

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІМЕНІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ
ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

В. Ч. Купчишина, кандидат педагогічних наук

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

**Затверджено ректором академії
як навчально-методичний посібник**

ББК 88.4

К92

Рецензенти:

Н. Д. Потапчук, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник;

Т. В. Дуткевич, кандидат психологічних наук

Купчишина В. Ч.

К92 Етнопсихологія : навчально-методичний посібник. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2021. 136 с.

Навчально-методичний посібник призначений для ґрунтовного самостійного оволодіння навчальним курсом “Етнопсихологія”.

Система знань, поданих у навчально-методичному посібнику, передбачає розкриття ключових понять кожної теми, містить формалізовану структуру головних логіко-психологічних елементів, включає розгортання смислових і змістовних блоків у запитаннях, альтернативно-тестових завданнях для самоконтролю.

До кожної теми семінарського і практичного заняття подано методичні рекомендації та алгоритм самопідготовки, перелік рекомендованої літератури.

Розрахований для курсантів спеціальності 053 “Психологія” денної форми навчання та для викладачів навчального закладу для проведення семінарських і практичних занять з курсантами.

ББК 88.4

© Видавництво НАДПСУ, 2021

ВСТУП

Процес професійного становлення майбутнього офіцера-прикордонника у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького (далі – НАДПСУ) розглядається як складова частина загального становлення майбутнього фахівця у процесі його безперервного розвитку і самовдосконалення. Професійне становлення майбутнього офіцера-психолога – це система компетенцій та особистісних рис, які пов’язані із засвоєнням курсантами цілої низки знань та умінь з обраної професії та їхнього ставлення до неї.

Сьогодення вимагає від майбутніх фахівців не лише оволодіння знаннями, певними вміннями та навичками, а в першу чергу усвідомлення курсантами-прикордонниками життєвих цінностей, життєвої мети, що є важливими складовими компетентності людини. Саме це ставить принципово нові завдання перед НАДПСУ щодо системи професійної підготовки майбутніх психологів-прикордонників як представників соціономічної сфери.

Матеріали навчально-методичні посібника “Етнопсихологія” для самостійної роботи курсантів складені відповідно до програми вивчення навчальної дисципліни “Етнопсихологія”, які передбачають підготовку відповідей на контрольні запитання та завдання, а також розв’язання тестових, творчих і проблемних ситуацій.

Мета навчально-методичного посібника – забезпечення якісної практичної підготовки курсантів через поглиблення їх знань з психології шляхом розкриття головних напрямків та особливостей професійної діяльності психолога-практика, психолога-дослідника. Матеріали посібника дозволяють за-

кріпити теоретичні знання курсантів у межах програмного змісту навчальної дисципліни, розвинути в них уміння їх застосовувати у подальшому як у навчально-виховному процесі навчального закладу, так і в професійній діяльності.

Навчально-методичний посібник за структурою відображає зміст навчальної програми, що дасть можливість курсантам самостійно опрацювати необхідний матеріал та здійснювати його самоперевірку.

Матеріал навчально-методичного посібника покликаний сформулювати у курсантів такі уміння: самостійно працювати з навчальною та довідниковою літературою; знайомитись та вивчати наукову літературу; об'єктивно оцінювати себе та інших; ставити та вирішувати дослідницькі завдання.

Основне завдання навчально-методичного посібника полягає у тому, щоб запропонувати курсантам різні шляхи самостійного пошуку знань, індивідуального опрацювання матеріалу. Для цього в посібнику подано плани семінарських та практичних занять, методичні рекомендації із самопідготовки до заняття та його алгоритм.

Одним із завдань на семінарські та практичні заняття у навчально-методичному посібнику є самостійний аналіз курсантами змісту навчального матеріалу через розгляд особистісних і соціальних проблем; погляди вітчизняних і зарубіжних авторів на проблематику психологічної науки, розвиток особистості за відповідною навчальною темою.

Важливою складовою процесу засвоєння знань з навчальної дисципліни є контроль. Для кращого засвоєння матеріалу, передбаченого навчальною програмою, у навчально-методичному посібнику запропоновано тестовий контроль засвоєння знань. Використання у посібнику тестів для самоперевірки знань спонукає курсантів до систематизованої роботи з контекстом лекції, основними та додатковими літературними джерелами для з'ясування питань теми.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ВОК 07.1 “ЕТНОПСИХОЛОГІЯ”

Тип дисципліни	Обов’язкова за вибором навчального закладу
Рівень вищої освіти	Перший (бакалаврський)
Мова викладання	Українська
Семестр	1
Кількість установлених кредитів ЄКТС	3
Форми навчання, для яких викладається дисципліна	Денна

Мета вивчення навчальної дисципліни – розкриття історії етнопсихології як науки, ознайомлення з її дослідницьким інструментарієм, суміжними науковими дисциплінами; підвищення компетентності курсантів у сфері етнопсихології і на цій основі їх підготовка до діяльності в умовах постійної між-етнічної взаємодії в усіх сферах життя.

Завдання навчальної дисципліни – формування творчого психологічного мислення майбутніх фахівців, формування соціальної, комунікативної, інформаційної компетентності курсантів, оволодіння не тільки необхідними знаннями, а й практичними навичками та уміннями ефективної взаємодії з іншими людьми.

Результати навчання

Курсант, який успішно завершив вивчення дисципліни, повинен:

– *знати:*

предмет, завдання та методи дослідження етнопсихології;
основні поняття етнопсихології;

основні статичні характеристики етносу (психічний склад етносу, архетипи, ментальність, національний характер, національна свідомість, етнічна самосвідомість);

основні динамічні характеристики етносу, такі як національні почуття, етнічні стереотипи (автостереотипи, гетеростереотипи), етнічні установки;

види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку; шляхи поведінки та шляхи подолання етнічних конфліктів;

етнопсихологічні особливості ділового спілкування;

– *уміти:*

застосовувати різні методи дослідження в етнопсихології; використовувати різноманітні методики для дослідження психологічних особливостей етносу;

надавати консультації щодо застосування певних стратегій поведінки для подолання етнічного конфлікту;

консультувати щодо особливостей ділового спілкування із зарубіжними партнерами;

– *ознайомитись:*

з природничо-науковими основами етнопсихологічної науки;

науковими підходами до вивчення і прогнозування групових процесів у колективах;

психікою та психічною діяльністю особистості;

особливостями професійної діяльності.

Зміст навчальної дисципліни:

Тема 1. Етнопсихологія як наука.

Тема 2. Історія розвитку етнопсихології. Основні методи етнопсихології.

Тема 3. Ментальність як етнопсихологічний феномен.

Тема 4. Етнічна ідентичність.

Тема 5. Національний характер.

Тема 6. Міжетнічна взаємодія. Етноконфлікти.

Тема 7. Релігія та церква в етнонаціональному житті.

Тема 8. Сім'я та шлюбно-родинні стосунки в етнічних культурах.

Тема 9. Національна та світова культура як об'єкт втілення національної психології народів.

Запланована навчальна діяльність: лекції – 20 год, практичні заняття – 2 год, семінарські заняття – 20 год, диференційований залік – 4 год; індивідуальна робота – 22 год, самостійна робота – 22 год; разом – 90 год.

Форми (методи) навчання: лекції (з використанням методів проблемного навчання і візуалізації); практичні заняття (з використанням діагностичних методик, практикумів тощо), самостійна робота (індивідуальні завдання).

Форми оцінювання результатів навчання: усне опитування, тестові завдання, підсумковий контрольний захід.

Вид семестрового контролю: диференційований залік.

Навчальні ресурси

1. Гомонюк О. М., Купчишина В. Ч., Сердюк Ю. І. Етнопсихологія (у схемах і таблицях) : навчальний посібник ; за ред. О. М. Гомонюк. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. 232 с.

2. Львовочкіна А. М. Етнопсихологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. 144 с.

3. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія : навч. посіб. Київ : Каравела, 2011. 264 с.

2. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМА 1. Етнопсихологія як наука

Основні поняття: етнопсихологія. Функції етнопсихології як теоретичної та прикладної науки. Завдання етнопсихології. Місце етнопсихології в системі наукового знання. Зв'язок етнопсихології із гуманітарними та природничими науками: філософією, психологією, етнографією, антропологією, культурологією, фольклористикою тощо.

Актуальні питання етнопсихології в сучасних умовах.

ТЕМА 2. Історія розвитку етнопсихології. Основні методи етнопсихології

Становлення етнопсихології. Концепції В. Гумбольта, М. Лацаруса, Х. Штейнталя, В. Вундта. Психологічна антропологія в працях М. Мід, Р. Бенедикт, А. Кардинера, Р. Лінтона. Сучасні західні етнопсихологічні напрями і школи. Етнопсихологічні ідеї М. Грушевського, М. Костомарова, Д. Чижевського, М. Драгоманова, А. Потебні, О. Єфименка, М. Сумцова, С. Подолинського, Г. Шпета, О. Кульчицького та ін. Уявлення про предмет етнопсихології та розвиток етнопсихологічних знань в Україні на сучасному етапі. Методи етнопсихологічних досліджень.

Уявлення про предмет етнопсихології та розвиток етнопсихологічних знань в Україні на сучасному етапі. Сучасні методи етнопсихологічних досліджень та їх тематика.

ТЕМА 3. Ментальність як етнопсихологічний феномен

Основні поняття: ментальність, менталітет, емотивний, когнітивний, вербальний, конативний компоненти. Класифікація визначень ментальності. Загальна характеристика

поняття. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації. Функції та завдання ментальності. Основні властивості. Ментальність та особистість. Структурні компоненти ментальності: емоційний (емотивний), когнітивний (вербальний), поведінковий (конативний). Структура ментальності за Р. Додоновим: енергетичний рівень (поле), образний (архетипи); логічний (поняття). К. Юнг про архетипи колективного несвідомого як основи психічного складу етносу. Особливості колективного несвідомого українців за О. Кульчицьким. Особливості українського менталітету за М. Грушевським, М. Костомаровим, В. Липинським.

Структура ментальності за Р. Додоновим: енергетичний рівень (поле), образний (архетипи), логічний (поняття).

ТЕМА 4. Етнічна ідентичність

Основні поняття: ідентичність, етнічна ідентичність, біетнічна ідентичність, дифузна ідентичність, поліетнічне середовище, маргінальна особистість, етнічна творчість. Поняття соціальної та етнічної ідентичності. Структура етнічної ідентичності. Етапи становлення етнічної ідентичності. Проблеми формування, підтримки та зміни етнічної ідентичності. Фактори, що призводять до зміни етнічної ідентичності. Види етнічної ідентичності. Модель двох вимірів етнічної ідентичності (Беррі). Основні механізми міжгрупової диференціації. Адаптація до нового етнокультурного середовища. Поняття “адаптація”, “акультурація”, “пристосування”. Етапи та фактори міжкультурної адаптації. Поняття “маргінальна особистість”. Механізми і прийоми етнотворчості.

Механізми та прийоми етнотворчості. Характеристика маргінальної особистості.

ТЕМА 5. Національний характер

Основні поняття: етнос, етнофор, етногенез, національний характер, стереотип, настанова. Основні підходи до визначення поняття “етнос”. Фактори формування специфічних психологічних ознак етносів: географічні, природничо-кліматичні та соціально-історичні. Національний характер. Психологіч-

на сутність і зміст національного характеру. Психологічна структура національного характеру. Історичні умови та фактори-обставини (географічні, кліматичні, соціально-політичні, економічні та ін.) розвитку національного характеру. Д. Чижевський про риси українського характеру. Національні почуття. Психологічна характеристика видів національних почуттів. Психологія маніпуляцій національними почуттями. Етнічна настанова в етнопсихології. Структура та зміст етнічної настанови. Емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти етнічної настанови. Функції етнічних настанов. Формування етнічних настанов.

Психічний склад народів світу. Психічний склад і характер. Маскулінність і фемінність у психічній структурі народів. Вольова та емоційна складові. Поведінкові характеристики народів. Розуміння смішного і гарного. Система цінностей і національний характер. Ставлення до майбутнього та минулого.

Етнічний стереотип. Причини стереотипізації. Соціальні функції етнічних стереотипів. Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки в етносі (ідентифікація, соціалізація, наслідування). Види етностереотипів: автостереотипи та гетеростереотипи. Формування етностереотипів. Етнічні стереотипи та засоби масової інформації. Етногенез українського народу.

Фактори формування українського національного характеру. Ключові риси українського характеру. Козацька та селянська складова. Позиція Ю. Липи щодо історичних етапів становлення та складових українського характеру. Співвідношення вольового й емоційного. Амбівалентність, безсистемність, межовість українства. Соціальний інтелект і соціальна активність. Малі групи. Прагнення свободи. Ставлення до землі та власної території. Ставлення до держави і влади. Д. Чижевський, М. Грушевський про риси українського характеру. Концепція О. Кульчицького, І. Рибчини про українців. Зміни у характері українців. Характерні особливості інших народів України. Їх взаємодія з українцями. Д. Чижевський про риси українського характеру. Психологія маніпуляції національними почуттями.

ТЕМА 6. Міжетнічна взаємодія. Етноконфлікти

Основні поняття: націоналізм, етнічний конфлікт, екстремізм, народна дипломатія, звичаї та ритуали. Соціально-психологічний аналіз міжетнічних відносин. Структурні, динамічні та змістові характеристики міжгрупового сприйняття. Психологічні детермінанти міжетнічних відносин. Співжиття народів та їх культур. Соціальна дистанція. Взаємовпливи культур. Етноцентризм як соціально-психологічне явище. Психологія етноцентризму. Етноцентризм національних меншин. Націоналістична психологія, її ознаки та характеристики. Психологія етнічних конфліктів. Психологічна сутність етнічних конфліктів та умови їх виникнення. Форми етнічних конфліктів. Види етнічних конфліктів. Внутрішньоетнічні конфлікти. Стадії етнічних конфліктів. Психологічні причини національних конфліктів. Етнічні та націоналістичні передсуди. Націоналістичні настрої. Аналіз причин етнічних конфліктів. Проблема національного екстремізму. Масові явища в національних конфліктах та участь у них молоді. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті. Шляхи подолання етнічних конфліктів. Психологічні умови гармонізації етнічних відносин.

Психологія етноцентризму.

ТЕМА 7. Релігія та церква в етнонаціональному житті

Основні поняття: релігія, етноконфесійні процеси, етноконфесійна спільність, конфліктогенні фактори, релігійні відносини, етноконфесійний простір. Релігія як атрибут етносу. Відмінності між релігіями світу. Світові релігії та їх види. Етноконфесійні процеси. Етноконфесійна спільність. Конфліктогенні фактори релігійних відносин. Основні риси релігійності. Етноконфесійний простір. Національно-релігійні питання. Церква та її види в Україні.

Релігія як один з факторів формування та розвитку етносу.

ТЕМА 8. Сім'я та шлюбно-родинні стосунки в етнічних культурах

Основні поняття: сім'я, соціальна регуляція, сімейна сподібненість, обрядові дії, конфліктність, фази розвитку. Сім'я

як важлива ланка суспільства та соціальної регуляції. Сімейна спорідненість та її типи. Функції сім'ї. Основні традиційні обрядові дії. Проблеми молоді сім'ї. Людський розвиток. Конфліктність. Основні причини сімейних конфліктів. Види сімей та розподіл обов'язків у ній. Фази розвитку сім'ї.

Людський розвиток. Символи віри у традиційній та сучасній культурі України, їх ціннісно-психологічний статус.

Сім'я і формування українського національного характеру.

ТЕМА 9. Національна та світова культура як об'єкт втілення національної психології народів

Основні поняття: культура, національна культура, етноцентризм, культурний релятивізм, відносини, цінності, мова, форми культури, субкультура, жести, міміка, поза, національне виховання, міжетнічні стосунки. Культура. Національна культура та її функції. Етноцентризм. Культурний релятивізм. Елементи культури: поняття, відносини, цінності, правила. Мова. Конфлікти, пов'язані із розвитком культури: аномія, культурне запізнювання, далекий вплив. Форми культури: висока (елітарна), народна, масова. Субкультура. Взаємини етнічних культур в історико-психологічному вимірі: взаємини, міміка, жести, поза. Стрижневі виміри культур. Напрями відродження національної культури. Культурний вимір та його види. Соціально-психологічні аспекти національного виховання. Психологія замовлянь українського етносу та їх використання в народно-лікувальній практиці. Міжетнічні стосунки та когнітивні процеси.

Етнопсихологія японців, корейців, італійців, арабів тощо.

3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ КУРСАНТІВ НА АУДИТОРНИХ ЗАНЯТТЯХ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ З НАВЧАЛЬНО- МЕТОДИЧНИМ МАТЕРІАЛОМ

Етнопсихологія є особливою сферою психологічних наук. Розробка навчальної дисципліни “Етнопсихологія” ґрунтується на цінності взаємозв’язків між культурою етносу та особистісною культурою “я”. Знання етнопсихології допоможе підвищенню професійної кваліфікації психологів, орієнтує в спеціальній літературі, розвиває уміння мислити психологічними категоріями, сприяє використанню наукового підходу в діяльності сімейного та індивідуального консультування, сферах управління, психодіагностичних процедур. Саме на це і спрямована самостійна робота курсантів із засвоєння курсу.

Самостійна навчальна робота курсантів передбачає підготовку до всіх типів навчальних занять, але ефективність цієї роботи буде залежати від правильної організації роботи курсанта, від його самостійності під час її виконання, мотивації до її виконання, виконання завдання не за шаблоном, а з виявом оригінальності судження, логічного умовиводу.

Основним засобом для виконання цього завдання є робота з науковою літературою, конспектами, участь у науково-дослідній роботі курсантів. Самостійна робота полягає у систематизації знань, формуванні цілісного, системного бачення проблем корекційно-реабілітаційної роботи; узагальненні знань, форм і методів роботи відповідно до їх логіко-змістовного викладення в процесі навчального курсу.

Для опанування змісту навчальної дисципліни “Етнопсихологія” курсант повинен бути націлений на засвоєння мети,

завдань, змісту, принципів, функцій, засобів і технологій навчання та виховання, побудови навчального процесу.

Основним способом набуття знань завжди була самостійна робота з книгою, конспектом. За умов активного розвитку електронної техніки у курсантів з'явилась можливість активно користуватись інтернет-ресурсом. Вивчення дисципліни слід розпочати з детального ознайомлення з програмою курсу:

- переліком тем, які необхідно засвоїти;

- списком рекомендованої літератури;

- списком питань для самостійного вивчення, списком контрольних питань;

- завданнями, які необхідно виконати письмово та які необхідно підготувати для роботи в аудиторії під час семінарсько-практичних занять.

Вивчати дисципліну потрібно, переходячи від теми до теми, не пропускаючи матеріалу та не забігаючи наперед, оскільки подача матеріалу обумовлена внутрішньою логікою науки: від простого до складного. Після вивчення списку рекомендованої літератури до теми потрібно самостійно відповісти на запропоновані питання для самоконтролю, засвоїти понятійний матеріал теми. У процесі засвоєння матеріалу за кожною темою потрібно виконати усні та письмові завдання.

Під час підготовки наукового повідомлення, реферату, науково-дослідного завдання необхідно висловити свою позицію з обраного питання. Виконання навчального завдання будь-якого рівня складності потребує необхідності формування чіткого уявлення про складність та багатоаспектність питання чи теми дослідження. Для цього слід правильно працювати з різними джерелами, до яких належать:

- підручники, навчальні посібники;

- монографії та наукові збірники;

- періодичні видання;

- інформаційно-довідникові видання;

- нормативно-правові документи.

Засвоєння навчальної дисципліни курсантів денної форми навчання відбувається за допомогою різних форм організації освітнього процесу: лекцій, семінарсько-практичних

занять, роботи з літературою, написання контрольних робіт, рефератів.

У вищому навчальному закладі найбільш суттєвою формою передачі певного обсягу знань з дисципліни є академічна лекція. Сучасна лекція ґрунтується на активній взаємодії викладача та курсанта, на якій висвітлюються сутність проблематики, робиться акцент на головному. Вона повинна задовольнити запити курсанта щодо активізації мислення, мотивуючого, аналізуючого, висновкового характеру. Для викладача мета лекції полягає у доведенні до курсантів найбільш суттєвих сторін проблеми, що розглядається у логікозмістовній структурі курсу. Викладач активізує участь курсантів у різних формах її проведення: лекція-бесіда, лекція-дискусія, лекція з розглядом конкретних ситуацій. Пропонуємо практичні поради до оформлення конспекту лекції:

записувати тільки суттєве, ключовими словами;

логічно пов'язувати матеріал, ілюструючи його прикладами, малюнками;

повністю заповнювати таблиці, графіки, статистичні відомості;

виділяти найбільш важливі положення, смислові блоки і думки;

виділяти питання, які потребують додаткового висвітлення під час семінарів і практичних занять.

До кожної з тем додається список літератури, який допомагає самостійно підготуватись до семінарсько-практичних занять. Семінар передбачає активну, самостійну участь курсантів для подальшого засвоєння, закріплення, уточнення теоретичних знань, що отримані на лекції або під час опрацювання рекомендованої літератури.

Різні форми проведення семінару (дискусії, диспути, круглі столи, нарада, конференції) дають можливість курсанту винести на обговорення проблемне судження з питань теми та набуті здатності самостійно оперувати теоретичними положеннями, поняттями; прикладами з практичних джерел, набуті досвід викладення і відстоювання своєї позиції, підходу для здійснення практичної роботи.

Практичні поради до участі в семінарі:

чітко усвідомити мету і питання семінару;
розібрати конспект лекції, ознайомитись з рекомендованою літературою;
підготувати відповіді на питання семінарського заняття;
виділити питання, які потребують додаткового роз'яснення;

зробити виписки, посилання з рекомендованої літератури, які знадобляться для аргументації своєї позиції;
зорганізуватись на активну участь у семінарі.

Практичне заняття передбачає перехід отриманих теоретичних знань, інтелектуальних здібностей у конкретні практичні навички і вміння. Практичні заняття зорієнтовані на відпрацювання практичних професійних якостей у формі завдань, вправ. Практичні поради:

чітко розуміти мету практичного заняття;
пов'язувати практичне заняття з теорією;
самостійно опрацювати літературні джерела.

До кожної з тем додається список літератури, який допомагає самостійно підготуватись до практичних занять. Практичні заняття передбачають активну, самостійну участь курсантів для подальшого засвоєння, закріплення, уточнення теоретичних знань, що отримані на лекції або під час опрацювання рекомендованої літератури, у прикладну сферу. Різні форми практичних занять дають можливість курсантам винести на обговорення проблемне судження з теми та набути здатності самостійно оперувати теоретичними положеннями, поняттями; прикладами з практичних джерел, набути досвід відстоювання власної думки.

Методичні рекомендації щодо роботи з навчально-науковою літературою. Основним джерелом навчальної інформації є навчально-методична література, робота з якою є складовою самостійної роботи курсантів, що забезпечує якісне засвоєння навчального матеріалу та створює підґрунтя для майбутньої професійної діяльності.

Підручник – це основний вид навчальної літератури, в якому матеріал з курсу систематизовано та викладено на доступ-

ній для розуміння курсантом мови. Основними відмінностями підручника від іншої навчальної літератури є: подача матеріалу з курсу у стислому вигляді, з аналізом відповідних дефініцій; виклад матеріалу подається в суворо та логічно побудованій системі, у їх суттєвих взаємозв'язках, взаємоузгодженості, де широкі поняття та категорії містять менші – конкретні та слугують методологічною основою для позначення ними предметів та явищ; не вичерпує розкриття усього наукового змісту навчального підручника, а позначає засади, користуючись якими, можна далі вивчати основу, щоб глибше та ширше орієнтуватись у предметі вивчення.

Слід пам'ятати, що підручник виконує низку функцій: орієнтувальну (орієнтація курсанта в системі знань, умінь, навичок, які мають бути засвоєні курсантами відповідно до програми дисципліни; орієнтує в проблематиці навчального предмета, підручник поглиблює та уточнює отримані курсантом на лекціях знання, стимулює до пошуку додаткової наукової інформації.

Вивчення навчального матеріалу за різними джерелами наукової інформації сприяє глибокому професійному засвоєнню предмета та підвищує ефективність підготовки до семінарсько-практичного заняття, до МКР, заліку чи екзамену.

Основною рекомендацією для ефективної роботи з навчально-методичною і науковою літературою є прочитання матеріалу та складання тез прочитаного. Тези можуть носити простий чи розгорнутий характер. Прості тези – це короткий, стислий виклад поданого матеріалу, а розгорнуті передбачають деталізацію окремих положень теми.

Методичні рекомендації щодо складання тез:

ознайомлення зі змістом матеріалу (статті, параграфа, підручника, інтернет-ресурсу тощо);

складання плану тексту;

формулювання сутності кожного пункту плану;

відстеження логіки авторських суджень (вказіть автора та джерело).

Важливим елементом для закріплення знань є опрацювання першоджерел та огляд основної і додаткової літератури, які

сприяють опануванню основних понять вітчизняного і закордонного впливу на негативні явища в традиціях демократичних підходів. Конспект першоджерел і ведення тезауруса дає можливість перевірити поточну готовність курсанта протягом семестру.

Конспектування першоджерел – це етап самостійної роботи, якому передують глибоке і вдумливе читання наукової літератури.

Конспектування – короткий і зрозумілий виклад основних ідей і положень, які представлені автором. Під час роботи курсант має “переробити” текст, виділити з нього найбільш суттєве, не втрачаючи логіки і послідовності викладу. Просто читання наукової літератури не є достатнім для засвоєння знань; курсант, насамперед, має прочитати необхідний матеріал, обдумати його та записати обдумане, тільки за цієї умови знання стануть особистим надбанням курсанта. Приступаючи до роботи з книжкою, слід спочатку ознайомитись з матеріалом загалом шляхом перегляду необхідного матеріалу, це дозволить скласти уяву про матеріал. Після уважного вивчення матеріалу за розділами чи параграфами слід перейти до вивчення необхідного обраного матеріалу, користуючись певними мисленевими прийомами: виділення змістовних опорних пунктів, антиципації, конспектування.

Конспектування першоджерел вимагає від курсантів відповідної теоретичної підготовки, рівня знань і творчості, розвитку особистісних якостей. Слід пам’ятати, що існує три види конспектів: текстуальний, вільний і об’єднаний.

Текстуальний конспект – це виписки в зошит, під час конспектування слід робити записи із незначними відхиленнями від тексту оригіналу. Курсант зберігає без змін авторський текст і послідовність викладу, основне правило якого – це правильне визначення основного змісту, суттєвої ідеї, висунутих автором. Виписки в текстуальному конспекті носять вибіркового характеру.

Вільний конспект – при цьому виді конспектування текст першоджерела перероблюється на власний розсуд, може перегруповуватись і викладатись власними словами. Цей вид кон-

спекту – показник творчого підходу і розуміння змісту першоджерела.

Об'єднаний конспект – готується за різними джерелами, статтями, документами, підручниками з метою пошуку відповіді на поставлені питання. У цьому виді конспектування узагальнюється зміст низки близьких за тематикою і змістом джерел у певній послідовності, за основу береться те джерело, у якому найбільш повно розкрито необхідне питання.

У всіх видах конспектування слід розкрити та вписати основні ідеї, положення автора, пов'язуючи їх з власними думками та коментарем, дотримуючись певної послідовності: висування тез, обґрунтування значення, доведення висунутих тез за допомогою аргументів, цитування тексту – дослівне вписування найбільш важливих висновків та ідей, дотримуючись авторського тексту, точно його передаючи з вказівкою в дужках джерела і сторінки (наприклад, [21, с. 104–105]).

Конспект потребує дотримання правил його зовнішнього оформлення. Конспектування слід проводити в окремому зошиті з великими полями для зауважень.

Реферування (реферат) – припускається короткий письмовий виклад змісту однієї чи декількох публікацій за обраною курсантом темою. Це найбільш розповсюджена форма науково-навчальної роботи курсантів. Реферат подається в чіткій локанічній формі у вигляді монореферату (передача змісту однієї статті, книги) та оглядового реферату (підсумок декількох наукових джерел з однієї теми).

Виділяють чотири способи подачі інформації в курсантських рефератах: хронологічний огляд (етапи та історію розробки проблеми), проблемний огляд (опис та аналіз основних проблем, які підіймаються в темі, аналіз основних наукових поглядів на проблему та інше), проблемно-хронологічний огляд (характеристика проблеми та історія її вивчення), хронологічно-проблемний огляд (етапи розробки та характеристика проблеми на кожному етапі її вивчення).

Першим етапом роботи в підготовці реферату після вибору теми є підбір та вивчення літератури, наступним – є вивчення

і аналіз матеріалу, який прочитаний і вивчений, законспектований у спеціальному зошиті чи на окремих аркушах, де вказано автора, вихідні дані видання, сторінки.

Логічним продовженням є складання плану з виділенням основних питань теми, послідовність її викладу: у вступі подається короткий аналіз літератури за обраною темою, в основній частині розкривається зміст теми, а висновки мають бути чіткими і короткими. Реферат має бути відповідним чином оформлений.

На титульній сторінці вказується назва навчального закладу, кафедри та тема реферату, прізвище автора і науковий керівник, рік і місто підготовки реферату.

На першій сторінці подається план, порядок якого позначається цифрами. Сторінки мають бути пронумеровані і мати поля. Реферат, стаття повинні містити обов'язкові структурні елементи:

- анотацію;
- вступ;
- огляд літератури;
- формування позиції автора та наукових гіпотез;
- емпіричний аналіз;
- висновки;
- перелік літературних посилань;
- додатки.

Обсяг становить 7–15 сторінок. Графічні матеріали, таблиці подаються на окремому аркуші, мають обов'язкову нумерацію, підпис. Список літератури подається в кінці.

Доповідь має відображати основний зміст реферату простою мовою. Будь-яка теза чи положення мають бути теоретично доведені та підкріплені відповідними аргументами, матеріалами з авторських джерел, статистичними даними, фактами, які доводять їх правильність.

Доповідь є обов'язковим елементом захисту поданої на перевірку наукової роботи курсанта, реферату чи статті. Структурними компонентами побудови доповіді є:

вступ, у якому визначено актуальність запропонованої проблематики;

основна частина, у якій стисло розкривається провідна ідея, її теоретичне та практичне обґрунтування та авторська інтерпретація проблеми;

висновки та рекомендації щодо подальшого вирішення проблеми.

Доповідь готується у письмовій формі обсягом 3–5 сторінок і розрахована до 10 хв виступу.

Стаття є одним із видів самостійної навчальної роботи курсантів. Мета такого виду роботи полягає у формуванні аналітичної здатності курсантів. Логіка викладу матеріалу за обраною тематикою є такою: вступ, де коротко подається інформація про актуальність обраної теми, її мета; основний зміст, у якому викладаються основні положення; висновки, де узагальнено основний зміст статті, реферату.

Для успішного засвоєння навчального матеріалу з курсу протягом семестру курсанту необхідно виконати низку теоретичних і практичних завдань, поданих до кожної теми. Для цього в навчально-методичному посібнику подано завдання, спрямовані на з'ясування глибини розуміння і ступеня засвоєння курсантами теоретичного матеріалу, психологічних термінів і понять; завдання дослідницького характеру; психологічні завдання, розв'язування яких потребує психологічного мислення. Виконання завдань вимагає від курсанта попереднього самостійного опрацювання теоретичного матеріалу згідно з рекомендованою літературою.

Для самостійної роботи пропонуються різні за складністю та за видами завдання. *Індивідуальне творче завдання* (схеми, таблиці, план роботи, бібліографія, навчально-дослідне завдання) передбачає відстеження рівня засвоєння курсу загалом курсантом, а також, окрім власне контролю, формування навичок творчого оперування засвоюваним матеріалом.

Метою цієї форми роботи є поглиблення знань і формування сфери наукової зацікавленості курсантів. У результаті виконання індивідуального завдання курсант має показати володіння основними вміннями вести навчально-дослідну діяльність та продемонструвати вміння:

користуватись бібліографічними покажчиками з педагогічної психології, загальної та загальної педагогіки, психології, соціології та інше;

здійснювати самостійний підбір і критичний аналіз наукової літератури, статистичного та фактичного матеріалу;

грамотно здійснювати виклад питання, яке досліджується;

виконувати дослідно-емпіричну роботу, фіксувати результати завдання, аналізувати, інтерпретувати його;

розробляти інструментарій психолого-педагогічного дослідження (анкету, програму, робочий план);

грамотно оформити завдання.

Анотування літератури – це перераховування основних питань, які розглядаються в роботі.

Ключові питання теми є формою контролю, що дозволяє перевірити якість засвоєння курсантом ключових термінів і понять дисципліни.

Доповіді з питань семінарсько-практичного завдання мають бути доповнені презентаціями, виконаними з використанням мультимедійних засобів: слайдів, схем, діаграм, відеоматеріалів, фотографій тощо.

Критерії оцінки презентацій:

змістовність;

логічність;

структурність поданого матеріалу;

відповідність темі;

інформативність таблиць, схем;

естетичність оформлення.

Науково-дослідна робота з курсу – це процес пізнання нового соціально-психологічного явища та розкриття закономірностей змін об'єкта, який вивчається залежно від впливу різних чинників для практичного їх використання.

Науково-дослідна робота курсанта визначається як інтелектуальна діяльність, яка спрямована на набуття нових і застосування вже набутих ним знань, для вирішення теоретичних і практичних проблем, спрямована на підвищення інтелектуальної активності особистості, розвитку наукового

мислення, формування професійно важливих якостей та розвитку творчих здібностей. Наукові завдання класифікуються за методами вирішення поставлених завдань, сферою використання отриманих результатів та іншими чинниками, можуть бути теоретичними, теоретико-експериментальними й експериментальними.

Формами представлення отриманих результатів є: повідомлення, доповіді, есе, огляд наукової літератури за обраною темою, звіти з обраної теми, у яких відображено значущість проблеми і її актуальність, цілі, завдання та шляхи їх розв'язання. Для набуття досвіду колективної дослідної практики таку роботу можна виконувати в мінібригадах. Робота виконується за зразком курсових робіт.

Критерії оцінювання рефератів, наукових повідомлень, доповідей курсантів

Написання рефератів, статей, доповідей, есе включає самостійний вибір теми, опрацювання необхідної літератури за обраною темою та логічне подання матеріалу.

Під час написання реферату необхідно враховувати, що викладач оцінює такі критерії:

- уміння сформулювати мету роботи;
- підбір літератури, огляд новітніх наукових повідомлень, – повнота і логічність розкриття обраної теми;
- самостійність, аналітичність мислення;
- стилістична й орфографічна грамотність;
- коректність висновків;
- оформлення роботи.

Оцінка “5–4” передбачає таке:

вичерпне висвітлення обраної проблематики, чіткий виклад матеріалу, ґрунтовний аналіз поданого, використання інформації широкого діапазону, творче оперування матеріалом, робота виконана правильно і самостійно, відображає належний рівень знань і сформованість практичних навичок; оформлена згідно з вимогами, які ставляться для цього типу завдань;

якісне реферування матеріалу з обраної проблематики з уривчастим аналізом матеріалу, робота виконана самостій-

но, містить несуттєві помилки, відображає належний рівень знань; оформлена згідно з вимогами, які ставляться для цього типу завдань.

Оцінка “4–3”: систематизований та логічний виклад матеріалу, робота виконана, але містить помилки, відображає недостатній рівень знань і недостатню сформованість практичних навичок; оформлення роботи не повною мірою відповідає вимогам, що ставляться для цього типу завдань.

Оцінка “2”: часткове структуроване викладення матеріалу, виконана робота не відповідає вимогам, які вказані вище як критерії для виставлення позитивної оцінки; уривчасте неструктуроване викладення матеріалу.

4. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Загальні методичні рекомендації щодо підготовки до семінарських занять

1. Перед початком підготовки до семінарського заняття курсанти повинні ознайомитися з планом його проведення, розробленим кафедрою. При цьому необхідно звернути увагу на питання, визначені у плані, вивчити літературу з теми.

Щоб оволодіти необхідними знаннями, курсанти повинні готуватися до всіх питань плану семінарського заняття. Виступ має містити такі елементи: вступ, глибоке і добре аргументоване висвітлення питання, узагальнення, висновки. Після виступу курсант повинен бути готовим відповісти на запитання викладача або товаришів.

2. Відбираючи матеріал для виступу, потрібно враховувати його цінність та інформативність. Необхідно уникати перераховування фактів, оскільки нагромадження деталей перешкоджає переконливо вибудувати доведення, розкрити внутрішні зв'язки між явищами. Форма викладу матеріалу має бути чіткою, літературно грамотною, але без дослівних книжних висловлювань.

3. Під час підготовки до виступу неприпустимо вдаватися до механічного переписування матеріалу з одного або з кількох джерел, чужих конспектів. Критичне осмислення матеріалу, різних джерел, відстеження думки авторів, побудови доведень і аргументації сприяє формуванню власного погляду на проблеми, самостійного творчого мислення.

4. Курсанти повинні також бути готовими до написання самостійної письмової роботи з теми.

ТЕМА 1. Етнопсихологія як галузь психологічної науки

Усього – 8 годин,

із них:

лекція – 2 год (1);

семінар – 2 год (1);

самостійна робота – 2 год;

індивідуальне завдання – конспект (2 год).

Під час самостійного вивчення теми необхідно оволодіти такими поняттями, як: етнопсихологія, етнос, нація.

Звернути уваги також на ту обставину, що у переліку питань, які винесені на самостійну роботу, міститься тематика, яка буде розглядатися на різних заняттях із цієї теми, а тому під час підготовки до наступних занять це слід урахувати. Результати виконання завдань, винесених на самостійне опрацювання, перевіряються викладачем на наступних заняттях з теми.

Під час самостійної роботи ведеться конспект основних положень, винесених на відпрацювання та передбачених методичними матеріалами, і опрацьовуються питання, що поставлені викладачем на заняттях та консультаціях.

Питання для самоконтролю

1. Яким є предмет етнопсихології як науки?
2. Розкрийте зміст категоріального апарату етнопсихології.
3. Яким є завдання та функції етнопсихології?
4. Проаналізуйте етапи розвитку етнопсихології як наукової дисципліни.
5. Розкрийте міждисциплінарний зв'язок етнопсихології з іншими науками.

Заняття 1.2. Семінарське заняття – 2 год

Заняття 2. Етнопсихологія як теоретична та прикладна наука

Навчальні питання

1. Етапи розвитку етнопсихологічної науки та їх характеристика.
2. Проблема етносу й нації в етнопсихології.
3. Міждисциплінарний зв'язок різних наук з етнопсихологією.

Методичні рекомендації щодо підготовки до заняття

1. Для вивчення першого питання необхідно звернути увагу на розкриття значення “Етнопсихологія” у системі психологічних наук, на структуру та завдання навчальної дисципліни, функції, категоріальний апарат та розкрити етапи розвитку етнопсихологічної науки і введення в навчальні плани “Етнопсихології” як навчальної дисципліни.

2. Для вивчення другого питання потрібно розкрити особливості історичного становлення психологічної науки та психологічної практики. Характеризуючи проблемні питання щодо етносу та нації в етнопсихології, особливу увагу потрібно звернути на діяльність видатних психологів і напрями, які виникали в різні періоди розвитку суспільства та психології; уміти виділяти позитивні та негативні сторони кожного періоду.

Практичні завдання

Завдання 1. Варіанти тестових завдань

1	Етнопсихологія – це наука, яка вивчає тільки	а) великі групи; б) малі групи; в) різновиди колективів
2	Нація, етнос, народ – це	а) функції етнопсихологічної науки; б) предмет етнопсихологічної науки; в) об'єкт етнопсихологічної науки

3	До якого виду груп належать такі характеристики групи: що склалися під час історичного розвитку, довготривалі, стійкі у своєму існуванні?	а) стихійні групи; б) закономірні; в) закономірно-утворені
4	Визначте форми існування етнічної спільності	а) реальна та компактна; б) компактна, розсіяна; в) дисперсна та розсіяна

Завдання 2.

1. Проаналізуйте сучасні підходи до змісту основних понять етнопсихології.

2. Прокоментуйте твердження М. Бердяєва: “Ані раса, ані територія, ані мова, ані релігія не є ознаками, які визначають національність, хоча всі вони відіграють ту чи іншу роль у її визначенні. Національність – це складне історичне утворення, яке з’являється у результаті кровного змішування рас і племен, багатьох перерозподілів земель, з якими вона пов’язує свою долю, і духовно-культурного процесу, що створює духовне обличчя”.

3. Опрацюйте і зробіть аналіз наукової статті та висловіть свої думки щодо її змісту.

Данилюк І. В.

Розвиток етнічної психології як науки

У країнах колишнього Радянського Союзу етнічна психологія як наука почала розвиватися швидкими темпами лише наприкінці ХХ століття. І в цьому немає нічого дивного, адже в радянській науці вивчалися головним чином процеси консолідації, тобто об’єднання невеличких етнічних груп у великі етноси, переважно – у соціалістичні нації. Підкреслювався розвиток соціалістичних націй і народностей, але сутність цього явища в етнічному плані не аналізувалася.

Починаючи з середини 30-х років ХХ століття, психологи активно відхрещувалися від будь-яких спроб крос-культурних досліджень та будь-яких інших етнопсихологічних дослі-

джень, від самої постановки і обговорення етнопсихологічних проблем. На дослідження подібного типу було накладене тривале табу. Будь-яке дослідження етнокультурних відмінностей сприймалося як потенційно небезпечне не залежно від його мети та висновків. Це призвело до того, що вся етнопсихологічна тематика була віддана на відкуп іншим дисциплінам – етнографії, демографії, історії, філософії, соціології та ін., представники яких і пробували у міру своїх сил вирішувати за психологів етнопсихологічні питання. Особливо слід віддати належне етнографії, адже якщо говорити про конкретний вклад тих чи інших наукових співтовариств у вирішенні етнопсихологічних проблем, то розуміється, етнографам, а не психологам повинен бути відданий безумовний пріоритет. У тому числі і відносно аналізу таких безумовно психологічних по своїй суті проблем, як, наприклад, проблема етнічної ідентичності, національного характеру, наслідків міжетнічних контактів та багато іншого.

Однак багато проблем при дослідженні етнокультурних відмінностей існує й за кордоном. Адже, як стверджує М. Коул, психологам так важко зберігати культуру в центрі уваги тому, що коли психологія інституціоналізувалася як соціальна й поведінкова наука, процеси, які відіграють вирішальну роль у формуванні психіки, були поділені між декількома дисциплінами: культура відійшла до антропології, суспільне життя – до соціології, мова – до лінгвістики, минуле – до історії і т. д. Кожна з цих дисциплін розвивала відповідні до свого предмета методи й теорії.

Головні методи психології залежали від використання стандартизованих процедур (тестів, експериментальних задач, опитувальників), які дозволяли отримувати випадковий розподіл досліджуваних за умовами, кількісно оцінювати дані й застосовувати лінійні статистичні моделі для визначення значень і розрахунку відхилень. В антропології, навпаки, основні методи були пов'язані з участю дослідників разом з досліджуваними в їх повсякденних заняттях і гнучкому соціально прийнятному інтерв'юванні.

На даний момент у етнічній психології виділяють декілька основних напрямків: етнологічна, яку в наш час називають психологічною антропологією, в основі якої стояв американський вчений Франц Боас; психологічна, для визначення якої використовують термін порівняльно-культурна психологія; психологія міжетнічних відносин.

Існують принципові відмінності у дослідницьких підходах психологічної антропології та порівняльної (або крос-культурної) психології. Використання старої філософської опозиції розуміння та пояснення або сучасних понять “emic” та “etic” дає змогу побачити два різних підходи. Ці терміни, які не перекладаються, утворені американським лінгвістом К. Пайком за аналогією з фонемікою, яка вивчає звуки, специфічні для одної мови, і з фонетикою, яка вивчає звуки, що зустрічаються у всіх мовах. У подальшому в гуманітарних науках “emic” стали називати культурно-специфічний підхід, а “etic” – універсалістський.

“Emic” та “etic” підходи належать до двох цілей культурного дослідження. Для першого з них основним завданням є формулювання принципів, справедливих для будь-якої окремої культури, при цьому приділяється увага тому, що самі люди вважають важливим для себе і з чим вони знайомі. Подібний аналіз повинен виключати запозичені зовні культурні схеми, оскільки за визначенням дослідник не в змозі проникнути в суть emic, використовуючи чужорідні засоби. Другий підхід припускає установлення законів, достовірних для всіх культур, і створення теоретичних рамок, корисних для порівняння людської поведінки в умовах різних культур.

Предметом психологічної антропології, що використовує культурно специфічний emic-підхід, за допомогою якого явища намагаються зрозуміти, є систематичні зв'язки між психологічними змінними, тобто між внутрішнім світом людини, і етнокультурними змінними на рівні етнічної спільноти. Emic-підхід являє собою спробу дослідника зрозуміти систему тих, кого він вивчає, та викласти свої спостереження в концептуальних рамках об'єкта вивчення. За цього підходу гіпотези

неможливі, адже у дослідника існує готовність до зустрічі з несподіваним і надзвичайно важким.

Основні особливості еміс-підходу у науці, яка вивчає будь-які компоненти культури, такі:

вивчається тільки одна культура із прагненням її зрозуміти;

використовуються специфічні для культур одиниці аналізу і терміни носіїв культури;

книги, написані з цих позицій, як правило, містять словник основних понять на мові культури, яка вивчається;

будь-які елементи культури, чи то матеріальної, чи то суб'єктивної вивчаються з точки зору учасника (із середини системи);

структура дослідження поступово розкривається ученому, який заздалегідь не може знати, які одиниці аналізу він буде використовувати.

При культурно-специфічному еміс-підході близькі за значенням терміни, які зустрічаються у різних культурах, наприклад, українське “дякую” та японське “арігато”, не схожі один на одного, їх відмінності носять якісний характер. Якщо слово “дякую” в українській культурі означає почуття вдячності чи то за працю, чи то за виявлену увагу, турботу до людини, то в японській культурі найбільш відоме іноземцям слово – “арігато”, яке зазвичай перекладається як дякую та означає: “Ви ставите мене у скрутне становище”. Тобто, уже висловлюючи свою подяку, японець немовби з жалем (співчуттям) визнає, що залишився перед кимось у боргу, комусь зобов'язаним. Отже, при еміс-підході порівняння між культурами якщо і робляться, то лише після детального ознайомлення та ретельного вивчення тієї культури, яка досліджується. Основним методом цього підходу стає метод включеного спостереження, який припускає вживання (входження) у кожен культуру на її власній базі. Але це не означає, як стверджує А. Кребер, що потрібно стати повноцінним членом іншої культури, але необхідно визнати, що цінності треба відчувати, співпережити.

Порівняльно-культурна психологія досліджує схожість і відмінність психологічних змінних у декількох культурах і

етнічних спільнотах, причому для інтерпретації результатів застосовується універсалістський етіс-підхід, який допомагає пояснити загальнолюдські явища та цінності. Вимірювання етнопсихологічних параметрів відбувається за допомогою спостереження, опитувань, інтерв'ю, тестів тощо.

Основні особливості етіс-підходу у науці, яка вивчає будь-які компоненти культури, такі:

досліджуються дві або декілька культур з метою пояснення міжкультурних відмінностей або міжкультурної схожості;

дослідник намагається дистанціюватися від культури (займати позицію зовнішнього спостерігача);

структура дослідження, гіпотези розробляється дослідником заздалегідь;

ситуація, яка вивчається, зазвичай аналізується в термінах концептуальної системи дослідника.

Потенційно порівняльно-культурний підхід може існувати у двох варіантах: крос-культурному – порівняння особливостей психічної діяльності двох чи більше народів, що живуть в один і той самий час, та історичному – порівняння психологічних характеристик одного й того самого етносу у різні періоди його існування. Проте традиційно вважається, що етнічна психологія займається кроскультурними дослідженнями, а все інше – прерогатива історичної психології.

Багато науковців упереджено ставляться до крос-культурних досліджень, стверджуючи, що дуже важко, а то й неможливо знайти адекватні показники для порівняння, адже кожна культура є унікальною та неповторною. Це дуже добре розуміють й самі фахівці, які проводять такі дослідження. Зокрема М. Коул стверджує, що психологам важко враховувати культуру тому, що психологія розглядає культуру як незалежну змінну, а психіку – як залежну, і, таким чином, розриває єдність культури й психіки, вибудовуючи їх у часовому порядку: культура – це стимул, а психіка – реакція. Уся історія крос-культурної психології видається довгою боротьбою за з'єднання того, що було розірвано на частини внаслідок поділу наук про людину на соціальні й гуманітарні.

Третій напрямок етнічної психології – психологія між-етнічних відносин – знаходиться на стику двох дисциплін: психології та соціології. Це впливає, як стверджує соціальний психолог Г. М. Андреева, через маргінальності проблеми міжгрупових відносин, її включеності у систему соціологічних знань. Міжгрупові відносини зазвичай складаються із безперервного зв'язку конфліктів і співробітництва, але головні проблеми для будь-якого суспільства вносяться численними конфліктами. Тому найголовнішим завданням фахівців, які працюють у цьому руслі, є виявлення причин конфліктів та сприяння оптимізації міжетнічних відносин. Хоча етнічна психологія у ХХ столітті розвивалася швидкими темпами як в Європі, так і США, у західній науковій літературі термін “етнічна психологія” зустрічається нечасто. У сучасний науковий обіг його ввів у 1961 році американський психолог Х. Вернер. У праці “Порівняльна психологія психічного розвитку” Вернер стверджує, що етнічна психологія вивчає характерні для конкретних суспільств уявлення про прагнення та імпульси, стандарти бажаного і небажаного тощо.

Як уже зазначалося, на даний момент за кордоном співіснують декілька споріднених галузей етнічної психології:

- психологічна антропологія;
- крос-культурна психологія;
- культурна психологія;
- індигенна психологія.

Наявність декількох термінів для визначення етнопсихології пов'язана з тим, що вона являє собою міждисциплінарну галузь знань. До складу її близьких родичів включають багато дисциплін: соціологію, лінгвістику, біологію, екологію тощо. Що стосується її батьківських дисциплін, то, з одного боку, це наука, яка у різних країнах називається етнологією або культурною антропологією, а фахівець – антропологом, але у нас (на теренах колишнього Радянського Союзу) використовується термін етнолог або культурантрополог, а з іншого – психологією. Дві дисципліни довго, але спорадично взаємодіяли. Але якщо наприкінці ХІХ ст. вони ще не були розділені, якщо на початку ХХ ст. такі учені, як В. Вундт, З. Фройд були експ-

пертами в двох галузях, то потім наступив період взаємного зневажання. Єдиним винятком виявилася теорія “Культура і особистість”, яка розвивалася у рамках культурної антропології, але використовувала психологічні поняття і методи.

Об’єкти досліджень двох дисциплін значною мірою переплітаються, однак, як уже згадувалося, психологічна антропологія використовує культурно специфічний етіс-підхід, за допомогою якого явища намагаються зрозуміти; порівняльно-культурна психологія вивчає схожість і відмінність психологічних змінних у декількох культурах і етнічних спільнотах, причому для інтерпретації результатів застосовується універсалістський етіс-підхід, який допомагає пояснити загальнолюдські явища та цінності.

Англійський дослідник Річард Шведер дав характеристику кожної з цих галузей. Етнопсихологія, на його думку, не звертає увагу на психічну діяльність окремої людини і є субдисципліною етнографії та етносемантики. Це означає, що вона пов’язана з дослідженням особистості, її розуму, душі лише темами в народних віруваннях.

Крос-культурна психологія, на його думку, базується на засадах загальної психології. Використовуючи методи загальної психології, крос-культурна психологія досліджує представників різних етнічних груп або правильніше – представників різних культур. Підбиваючи підсумки щодо розбіжності за результатами, її представники відштовхуються з різних методологічних засад: одні наголошують на тому, що психічні процеси чи механізми, які є потенційно однаковими, досягли у представників різних культур неоднакового ступеня розвитку. Справа тільки у дозріванні цих внутрішніх процесів, для чого потрібні кращі умови. Інші дослідники наполягають на тому, що вони ідентичні й зараз, а розбіжності у результатах пояснюють тим, що немає тестів, вільних від культури. Тому потрібно відмовитися від експериментальних досліджень, й використовувати природні спостереження.

Психологічна антропологія є галуззю антропології. Вона звертає увагу насамперед на такі вияви народного духу, як фольклор, вірування, ритуали, звичаєве право тощо. Пси-

хологічна антропологія також підтримує постулат загальної психології про єдність психічних законів і механізмів. Але якщо загальна і крос-культурна психологія абстрагуються у своїх дослідженнях від навколишнього середовища, то психологічна антропологія – ні. Культурна психологія, у розумінні Шведера, синтезує риси загальної психології, крос-культурної психології, психологічної антропології та етнічної психології, намагаючись позбутися вад кожної з цих галузей. Головним її постулатом є відмова від положення про існування універсальних і головне – фіксованих законів психічного життя. Психіка і культура взаємозалежні і створюються через діяльність унаслідок взаємовпливу. Представники культурної психології стверджують, що людина є творцем свого розвитку, однак, поставлена в певні умови, повністю не володіє своїм вибором. Відтак психічні процеси зображаються як культурно зумовлені і варіюють у заданих культурою умовах діяльності. Отже, культурна психологія спонукає уникати припущень про психічну єдність або механізми, які лежать в основі людської психології, і замість цього розглядати способи, за допомогою яких індивідуальна психологія є культурно конституйованою і культурно змінюваною.

Альтернативою імпорту західної психології стали спроби розвивати психологію в локальному масштабі, які посприяли виникненню індигенної (від англ. *indigenous* – тубільний, автохтонний) або, у нашому розумінні, багатокультурної психології, яка містить унікальні психології великої кількості культур по всьому світі, які можуть і не асимілюватися якоюсь єдиною психологією. Ідейною предтечею цього нового напрямку етнічної психології можна вважати Маргарет Мід, яка після однієї зі своїх численних експедицій зробила висновок стосовно виховання дітей: “У дітях потрібно виховувати відчуття різноманіття життєвих стилів, щоб кожен міг зробити вибір відповідно до своєї вдачі”. На думку Мід, постане “цивілізація множинних стандартів”, яка конче необхідна людству. Коли ми визнаємо все те різноманіття, з яким люди облаштовували і облаштовують своє життя в різних куточках Землі, зазначає Мід, ми назавжди позбавимося забобону про єдиний для всіх

етичний стандарт. І коли, нарешті, ми перестанемо наполягати на етичній перевазі одних вчинків і звичаїв над іншими, ми досягнемо тієї вищої свободи особи й тієї загальної толерантності, яка можлива лише в плюралістичному суспільстві.

Існують різні думки щодо суті індигенної психології. Так, В. Енрікес стверджує, що під індигенною психологією слід розуміти систему психологічної думки й практики, яка базується на певній культурній традиції. П. Гілас і А. Локк вважають індигенну психологію протилежністю психології, “яка розроблена теоретиками, що дотримуються експериментального підходу” й вкорінена “у культурні думки, теорії, здогади, класифікації, припущення і метафори разом з поняттями, характерними для соціальних інститутів, які стосуються психологічних тем”.

У цих різних трактуваннях індигенної психології можна спостерігати деякі спільні мотиви. “По-перше, це уявлення про те, що культурні традиції стимулюють виникнення психологічного знання (разом із теоріями, методами й результатами). По-друге, це переконання, що реальний предмет психології радше стосується повсякденної, земної діяльності людей, ніж штучної поведінки, зумовленої експериментально. По-третє, це еміс-орієнтація, яка змушує інтерпретувати результати досліджень із врахуванням місцевих особливостей, індигенних психологічних знань”.

На нашу думку, згідно з першим підходом, західну психологію також можна назвати індигенною, однак у зв’язку з тим, що вона взяла на себе роль і статус Психології з великої літери, термін “індигенна” зазвичай застосовують до тієї психології, яка відображає традиції, переконання та ідеології незахідного суспільства. Індигенні (багатокультурні) психології намагаються розвивати науку про поведінку, у якій виявляються соціокультурні факти локального суспільства людей.

Індійські вчені (Д. Сінха, Ф. М. Саху) прагнули розвивати таку психологію, яка відображає їхні історичні та культурні традиції. Вони визначили поширення західної психології в Індії як частину загального процесу модернізації, що характеризує її як повністю ізольовану від індійської традиції і чужою

місцевому інтелектуальному духові, що, своєю чергою, призводить до безупинних “повторень іноземних досліджень”.

Недоліком індигенної психології є те, що вона веде до множинності психологій, а отже, психологія може позбутися статусу універсальної науки про людську психіку. Якщо в кожній популяції є своя власна психологія, то можливий невпинний регрес до індивідуальної психології (до популяції, яка складається з одної людини) або ж, у меншому діапазоні, регрес до провінційної, міської або сільської психології. До проблеми множинності психологій представник кроскультурної психології А. Х. Пуртінга додає ще одну проблему індигенізації – надмірне наголошення відмінностей у поведінці, які виявляються у різних культурах. На його думку, “ті, хто наводить аргументи за культуралістську інтерпретацію поведінки, зобов’язані не тільки показувати, наскільки типи поведінки відрізняються в різних культурних популяціях, а й також і те, наскільки вони однакові”.

Визначальними характеристиками індигенної психології є такі:

прихильники цього напрямку (Р. Діас-Герреро, В. Енрікес, А. Лагмей, Ф. М. Саху, Д. Сінха) описують моделі поведінки певного етносу мовою локальної, регіональної культури так, як їх розуміють самі носії цієї культури в рамках їх власного неповторного культурного простору;

підкреслювання відмінностей у поведінці, які виявляються у різних культурах;

вивчення особистості в конкретному культурному контексті для забезпечення потреб людей у цьому контексті;

прагнення уникнути вже існуючих концепцій, теорій і досліджень, а відтак труднощі у визначенні, що таке локальна психологія.

Оптимальним виходом з протистояння універсальній крос-культурній (загальній) психології, яка розуміє психіку як універсально функціонуючий пристрій, та індигенній (багатокультурній) психології, що поєднує унікальні психології значної кількості культур по всьому світі, що можуть і не асимілюватися єдиною психологією, є віднаходження рівноваги.

З одного боку, немає сенсу ігнорувати досягнення західної психології і повторно винаходити колесо у кожній із культур.

З іншого боку, етноцентризм західної психології приводить до необхідності брати до уваги інші думки про сутність природи людської поведінки. Зазначені труднощі, пов'язані з визначенням предмета етнічної психології, характерні й для вітчизняної психології. Зараз, на думку В. М. Павленка, С. О. Тагліна, існує три основних підходи в його розумінні.

Перший напрямок нагадує крос-культурну психологію Заходу. Його прихильники вважають етнічну психологію галуззю загальної психології і, користуючись поняттями та методами останньої, вбачають свою мету у встановленні конкретних виявів, особливостей формування та протікання психічних процесів і станів у представників різних народів. У цьому зв'язку прихильниця даного напрямку Г. В. Старовойтова стверджувала: “нам здається (хоча частина етнографів і соціальних психологів не розділяють цієї точки зору), що етнопсихологія як наука є одним із розділів загальної психології, який має, однак, значні соціально-психологічні проекції. Предметом етнопсихологічних досліджень мають служити всі особливості психічних функцій, усі сполучення психічних властивостей, які зумовлені етнічною належністю людей незалежно від того, чи є ці властивості вродженими (скажімо, зв'язаними з типом нервової системи) або набутими під час соціалізації (й етнізації) індивідів”.

Оскільки етнопсихологічні особливості (гіпотетично) можуть формуватися і в онтогенезі, і у філогенезі, значить, етнопсихологічна проблематика має найбезпосередніший зв'язок із загальнопсихологічною проблемою розвитку психіки (або з генетичною психологією), а обмеження етнопсихології дисциплінарними рамками однієї соціальної психології або її розгляд як периферійного розділу етнографії, навряд чи виправдано.

Другий напрямок трактує етнічну психологію як галузь соціальної психології, що вивчає процеси міжетнічної та внутрішньоетнічної взаємодії на груповому рівні. Його відмінність від першого напрямку полягає в тому, що в центрі уваги

перебувають не окремі представники етнічних спільнот, а цілісні групи і принципи їхнього психогенезу, розвитку, взаємодії тощо.

Третій напрямок пов'язує етнічну психологію з етнографією та зосереджується на особливостях культури (переважно духовної) певних народів і встановленні її взаємозв'язку з національною психологією. Виходячи з цього, етнічну психологію можна трактувати як науку міждисциплінарну, тобто таку, що знаходиться на стику багатьох наук: вона визначає етнічні особливості психіки людей, їх національне буття, національний характер, етнічні особливості психофізіології, когнітивних процесів, пам'яті, емоцій, виховання, особливості соціалізації особистості, екологічну, землеробську та промислово-технічну культуру, віру, політику, соціопсихологічну систему державотворчості та міжнародних форм спілкування.

Етнічна психологія – це галузь психології, яка вивчає особливості психічного складу і поведінки людей, що визначаються їх національною належністю або етнічною спільністю, а також традиціями, що формувалися історично. Перетворення етнічної психології у загальну етнопсихологію, на жаль, ще не відбулося, адже вона ще не досягла рівня теоретичної дисципліни, хоча статусу загальності стосовно власного емпіричного матеріалу вона вже досягла. Розвиток етнічної психології видається необхідним в інтересах як практики, так і теорії.

Етнопсихологічні дослідження можуть сприяти виявленню нових чинників, які впливають на свідомість і поведінку людей під час їх спільної діяльності, у соціально-історичному контексті. Знання цих чинників, з одного боку, збагачує суміжні науки (етнографію, антропологію, культурологію, історію, соціологію, фольклористику), з іншого – допомагає удосконаленню прогнозування і управління етносоціальними процесами сучасності.

Отже, об'єктом етнічної психології виступають етнічні спільноти, під якими розуміють стійку спільність людей, що склалася історично, об'єднану спільним ареалом проживання і якій властиві відносно стабільні особливості мови, культури

і психіки, а також усвідомлення своєї єдності і відмінності від інших подібних утворень – етнічну свідомість, зафіксовану в самоназві (ендоетнонімі).

Предметом етнічної психології є етнокультурні особливості психічного складу і поведінки людей, що визначаються їх національною належністю або етнічною спільністю, а також традиціями, що формувалися історично.

Основним завданням етнічної психології як наукової дисципліни є створення загальної концепції формування етнічної специфіки психічної діяльності з метою розуміння психологічних законів впливу етнічної і культурної належності на життя людини. Створити психологічну етнопсихологію, релевантну рівню розвитку сучасного психологічного знання, а не запозичувати способи і стандарти обговорення етнопсихологічних проблем етнографами, соціологами та іншими – ось що вимагається насамперед від професіональних психологів, які ризикують займатися проблемами етнопсихології.

Окрім цього, етнічна психологія повинна вирішувати такі завдання:

досліджувати соціально-психологічні проблеми міжетнічної взаємодії (особливостей міжетнічного сприйняття);

психологічних механізмів міжетнічної напруги, явищ етноцентризму та етнічної інтолерантності у міжгруповій взаємодії);

вивчати особливості формування й актуалізації етнічної ідентичності на індивідуально-особистісному рівні;

аналізувати й виявляти закономірності функціонування й протікання національних почуттів, їх динаміку та зміст;

досліджувати специфіку вираження емоційної поведінки представників конкретних етнічних спільнот й узагальнювати отримані результати з метою констатації закономірностей їх емоційного життя;

здійснювати соціально-психологічне прогнозування розвитку політичних, національних та інших процесів у різних регіонах як власної країни, так і світу, на основі врахування специфіки виявів психології представників різних етнічних спільнот;

виявляти характерні національні риси психології різних класів суспільства з метою вивчення і узагальнення закономірностей їх розвитку та функціонування;

створювати програми й методи соціально-психологічного тренінгу успішної міжкультурної взаємодії й методів етнопсихологічної корекції особистості.

Отже, розвиток етнічної психології є необхідним як практично, так і в теорії. Етнопсихологічні дослідження можуть сприяти виявленню нових чинників, які впливають на свідомість і поведінку людей під час їх спільної діяльності в соціально-історичному контексті. Слід зазначити, що система етнопсихологічних знань ще не встановилася. На даний момент відбувається становлення етнопсихологічного тезаурусу, створюється власна загальна концепція формування етнічної специфіки психічної діяльності.

ТЕМА 2. Історія розвитку етнопсихології. Основні методи етнопсихології

Усього – 16 годин,

із них:

лекція – 4 год (2);

семінар – 4 год (2);

самостійна робота – 2 год;

індивідуальне завдання – конспект, реферат (6 год).

Під час самостійного вивчення теми необхідно оволодіти такими поняттями, як: етнопсихологічні напрями і школи, методологія етнопсихології, методи дослідження.

Звернути увагу також на ту обставину, що у переліку питань, які винесені на самостійну роботу, міститься тематика, яка буде розглядатися на різних заняттях із даної теми, а тому під час підготовки до наступних занять це слід урахувати. Результати виконання завдань, винесених на самостійне опрацювання, перевіряються викладачем на наступних заняттях з теми.

Під час самостійної роботи ведеться конспект основних положень, винесених на опрацювання.

Питання для самоконтролю

1. Як відбувалося зародження етнопсихології?
2. Які сучасні західні етнопсихологічні напрями та школи існують?
3. Якими є основні напрями розвитку етнопсихології у працях вітчизняних дослідників?
4. Яким був етнопсихологічний аспект у філософських дослідженнях епохи Просвітництва?
5. Як відбувалося становлення етнопсихологічних знань в Україні?
6. Що є методологічною базою етнопсихології?
7. Якими методами послуговується етнопсихологія?
8. Якою є тематика сучасних етнопсихологічних досліджень?

Заняття 2.2. Семінарське заняття – 2 год

Заняття 2. Історія розвитку наукових етнопсихологічних ідей

Навчальні питання

1. Етнопсихологічний аспект у філософських дослідженнях епохи Просвітництва.
2. Становлення етнопсихологічних знань в Україні.

Методичні рекомендації щодо підготовки до заняття

1. Під час вивчення першого питання необхідно звернути увагу на розкриття історичних аспектів розвитку етнопсихологічної науки в епоху Просвітництва.
2. Вивчаючи друге питання, потрібно розкрити особливості становлення етнопсихологічних знань через праці сучасних українських дослідників.

Практичні завдання

1. Завдання етнопсихології за Лацарусом і Штейнталем:

1) пізнання психологічної сутності народного духу;

2) відкриття законів, за якими здійснюється внутрішня діяльність кожного народу в різних галузях життя суспільства: науці, мистецтві, соціальному житті;

3) виявлення основних причин виникнення, розвитку, знищення особливостей будь-якого народу.

Проаналізуйте та висловіть свою думку, чи актуальні вони на сьогодні, чи враховують весь зміст сучасної етнопсихології як науки. Якщо ні, то обґрунтуйте свою відповідь.

2. Методологічні принципи етнопсихології (за В. Крисько):

принцип соціальної, етнічної та культурно-психологічної комплексності та нерозривності;

принцип етнопсихологічної причинності та впливу;

принцип єдності психологічних явищ, середовища та активності членів суспільства;

принцип етнопсихологічної (культурної) системності;

принцип культурно-психологічного розвитку;

принцип етнокультурної об'єктивності.

Що ви знаєте про В. Крисько, який внесок він зробив у розвиток етнопсихології як науки? Наведіть приклади його наукових праць та зробіть їх коротку анотацію.

Заняття 2.4. Семінарське заняття – 2 год

Заняття 4. Історичний розвиток та методологічна база етнопсихології

Навчальні питання

1. Історичний розвиток етнопсихології: етапи, концепції, школи.

2. Методи дослідження етнопсихології як науки.

3. Методи вивчення етнопсихологічних особливостей людей та їх застосування в роботі психолога.

Методичні рекомендації щодо підготовки до заняття

1. Під час вивчення першого питання необхідно звернути увагу на розкриття історичних етапів розвитку етнопсихологічної науки через праці відомих учених з визначенням їх внеску і розвиток науки.

2. Для вивчення другого питання потрібно розкрити особливості методології етнопсихологічної науки та її значення. При характеристиці методологічних принципів особливу увагу звернути на їх застосуванні в етнопсихологічних дослідженнях та значенні у трактуванні результатів досліджень.

3. Для розкриття третього питання зосередити увагу на особливостях застосування методів дослідження та їх адаптуванні до мети дослідження.

Практичні завдання

Завдання 1. Варіанти тестових завдань.

Варіант 1

1. Дайте визначення, що таке методологія та зазначте її види. _____

Види: а) _____ б) _____
в) _____

2. Установіть відповідність між працями дослідників та їх прізвищами:

а) О. Потебня;	а) “Історія запорізьких козаків”;
б) Г. Шпет;	б) “Две русские народности”;
в) Г. Ващенко;	в) “Виховання волі і характеру”;
г) М. Костомаров;	г) “Вступ до етнічної психології”;
д) Д. Яворницький	д) “Думка і мова”, “Мова і народність”

3. Проаналізуйте сучасні підходи до змісту основних понять етнопсихології.

Варіант 2

1. Назвіть прізвища та внесок видатних людей, які сприяли становленню етнопсихологічних знань в Україні: _____.

2. Установіть відповідність між внесками дослідників у розвиток етнопсихології та їх прізвищами:

а) основоположник сучасного теоретичного мовознавства;	а) А. Налчаджян;
б) автор концепції “Психологія народів”;	б) М. Данилевський;
в) автор концепції мови;	в) О. Потебня;
г) автор теорії культурно-історичних типів;	г) В. Вундт;
д) досліджує проблеми міжетнічних відносин	д) В. Гумбольдт

Завдання 2. Сформулюйте та обґрунтуйте перспективні напрями сучасних етнопсихологічних досліджень.

ТЕМА 3. Ментальність як етнопсихологічний феномен

Усього – 7 годин,

із них:

лекція – 2 год (1);

семінар – 2 год (1);

самостійна робота – 2 год;

індивідуальне завдання – конспект (1 год).

Під час самостійного вивчення теми необхідно оволодіти такими поняттями, як: ментальність, структурні компоненти, національна ідея, архетипи, колективне несвідоме, український менталітет.

Слід узяти до уваги також ту обставину, що в переліку питань, які винесені на самостійну роботу, міститься тематика, яка буде розглядатися на різних заняттях із даної теми, а тому під час підготовки до наступних занять це слід урахувати. Виконати

нання завдань, винесених на самостійне опрацювання, перевіряється викладачем на наступних заняттях з теми.

Під час самостійної роботи ведеться конспект основних положень, винесених на відпрацювання та передбачених методичними матеріалами.

Питання для самоконтролю

1. Визначте зміст ментальності як інтегральної етнопсихологічної ознаки нації.

2. Розкрийте зміст структурних компонентів ментальності.

3. Розкрийте зміст поняття “національна ідея” та охарактеризуйте зміст української національної ідеї.

4. Розкрийте зміст досліджень ментальності народу за К. Юнгом.

5. Як визначав особливості колективного несвідомого українців О. Кульчицький?

6. Якими були особливості українського менталітету за М. Грушевським, М. Костомаровим, В. Липинським?

Заняття 3.2. Семінарське заняття – 2 год

Заняття 2. Національна ідея

Навчальні питання

1. Поняття про національну ідею, шляхи її реалізації.

2. Особливості формування та розвитку української національної ідеї.

Методичні рекомендації щодо підготовки до заняття

1. Під час вивчення першого питання необхідно звернути увагу на розкритті питань щодо ментальності українського народу, питань національної ідеї українського народу та шляхів її реалізації.

2. Для вивчення другого питання потрібно розкрити особливості формування та розвитку української національної ідеї.

Практичні завдання

Завдання 1.

1. Наведіть приклади, як трактується зміст поняття “менталітет” у науковому світі (не менше 5 прикладів).

2. Підготуйте повідомлення про сучасні дослідження українського менталітету.

Завдання 2. Опрацюйте наукову статтю, проаналізуйте її зміст та зробіть до неї анотацію.

Наталія Карпенко

Українська національна ідея: чи можливий імідж, якщо немає місії?

Одним з найважливіших чинників формування позитивного іміджу держави на світовій арені є наявність стійкої національної ідеї у нації. У багатьох наукових дослідженнях національна ідея розглядається як “Я-концепція”, тобто сприйняття нації самої себе – своєї ролі, сутності і місії у світі, передумов і цілей свого існування та розвитку. Брак чітких уявлень щодо цього унеможливорює соборність та моральну стійкість нації проти зовнішніх впливів і, відповідно, прогресивний соціально-політичний та економічний розвиток і добробут суспільства. В історичній ретроспективі національна ідея і патріотизм завжди були механізмом еволюції і прогресу як окремих народів, так і людства загалом. Будь-яка нація повинна мати уявлення про свою місію у світі. Символи певного суспільства, які можуть бути покладені в основу іміджу та бренду країни як вираження її можливостей, цілей і смислів, формуються з огляду на прагнення та ідеали соціуму. Визначення основних категорій, які можуть стати символічними в аспекті формування української національної ідеї, і є завданням цього дослідження.

Огляд деяких досліджень і публікацій. Важливість чинника національного самосприйняття для формування іміджу суб'єкта політичної діяльності представлена, зокрема, у дослідженнях Б. Андерсона, В. Баркова, І. Грабовської, І. Кисельова, В. Крисаченка, Л. Грінфелд, К. Єгорової-Гантман, С. Мітряєва, К. Плешакова, Ю. Романенка, О. Забужко, Ю. Луцького, С. Смирнова, Е. Сміта. В історичному аспекті поняття “українська національна ідея” розглянуто у серії наукових праць І. Кураса, В. Солдатенка і Т. Бевза “Українська ідея”, виданих Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень НАН України імені І. Ф. Кураса, а також у колективній монографії “Українська політична нація: генеза, стан, перспективи” В. Крисаченка, М. Степика, С. Мітряєва. Нові виклики до сучасного інформаційного суспільства та перспективи розуміння поняття “ідея нації” досліджуються у працях М. Розумного “Українська ідея на тлі цивілізації” та “Ідея і нація в інформаційну епоху”. Дискусії стосовно базових принципів вироблення української національної ідеї тривають і досі серед провідних політологів та істориків.

Необхідність формування національної ідеї для України сьогодні важко переоцінити. Адже вона, сприйнята суспільством, стає потужним стимулом для розвитку та самовдосконалення як для нації загалом, так і для кожного індивіда зокрема. Національна ідея – акумулятор прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основа національної самосуверенізації. Вона становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості. Поряд з терміном “національна ідея” використовується також термін “Ідея Нації”, що містить яскравий образ перспективного майбутнього нації та надихає цілі покоління на борню за досягнення поставленої мети.

Що стосується окремої людини, то “патріотизм і національна ідея вмонтовують у її свідомість додаткову систему позитивних: а) мотивів, б) емоцій і почуттів, в) потреб, г) інтересів, д) прагнень, е) настановлень, ж) стимулів, и) ціннісних орієнтирів, к) ідеалів, які у своїй взаємодії визначають, фор-

мують і розвивають увесь спектр її індивідуальних якостей. Якщо така ідея відзначається соціально позитивним змістом, має морально цінне навантаження, то вона спричиняє розвивальний ефект, а також може конструктивно впливати на систему особистості загалом”.

“Національна ідея – не асорті з історичних символів, привабливих гасел і соціальних благ у національній упаковці, а спільна мета та довгострокова стратегія розвитку даного суспільства”, – зазначають такі фахівці з PR, як А. Ротовський і Ю. Штепа. Дослідники зазначають зокрема, що національна ідея стане об’єднуючою і творчою, якщо буде: по-перше, транснаціональною, транссоціальною і транстериторіальною, тобто однаково привабливою для абсолютної більшості населення країни, незважаючи на національність, соціальний статус та місце проживання; по-друге, базуватись на системі національних цінностей і пріоритетів, історичному досвіді перемог та звершень, а не поразок і національного приниження; по-третє, відповідати духовним і матеріальним інтересам сучасного суспільства. На мою думку, наочним прикладом саме такого підходу є формування американської національної ідеї.

Після завершення війни за незалежність (1775–1783 рр.) та підписання представниками 13 колоній Декларації незалежності (4 липня 1776 р.) національною ідеєю стало відокремлення від Англії та створення незалежної держави. Уже у преамбулі Конституції США (1787 р.), що чітко розділяла владу на три гілки, було визначено пріоритетні цілі нації, які можна назвати національною ідеєю: згуртованість нації, зміцнення зв’язку між штатами і федеральним урядом; захист проти вторгнення; процвітання нації; гарантія справедливості і миру; захист свобод нині і у майбутньому.

Так було закладено основи для виховання нації в дусі патріотизму. А після Другої світової війни США зіграли вирішальну роль у відновленні економіки та встановленні демократичного режиму у європейських країнах і Японії, забезпечили захист західного світу від комуністичної експансії. Національна ідея була сформульована як захист та поширення демократії і вільного ринку.

В останні роки американці презентують свою національну ідею як безкомпромісну боротьбу з тероризмом. Національна ідея Російської імперії, висловлена у формулі “Православ’я – самодержавство – народність”, була зрозумілою і чіткою, а російські солдати боролися “За віру, царя і вітчизну”. Після Жовтневого перевороту 1917 року в СРСР національну ідею було сформульовано як заклик “Вперед до перемоги комунізму – світлого майбутнього всього людства”. Нині говорять про три можливі варіанти нової національної ідеї Росії. Ліберальний варіант орієнтується на західну систему цінностей.

Так званий “почвеннический” – на створення держави єдиної нації, що ґрунтується на традиційних для Росії духовно-моральних цінностях і протиставляється “згубному для людства новому світовому порядку”. Третій варіант – євразійський, згідно з яким передбачається поділ світу на чотири геополітичні пояси, в одному з яких – Євразійському, домінуюча роль має належати Росії.

Україна за весь період свого існування була об’єктом завоювань близьких і не зовсім близьких сусідів. Маючи вигідне геополітичне положення, багатий ресурсний, науково-технічний та інтелектуальний потенціал, вона залишалась (і залишається) об’єктом зовнішнього впливу – політико-економічного і культурно-духовного, хоча потенційно має можливість бути цілком незалежною.

З іншого боку, сама структура суспільно-політичного устрою на території сучасної України завжди була демократичною, країна ніколи не знала інституту рабства. Республіканська форма правління залишалась пріоритетною. Сама ментально-духовна сутність українців не визнавала поневолення і не спонукала їх до поневолення інших народів. Давня Русь (IX–XIII ст.) являла собою сукупність самоврядних автономних племінних громад (поляни, древляни, в’ятичі тощо) з центром у Києві, що склалися з вільних громадян. Усе населення території було вільним, навіть військовополонені залежали від хазяїна лише на короткий час.

Сукупність самоврядних громад (поселень), об’єднаних єдиним центром – Запорозькою Січчю, становила собою і Ко-

зацька республіка (XVI–XVIII ст.). Для обох цих державних утворень були характерні принципи максимальної свободи особи та самоврядування громад.

Метою Визвольної війни 1648–1654 років було знищення, перш за все, чужоземного феодално-кріпосницького устрою, поширення на всі верстви населення статусу козаків – тобто вільних людей. Запорозька Січ за часів Б. Хмельницького, І. Виговського і І. Самойловича стала тим державотворчим чинником, що був спроможний значно поліпшити імідж України далеко за її межами. А. Віміна, посол Венеції (1651 р.), який залишив рукописну “Реляцію” про звичаї козаків, називав територію Україною, мову – русинською (рутенською), устрій – республіканським. Він стверджував, що козаки нехтують багатством, а волю ставлять понад усе.

Г. де Боплан у книзі “Опис України...” так характеризував козаків: “Вони дотепні й спритні, винахідливі і з широкою душею, не прагнуть до великого багатства, а понад усе цінують волю... Саме в цьому й полягає основна причина їхніх бунтів і повстань проти місцевої шляхти”.

Про українців Г. де Боплан писав: “Вони дотепні, кмітливі, винахідливі й щедрі, не прагнуть до великого багатства, але надзвичайно кохаються у своїй свободі, без якої не уявляють життя. Саме через це вони такі схильні до бунтів та повстають проти місцевих вельмож, як тільки відчують утиски”.

Повстанська армія України (“Махновщина” – 1918–1921 рр.) керувалась такими принципами: максимальна свобода особистості та абсолютно самоврядні громади. На той час вона становила собою значну силу і тому з нею домовлялись більшовики, білі і Центральна Рада. Усі державні утворення, про які йшлося вище, були досить стійкими формуваннями, але жодна з них не мала сильної централізованої влади, здатної у короткий час акумулювати ресурси для захисту території. У цих самоврядних громадах питання співіснування вирішувалися вільними індивідами шляхом домовленостей. Мемуари багатьох іноземців, які в різні часи мандрували Україною, підтверджують викладене вище.

Знаковими є характеристики українського козацтва – символу вільного українства. Так, військовий німецький інженер С. Гаммард, який перебував на військовій службі в російській армії у другій половині XVIII ст., писав, що “деспотичні російські царі запровадили (в Україні – Н. К.) невольництво духовне та фізичне для вільного народу, який жив за демократичними принципами... Український народ не знищений, а лише уярмлений і здатний на будь-які вчинки проти влади... Цей народ має тверді моральні закони, згідно з якими виховує дітей”. С. Гаммард пророкував, що з цього народу вийдуть великі і славні люди.

Учасник походу Карла XII і свідок Полтавської битви принц вюртенберзький Максиміліан Емануїл у своїх нотатках дає позитивну оцінку козакам, розкриває причини їх переходу на бік шведів: “Вони хочуть бути вільним народом, невід’яремленим народом ні Польщі, ні Москві, тому вони завжди відстоюють свої привілеї і права, що, власне, й стало причиною, що Мазепа перейшов на шведський бік, бо якраз, усупереч їх вольностям, був їх край обложений Москвою різного роду раціями й порціями”. Французький філософ Ф. Вольтер в “Історії Карла XII” писав: “Україна завжди прагнула бути вільною, але, будучи оточена Московією, Туреччиною і Польщею, вона змушена була шукати собі протектора серед цих трьох держав. Вона спочатку піддалася під протекторат Польщі, яка поведилася з нею як з поневоленою країною і занадто обмежила її права; відтак піддалася Московитові, що уярмлював її неначе рабів, як завше є звичаєм у Московитів. Спочатку українцям надавався привілей вибирати князя, який називався гетьманом, але невдовзі вона була позбавлена цього права, і гетьмана почала призначати Москва”.

Ф. Вольтер зазначав, що “Україна завжди прагнула волі – Україна завжди прагне до свободи, бажає свободи, волі, завжди натхненна до свободи. Ось де живе таємниця і внутрішня принадність цієї назви для душі Української нації і кожного з її вірних синів. Вона промовляє до совісті. Це божественна внутрішня сила душі нації, що безсмертно живе і в її національному імені: Україна, Український народ, Українці, і це ім’я тому

таке рідне, привабливе та дороге Українському народові і тому таке ненависне ворогам свободи, життя й розвитку нації”.

Ідеалом Й.-Х. Енгеля була “вільна станова конституція” козаків, про що він писав в “Історії України та українських козаків” (Галле, 1796 р.). При ознайомленні з цією книгою впадає у вічі його захоплення історією українського народу. Україну він називає “військово-спартанською республікою”, яка діє на основі демократичної, хоча і не цілком досконалої конституції.

Скасуванню гетьманату Катериною II передував “донос статссекретаря цариці інтригана Г. Теплова (“Записка про Малоросію”), де йшлося про небезпеку існування республіканського військово-демократичного устрою Гетьманату, про негаразди в краї” [13, с. 190]. За словами політолога О. Палія, українці поклали найбільше жертв у боротьбі з тоталітаризмом, починаючи з півторамільйонних жертв антибільшовицької боротьби 1917–1923 років, і закінчуючи “запакованими” наполовину українцями таборів ГУЛАГу.

Політичний устрій, що існував на території України, повністю відповідав і має відповідати психології нації. “Наша влада сформувалась у часи зародження Запорозької Січі – вільного життя. Українці самоорганізовувались, обирали старшину, – зазначає політтехнолог С. Гайдай. Абсолютна влада нам не підходить, нам потрібна демократія у вигляді влади і опозиції... Поняттю української свободи властива незалежність від будь-якого начальства. Українець не потребує “сильної руки” царя-батюшки та не терпить утисків і прагне максимальної особистої свободи”. “Сьогодні етнопсихологи вирізняють тяжіння до особистої свободи як характерну, “маркерну” ознаку психології українців, – пише О. Палій. Аналогічні повідомлення іноземців ми можемо прочитати про жителів України і триста, і тисячу, і півтори тисячі років тому. Це зовсім не перебільшення. Наприклад, така фраза: “Серед них немає одностайності, вони або зовсім не йдуть на угоди, або одні йдуть, а другі одразу їх порушують, оскільки всі тримаються різних думок і жоден не бажає поступатися іншому”. Це не з сьогоднішньої іноземної преси, а з повідомлення про жителів України візантійського імператора Маврикія (582–602 рр.)”.

І останнє. Звернемося до сутності православного християнства – візантійської спадщини, що домінувала протягом всієї нашої історії. Віросповідання завжди є одним з найпотужніших чинників духовного об’єднання нації і тому відображається в національній ідеї. Якщо іудеї вважають за сенс життя чітке виконання заповідей Тори, а іслам диктує чіткі вимоги до мусульман (заборону на вживання свинини, алкоголю, паління, обов’язковість паранджи тощо), то православ’я передбачає свободу власного вибору, окрім основних 10 заповідей.

Згідно з православними догмами, навіть Господь “не зазіхає на особистісну свободу”. Можна констатувати, що на території сучасної України завжди жили люди, які прагнули до утворення такої структури суспільства, яка передбачала б максимальну свободу особистості та повне самоврядування громад.

Отже, короткий екскурс в історію доводить, що основне прагнення українців, яке завжди було запорукою нашого існування і соборності, – це прагнення до свободи. Смысловое навантаження потенційної національної ідеї українства несуть у собі такі категорії, як “свобода” і “демократія”. За оцінками іноземних мандрівників та науковців, а також сучасних експертів, волелюбний український народ і, зокрема, українське козацтво, протягом віків прагнули незалежності, звільнення від іноземного ярма. І, враховуючи політико-економічну та духовно-культурну ситуацію сьогодення, місія нашого народу стає зрозумілою і чіткою.

ТЕМА 4. Етнічна ідентичність

Усього – 7 годин,

із них:

лекція – 2 год (1);

семінар – 2 год (1);

самостійна робота – 2 год;

індивідуальне завдання – конспект (1 год).

Під час самостійного вивчення теми необхідно оволодіти такими поняттями, як: соціальна ідентичність, етнічна ідентичність, адаптація, міжкультурна адаптація, акультурація, пристосування, маргінальна особистість, етнотворчість.

Слід узяти до уваги також ту обставину, що в переліку питань, які винесені на самостійну роботу, міститься тематика, яка буде розглядатися на різних заняттях із даної теми, а тому під час підготовки до наступних занять це треба врахувати. Виконання завдань, винесених на самостійне опрацювання, перевіряється викладачем на наступних заняттях з теми.

Під час самостійної роботи ведеться конспект основних положень, винесених на відпрацювання та передбачених методичними матеріалами.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст понять “соціальна” та “етнічна ідентичність”.
2. Визначте структуру етнічної ідентичності.
3. Охарактеризуйте етапи становлення та види етнічної ідентичності.
4. Якими є проблеми формування, підтримки та зміни етнічної ідентичності.
5. Яким є зміст сучасних досліджень етнічної ідентичності?

Заняття 4.2. Семінарське заняття – 2 год

Заняття 2. Адаптація, міжкультурна адаптація в етнопсихології

Навчальні питання

1. Поняття “адаптація”, “акультурація”, “пристосування”.
2. Етапи та фактори міжкультурної адаптації.

Методичні рекомендації щодо підготовки до заняття

1. Під час вивчення першого питання необхідно звернути увагу на розкритті питань щодо адаптації, акультурації, пристосування.

2. Для вивчення другого питання потрібно розкрити особливості, етапи та фактори міжкультурної адаптації.

Практичні завдання

Завдання 1. Визначте правильну відповідь

1	Етнічна ідентичність є складовою	а) політичної ідентичності особистості; б) соціальної ідентичності особистості; в) культурної ідентичності особистості
2	Психічний процес, за допомогою якого індивід визначає, до якого етносу належить індивід, – це	а) етнічна ідентифікація; б) етнічна комунікація; в) етнічна класифікація
3	Визначте структурні компоненти етнічної ідентичності	а) когнітивний, афективний; б) когнітивний, соціальний; в) афективний, дефективний
4	Етапи становлення етнічної ідентичності	а) зрілий вік людини; б) 6–7 років, 8–9, 10–11 років; в) юнацький вік людини

Завдання 2. Опрацюйте зміст наукової статті з даної теми. Проаналізуйте її та висловіть свою думку щодо її змісту. У конспекті зробіть коротку анотацію із зазначенням автора, назви статті та її змісту.

Мотрук Р. В.

Етнічна ідентичність як чинник професійного самовизначення особистості: досвід структурно-динамічного моделювання

Постановка проблеми. Феномен етнічної самоідентифікації є складовою частиною соціалізації та розуміється як процес

самоототожнення з етносом на основі включення у власний світ і прийняття норм, цінностей і взірців етносу (А. Баронін, А. Березін, М. Боришевський, В. Горбунова, А. Львовчкіна, О. Романова, М. Шульга). У літературі розкриваються етапи розвитку етнічної ідентичності (Ж. Піаже, М. Шульги), окреслюються вікові межі усвідомлення причетності до етносу. Попри те, що більшість дослідників погоджуються, що етнічна ідентичність займає центральну позицію в системі етнопсихологічних феноменів, усе ж існують розбіжності в поглядах на її феноменологію та структуру. У сучасній етнопсихологічній літературі спостерігається розмаїття думок, підходів до визначення етнічної ідентичності та методів її дослідження. Існують спроби виокремити її специфічні властивості (Ж. Девос, Г. У. Солдатова). Т. Г. Стефаненко наполягає на тому, що існують сутнісні відмінності у структурних співвідношеннях складових частин соціальної ідентичності у представників певного народу. Констатуються значущі труднощі в поясненні конструювання і трансформації етнічної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У структурі етнічної ідентичності (М. Барет, М. Беннет, А. М. Березик, Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, Б. А. Вяткін, М. Р. Гінзбург, В. В. Горбунова, П. І. Гнатенко, Е. Еріксон, В. А. Кирсанов, І. С. Кон, Дж. Марсія, В. М. Павленко, М. І. Пірен, Дж. Фінні, В. Ю. Хотинець, В. Д. Хрущ, К. В. Коростеліна, Г. Г. Шпет, Т. М. Яблонська) зазвичай виділяють два основні компоненти – когнітивний (знання, уявлення про особливості власної групи та усвідомлення себе її членом на основі етнодиференціювальних ознак) та афективний (оцінка якостей власної групи, ставлення до членства в ній, значущість цього членства). Деякі автори (А. Р. Аклаєв, Л. М. Добіжева, В. В. Куротєєва, Г. У. Солдатова) виділяють ще й поведінковий компонент, розуміючи його як реальний механізм не лише усвідомлення, але й вияву себе як члена певного етносу, залученість до його соціального життя.

О. В. Бичко узагальнює результати системного аналізу етнічної ідентичності на основі розглянутих підходів, формулюючи такі положення:

1. Етнічна ідентичність розглядається як компонент етнічної самосвідомості, яка є специфічною категорією, відносно сталою системою усвідомлених знань, уявлень та оцінок реально існуючих етнодиференціювальних та етноінтегровальних компонентів буття етносу.

2. Етнічна ідентичність є підструктурою соціальної ідентичності. Соціальна ж ідентичність поряд з особистісною виступає частиною “Я-концепції”. Множинність належностей до соціальних груп формує ідентифікаційну матрицю особистості. Інформацію в ідентифікаційній матриці розподіляє ідентичність або група ідентичностей, що домінують у певний момент.

3. Система ідентичностей не є простою комбінацією елементів, а виступає взаємопов’язаною багаторівневою динамічною системою. Стабільність окремих ідентичностей та їх системи залежить від об’єктів ідентифікації та соціального контексту.

4. Головний зміст етнічної ідентичності утворюють етнічні стереотипи, а етнічна ідентичність – це результат процесу етнічної ідентифікації, яка розглядається як засвоєння етнічних стереотипів у процесі соціалізації особистості.

5. Етнічна ідентичність включається у схему індивідуального розвитку особистості. Формування системи ідентичностей залежить від когнітивного розвитку особистості. На основі результатів емпіричного дослідження О. В. Бичко висновок, що існують взаємозв’язки між типами трансформації етнічної ідентичності та модальностями самоставлення особистості.

За Ю. О. Михальчук, етнічна ідентичність виступає формою соціальної ідентичності та полягає у прийнятті суб’єктом цінностей, норм, моделей поведінки своєї етногрупи.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. У заданому ракурсі доцільно розглянути категорію “соціальна ідентичність”. Одним із перших, хто почав досліджувати цей феномен, був Е. Еріксон, який запропонував теорію розвитку як процес послідовного вирішення завдань соціалізації, що виникають, через подолання певних особистісних (вікових) криз. Згідно з цією теорією особистість проходить вісім етапів,

які характеризуються полярними (позитивними чи негативними) визначеннями формування ідентичності, від яких залежатиме наступний віковий етап розвитку.

Класичною теорію соціальної ідентичності вважається концепція А. Теджфела та Дж. Тернера, основні її положення: “Я-концепція” особистості – когнітивна система, що регулює поведінку в певних умовах. Вона охоплює дві підсистеми: особистісну ідентичність і соціальну ідентичність. Перша належить до самовизначення в термінах фізичних, інтелектуальних і моральних особистісних рис. Друга складається з окремих ідентифікацій і визначається належністю людини до різних соціальних категорій: раси, національності тощо. Поряд із особистісною ідентичністю соціальна є важливим регулятором самосвідомості й соціальної поведінки. Найважливіші положення теорії соціальної ідентичності:

1. Соціальна ідентичність складається з тих аспектів образу “Я”, які впливають зі сприйняття індивідом себе як члена певних соціальних груп.

2. Індивіди прагнуть збереження або підвищення своєї самооцінки, тобто до позитивного образу себе.

3. Соціальні групи (або категорії) і членство в них пов’язані з позитивною або негативною оцінкою, отже, й соціальна ідентичність може бути позитивною або негативною.

4. Оцінка своєї групи індивідом здійснюється шляхом соціального порівняння ціннісно значущих якостей і характеристик. Порівняння, результатом якого стає позитивна відмінність своєї групи від чужої, породжує високий престиж, негативна – низький.

У сучасній психологічній науці дослідження соціальної та етнічної ідентичності часто концентрується на феномені кризи ідентичності. Ця криза може бути спричинена не тільки складністю визначення своєї ніші в суспільстві, а і як втратою позитивних уявлень про свою групу. В умовах суспільних трансформацій старі соціальні норми вже не працюють, а нові ще не сформувалися, нівелюються традиційні цінності. Е. Дюркгейм артикулює тезу про аномічне самогубство, пов’язане зі втратою людиною цінностей у період перебудови суспільства.

Слідом за Г. А. Андреевою, О. Омельченко підкреслює вплив значущості соціально-психологічних факторів на процес формування соціальної ідентичності сучасного українця.

Зі свого боку Ю. О. Михальчук концептуалізує поняття “етнічне самовизначення”. На її думку, етносамовизначення передбачає формування позитивної етнічної ідентичності. Основою етносамовизначення є певний рівень фізичного, психічного, інтелектуального та духовного розвитку суб’єкта, тоді як досягнення високого рівня етносамовизначення виступає результатом дії внутрішнього психологічного механізму формування стійкої етнопозиції – готовності представника етнічної спільноти до захисту фундаментальних інтересів свого етносу (таких як збереження мови, культури, довкілля).

Отже, етнічна ідентичність як складова частина соціальної ідентичності тісно пов’язана з особистісною ідентифікацією і детермінує професійне самовизначення, впливаючи на вибір фаху і загалом на реалізацію особистості. Ж. Піаже розглядає розвиток етнічної ідентичності як створення когнітивних моделей, пов’язаних з поняттям “батьківщина”. Він переконує, що наслідком знань про етнічні явища є етнічні почуття, які переживаються людиною. Дослідник виділяє три етапи у формуванні етнічної ідентичності:

1) на першому етапі (6–7 р.) дитина отримує фрагментарні знання про свій етнос через сім’ю та соціальне оточення; етнічна група у цьому віці не відіграє суттєвої ролі;

2) на другому етапі (8–9 р.) спостерігається ідентифікація дитини з етнічною групою; критеріальними ознаками для неї слугують національність батьків, місце проживання, мова, паростки національних почуттів;

3) на третьому етапі (10–11 р.) у змісті етнічної ідентичності, яка набуває певних обрисів, вагомого значення набувають традиції, звичаї, побут, історія етносу.

Зростає набір етнодиференціальних ознак. На когнітивному рівні особистість починає структурувати етнічні характеристики. Т. Стефаненко зауважує, що в процесі розвитку етнічної ідентичності особистість завжди проходить від дифузної до реалізованої ідентичності, усвідомлення належності

до етнічної спільноти. Дослідниця підкреслює, що етнічний статус упродовж життя залишається майже незмінним, хоча і є при цьому динамічним утворенням. Може відбутися переосмислення лише ролі етнічної належності у житті особистості, що веде до трансформації ідентичності. У цьому контексті Ю. Павлов також вважає, що “етнічна ідентичність не статичне, а динамічне утворення, тому зовнішні соціальні обставини можуть стимулювати людину будь-якого віку до переосмислення ролі етнічної належності в житті”. Зазначається, що рівень усвідомлення етнічної належності значною мірою залежить від поліетнічного чи моноетнічного середовища.

Етнічна ідентичність яскравіше виражається в тій ситуації, коли особистість живе в етнічному середовищі, що істотно відрізняється від власного. Інакше кажучи, у поліетнічному оточенні особистість швидше усвідомлює свою ідентичність. Якщо в молодій людини сформована позитивна етнічна ідентичність, то вона слугує їй основою для психологічної безпеки і стабільності, що вже є важелем руху до самоактуалізації особистості.

Розмірковуючи в контексті проблеми, Л. Дробижєва зазначає, що людина може прийняти етнічну самоідентифікацію, але водночас негативно оцінювати групу. Це дуже небезпечна ситуація: формується негативна етнічна ідентичність. Для українського етносу така тенденція є показовою. Особистість переживає почуття неповноцінності, ущербності, навіть сорому за свій етнос. Окреслена ситуація є дуже несприятливою для особистісного зростання. З цього приводу Н. Лебедева описує “синдром нав’язаної етнічності”, а також визначає способи переборення цього явища.

М. Б. Боднар своїм емпіричним дослідженням підтверджує гіпотезу про те, що самоактуалізація студентської молоді відбувається значно ефективніше за умови усвідомлення, розвитку, конкретизації етнопсихологічного компонента життєвих орієнтацій.

Отже, етнічна ідентичність – це багаторівневий феномен, який базується на етнічній матриці колективного несвідомого, проектує самоототожнення особистості з певним етносом,

включає когнітивний, афективний та поведінковий аспекти, тому є глибинно-психологічним складником соціальної ідентичності. Урахування цього чинника особливо важливе в сучасних соціокультурних умовах, що характеризуються швидкоплинністю подій, інтенсивним упровадженням елементів інших культур: як Заходу, так і Сходу, виникненням різних релігійних течій, нових соціокультурних потреб тощо.

Слід зазначити, що політична незрілість та економічна нестабільність у нашій державі і процеси глобалізації спричиняють конфлікт між “соціокультурним-реальним” і “соціокультурним-ідеальним”, що становить на сьогодні гостру проблему професійного самовизначення особистості.

Під особистісною ідентичністю З. С. Карпенко розуміє переживання (усвідомлення, а також невідрефлексоване) власної тотожності (самореферентності, визначеності (екзистенційно-сміслової унікальності), цілісності як внутрішньої інтегрованості різних спонукань, часової неперервності існування як самовідтворення й актуалізації особистого потенціалу, цільності як спрямованості на реалізацію індивідуально специфічних життєвих завдань, автентичності як несимулятивного втілення себе в певному життєвому проекті, наративі. Перелічені ознаки его-ідентичності є неадитивними, когерентними і репрезентують рекурентне розгортання феномена за рівнями організації суб’єктивної реальності.

За логікою порівневої організації суб’єктивної реальності, З. С. Карпенко реінтерпретує відомі психоаналізу типи ідентифікацій і види ідентичностей з точки зору експлікованої в них особистісної цінності і відповідного їй життєвого завдання. Наприклад, первинна ідентифікація у вигляді симбіотичного існування й емоційної єдності матері і дитини свідчить про наявність тілесної (психосоматичної) самості в останньої, що оптимально сприяє задоволенню її базових потреб з метою виживання.

Вторинна ідентифікація як захисна реакція від імперативного тиску культурних стандартів предметної діяльності й індивідуальної поведінки гарантує задовільну адаптацію і засвоєння етосу наявної культури.

Інтроєктивна ідентифікація пов'язана з функціонуванням людини в іпостасі особистості і передбачає інкорпорацію властивостей референтних осіб як заміщення об'єктних відносин моральною саморегуляцією. Проективна ідентифікація цілком відповідає рівневі репрезентації індивідуальності як механізму культуротворчості.

Постмодерністський “винахід” – нарративна ідентичність, що представляє духовну самість як підсумок ідентифікації з Абсолютом і необмеженими можливостями контекстуального самовизначення з метою безперервного трансцендування автентичного життєвого шляху.

У контексті нашого дослідження важливо з'ясувати місце і ролі професійної ідентичності серед вищеназваних конструктивів. Л. Б. Шнейдер вважає, що професійна ідентичність – це психологічна категорія, яка стосується усвідомлення своєї належності до певної професії і певної професійної спільноти. Професійна ідентичність детермінована професійним спілкуванням і професійним досвідом, репрезентується мовленнєвими засобами людини через образ “Я”. Відтак, професійна ідентичність – аспект специфічної інтеграції особистісної та соціальної ідентичності в професійній реальності. Причому вихідною інстанцією є самосвідомість.

Окремі аспекти професійної ідентичності суб'єкта діяльності висвітлено в працях Л. Б. Шнейдер, О. П. Єрмолаєвої, Н. Л. Іванової, О. В. Конєвої, М. С. Пряжнікова та ін. Узагальнення існуючих поглядів на дану проблему дозволяє визначити, що професійна ідентичність – це складний інтегральний феномен, який є продуктом тривалого особистісного та професійного розвитку і виявляється переважно на досить високих рівнях оволодіння професією.

Продуктивним підсумком встановлення основних видів ідентичностей в структурі цілісного “Я” повинна стати структурно-динамічна модель їх співвідношення, яка задає логіку емпіричного дослідження, впливаючи на вибір діагностичних критеріїв і засобів.

Важливим складником соціальної ідентичності є етнічна ідентичність, а особистісної – її зростаюча частина (пропрі-

ум, за Т. Оллпортом) – наративна ідентичність (П. Рікер), що виражає ступінь прагнення до самоактуалізації та досягнення значущих цілей творчої діяльності і самоконструювання. Т. М. Титаренко зауважує: “Якщо класична особистість насамперед освоєє полюс порядку, а неklasична підкорює полюс хаосу, то постнеklasична (тобто, сучасна – Р. М.) не цікавиться жодним із цих полюсів поза його взаємодією з протилежним. Лише діалог життя і культури, хаосу і порядку стає полем особистісного життєконструювання”. Відтак життєвий шлях цієї особистості виглядає як ритмічна послідовність циклів самоконструювання, творення себе спільно зі значущим оточенням, професійним і приватним, реальним і віртуальним.

Визначена модель є базовою для виокремлення ключових чинників професійного самовизначення особистості. Вектор зліва направо репрезентує становлення соціальної (у тому числі й етнічної) ідентичності і представляє соціокультурне (а також етнокультурне) самовизначення. Вектор, спрямований справа наліво, репрезентує тенденцію особистісного самовизначення шляхом становлення еґо-ідентичності самоототожнення й наративної ідентичності як її найдинамічнішої частини. Місце “зустрічі” консервативних етнічних стереотипів і мінливих життєвих планів та перспектив зумовлює складну й неоднозначну “драматургію” професійного самовизначення особистості. Зазначена вище аномія, що супроводжує трансформаційні процеси в українському суспільстві, на яку накладаються масові глобальні тенденції світового цивілізаційного розвитку, помножує проблеми вікової кризи ідентичності, зорієнтовуючи молоду людину на професійну мобільність, етнокультурну толерантність і множинність шляхів саморозвитку і професійної самореалізації.

Отже, зі структурно-динамічної моделі досліджуваного феномену впливає принаймні два критерії з підпорядкованими їм субкритеріями чинників детермінації професійного самовизначення і один результативний критерій цього процесу, а саме:

- 1) критерій соціокультурної референтності (співвіднесеності) з субкритерієм етнокультурної релевантності (значущості);

2) критерій інтенціонально-особистісної референтності (автентичності) з субкритерієм екзистенційно-ціннісної наповненості;

3) критерій мотиваційно-професійної релевантності як підсумковий індикатор професійного вибору.

ТЕМА 5. Національний характер

Усього – 7 годин,

із них:

лекція – 2 год (1);

семінар – 2 год (1);

самостійна робота – 2 год;

індивідуальне завдання – конспект (1 год).

Під час самостійного вивчення теми необхідно оволодіти такими поняттями, як: етнос, національний характер, фактори формування.

Потрібно враховувати також ту обставину, що в переліку питань, які винесені на самостійну роботу, міститься тематика, яка буде розглядатися на різних заняттях із даної теми, а тому під час підготовки до наступних занять треба звернути на це увагу. Виконання завдань, винесених на самостійне опрацювання, перевіряється викладачем на наступних заняттях з теми.

Під час самостійної роботи ведеться конспект основних положень, винесених на відпрацювання та передбачених методичними матеріалами.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст понять “етнос”, “національний характер”.

2. Проаналізуйте основні підходи до визначення поняття “етнос” та формування специфічних його психологічних ознак.

3. Визначте психологічну структуру національного характеру.

4. Проаналізуйте проблеми етносу та національного характеру в етнопсихології.

5. Визначте риси українського характеру за Д. Чижевським.

6. Якими є сучасні дослідження українського характеру?

Заняття 5.2. Семінарське заняття – 2 год

Заняття 2. Проблеми етносу та національного характеру в етнопсихології

Навчальні питання

1. Фактори формування специфічних психологічних ознак етносу.

2. Історичні умови та фактори-обставини розвитку національного характеру.

Методичні рекомендації щодо підготовки до заняття

1. Під час вивчення першого питання необхідно звернути увагу на розкриття та характеристики факторів формування специфічних психологічних ознак етносу.

2. Для вивчення другого питання потрібно розкрити історичні умови та фактори-обставини розвитку національного характеру, виокремити особливості українців щодо національного характеру.

Практичні завдання

Завдання 1. Визначте правильну відповідь

1	У науковій літературі поняття “етнос” виникло на межі	а) IV–VII століть; б) VIII–X століть; в) XVII–XIX століть
2	У науковій літературі поняття “етнос” виникло на межі	а) IV–VII століть; б) VIII–X століть; в) XVII–XIX століть

3	Визначте, хто є автором праці “Про людину”?	а) Гельвецій; б) Арістотель; в) Гіппократ
4	Визначте, що є важливими чинниками становлення специфічних рис характеру окремого етносу?	а) батьківський дім, природне оточення; б) рід, сім’я; в) побут і ландшафт

Завдання 2. Опрацюйте зміст наукової статті з даної теми та в конспекті занотуйте основні її ідеї.

Купчишина Валентина, Макогончук Наталія

**Психологічні підходи щодо визначення змісту
поняття “національний характер” та використання його
іншими науками**

Своєю історією термін “характер” відомий з давніх часів, адже вже тоді люди цікавилися особливостями поведінки, звичок, культури і мислення різних народів.

В Українському педагогічному словнику зазначено, що характер – це сукупність відносно сталих індивідуальних психічних рис людини, що виявляються в її поведінці й діяльності, ставленні до суспільства, колективу, самої себе. Також С. Гончаренко зазначає, що в характері фіксується цілісність духовного життя людини, один з головних показників її індивідуальності. Для формування характеру вирішальне значення має соціальне виховання, залучення особистості до колективів.

Наукове і побутове використання поняття “національний характер” уперше ввів Теофраст, який у зміст цього поняття, крім характеру, включав образ думок, почуттів, моральність, звичаєвість, поняття симпатії та любові, притаманні будь-якому народові.

З давніх-давен народи, спілкуючись між собою, виокремлювали характерні риси, які були притаманні представникам того чи іншого етносу та їх сусідам, що давало змогу відрізнити себе від інших народів. Національно-психологічні особливості мають безпосередній зв’язок із загальнопсихологічною

проблематикою розвитку психіки людини, адже характер являє собою психологічне явище, яке є своєрідним “зліпком” з культури, що формує певні зразки стилю життя. Г. Лозко, досліджуючи національний характер українців, зазначає, що ще декілька десятиліть в Україні не вважали за потрібне піднімати питання національного характеру. Виховані на “інтернаціональних принципах” науковці не поспішали братися за розкриття та дослідження цього питання, щоб не потрапити до кола українських “буржуазних націоналістів”.

Отже, ці спроби пізнати національні відмінності мають дуже давню історію, адже елементи національного характеру закладалися на ранніх, докласових етапах розвитку суспільства і служили найважливішим способом стихійного, емпіричного, буденного відображення навколишньої дійсності.

Проблему національного характеру розглядали історики, етнографи, філософи, соціологи, політологи, психологи, педагоги.

Досліджуючи національний характер з різних концептуально-теоретичних позицій, його розуміють як: *певний зразок поведінки особистості*, що домінує в культурі особистості; *систему цінностей, переконань, позицій*, що сповідує більшість нації; *інтелект*, що виражений у культурній складовій; *“національний настрій”* з виокремленням окремих психічних рис представників певної нації тощо. Національний характер народу як складова культурно-національної ідентичності дає змогу виокремити цілу низку підходів до визначення проблеми національного характеру певної нації як складової національно-культурної ідентичності.

Вивченню особливостей національного характеру різних народів присвятили свої праці Геродот, Тацит, Й. Гердер, Д. Юм, І. Кант, Г. Гегель, В. Ключевський, М. Лосський, М. Костомаров, І. Кон та ін. Застосування різноманітних підходів та методів дослідження цих особливостей зумовило специфіку створених авторами психологічних портретів цих народів.

Наукові дослідження щодо проблем національного характеру були представлені представниками Школи психології

народів (В. Вундт, М. Лацарус, Х. Штейнталь та ін.) та американської етнопсихологічної школи (Р. Бенедикт, А. Кардінефер, М. Мертон, М. Мід та ін.).

Виділити риси національного характеру в процесі порівняльного аналізу психічних особливостей різних народів намагалися М. Данилевський, М. Бердяєв, Ф. Вовк, В. Соловйов, П. Чубинський, Г. Шпет та ін.

Питання дослідження проблемних питань українського національного характеру розкривали у своїх наукових доробках відомі українські діячі української культури (В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський, Ю. Липа, М. Хвильовий та ін.). Питання окремих рис національного характеру українців розглядали Г. Ващенко, М. Гримич, М. Костомаров, О. Кульчицький, В. Липинський, І. Огієнко, О. Потебня, Г. Сковорода, Б. Цимбалістий, Д. Чижевський, І. Франко, В. Янів, Я. Ярема та ін.

Проблематикою особливостей українського національного характеру переймаються і сучасні науковці І. Абрамова, Т. Власевич, А. Донченко, Г. Лозко, Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен, Т. Потапчук, В. Руденко та ін.

Отже, упродовж століть це питання було актуальним і спонукало науковців до його вивчення через урахування особливостей історичного розвитку народу та виокремлення типових рис національного характеру.

Поняття національного характеру є не теоретико-аналітичне, а оціночно-описове. Уперше його почали вживати мандрівники, за ними – географи, етнографи, соціологи, психологи, політологи для позначення специфічних особливостей поведінки та способу життя народів. При цьому різні автори вкладали в його поняття різний зміст. Одні під національним характером мали на увазі властивості темпераменту, емоційних реакцій народу, інші – акцентували увагу на соціальних установках, ціннісних орієнтаціях, хоча соціальна і психологічна природа цих феноменів відрізняється одна від одної.

У своєму дослідженні Т. Потапчук зазначає, що національний характер формується протягом історичного розвитку нації і на цей процес мають вплив такі чинники, як клімат, геогра-

фічне становище та ландшафт території, де відбувається формування нації, соціально історичні умови життя народу, стан і характер культури й виховання. Загалом, зазначає науковець, можна виділити певні спільні риси, притаманні представникам європейської спільноти. У той же час для кожного з європейських народів характерні свої особливі риси, подальше збереження, розвиток яких і визначає його ідентифікацію.

Цікавими є думки Гельвеція про національний характер. Він писав, що правитель, який узурпує владу в країні, стає деспотом, а деспотизм – страшний ворог суспільного блага, він приводить до змін характеру всієї нації: то низький, то піднесений, то постійний, то мінливий, то мужній, то несміливий. Німецький філософ Герде стверджував, що на життя суспільства впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори, поєднуючись, вони створюють спільне. І. Кант в праці “Антропология” також виділяє розділ “Характер народу”, у якому він розглядає такі поняття, як “народ”, “нація”, “чернь”, “копища”.

Стосовно типології національного характеру, то О. Кульчицький зазначає, що тип національного характеру визначається кількома аспектами у вивченні національної психічної культури: расовими, геополітичними, історичними, соціопсихічними, культуро-морфічними та глибинно-психічними чинниками.

Від середини ХІХ ст. в Україні бурхливими темпами розвивається етнопсихологія, основоположні ідеї якої були сформульовані в дослідженнях історіографічного та культурознавчого характеру (М. Костомаров, Ю. Липа, В. Липинський, І. Мірчук, Д. Чижевський, Я. Ярема та ін.). Етнопсихологи під національним характером розуміли стрижень національної психології. На їх думку – це досить складний феномен етнопсихології як науки в гносеологічному плані; це уявлення народу про самого себе, важливий елемент його народної самосвідомості, його суспільного етнічного “Я”.

Вивчаючи національний характер українців, Г. Лозко зазначає, що дуже довго вважалося, що вивчення національного характеру неможливе, адже, вивчаючи окремих індивідів, ми

не можемо уявити націю загалом. Окрема особистість не розкриває у повному обсязі національний характер. Елементами національного характеру (його складниками) можуть бути окремі соціально-психологічні риси, а не характери окремих індивідів. Індивідуальна ж психологія є лише допоміжною галуззю психології народів. Нині поняття національний характер охоплює типові якості й психологічні особливості етнічної групи, яка має спільну територію, мову, історію, культуру, звичаї, символи, що відрізняють її від сусідніх народів.

Підтвердженням попередньої думки є погляди Е. Дюркгейма, який з приводу національного характеру писав: "...У нас є дві свідомості: одна вміщує тільки стан, властивий індивіду, а друга – властива групі індивідів, але все ж таки ці два стани мають певні спільності, які пов'язують індивіда з суспільством. Це "суспільство всередині нас", що існує у вигляді однотипних для людей однієї і тієї ж культури реакцій на звичні ситуації у формі почуттів і станів. Саме це і складає наш національний характер".

У психологічній науці під національним характером розуміють сукупність психологічно-ментальних і поведінкових ознак, особливостей, притаманних певній етнонаціональній спільності. З історії психології відомий той факт, що вперше вивчення психологічних особливостей окремих етнічних груп здійснювалося Школою психології народів, що виникла в Німеччині в середині ХІХ ст. Для означення специфічних психологічних властивостей того чи іншого етносу Лазарус і Штейнталь, наслідуючи Гегеля й німецьких романтиків, уживали поняття "дух народу". Дослідженню цього питання присвячено й фундаментальну працю Вундта "Психологія народів", у якій розглядаються специфічні особливості глибинних шарів психологічного життя представників різних людських спільнот.

У ХХ ст. дослідження національного характеру здійснювалося переважно в рамках неофрейдизму та націології. К. Юнг, зокрема, виводить наявність психологічних відмінностей народів зі своєї концепції архетипів, пов'язуючи їх існування з функціонуванням у підсвідомому певних психологічних

структур, що зумовлюють особливі поведінкові вияви і є спільними для представників якогось великого угруповання.

Представники американської етнопсихологічної школи в середині ХХ ст. (Р. Бенедикт, А. Кардинер, Р. Лінтон, Р. Мер-тон, М. Мід та ін.) фокусували свою увагу на побудові моделі “середньої особистості” тієї чи іншої національно-етнічної групи, виділяючи в кожній нації “базисну особистість”, що з’єднує загальні для її представників національні риси особистості і характерні риси національної культури.

Питання національного характеру найбільшою мірою привертало увагу народів, що зазнавали національного гноблення і для яких актуальним було виявлення всіх чинників, що впливали на перебіг національно-визвольної боротьби. Намагаючись виявити умови, за яких уможливлувалися досягнення національної незалежності і причини попередніх поразок, українські мислителі – політики-державники, філософи, психологи, представники інших наукових галузей – звертались до особливостей української національної ментальності й психології.

Національний характер має відношення до емоційно-вольової сфери людини. З наукових джерел дійшла до нас інформація про те, щоб розкрити спосіб життя того чи іншого народу, у літературі застосовувалося поняття “національний характер”. Надалі під терміном “національний характер” одні автори мали на увазі темперамент людей, інші до цього терміна відносили різноманітні риси людей, їх ціннісні орієнтації, ставлення до праці, влади, оточення тощо. Отже, науковці зазначають, що протиріччя в проблемі національного характеру досить часто виникають на ґрунті непорозуміння у визначенні особливого та спільного в характеристиці різних етносів.

У соціальній психології під національним характером розуміють своєрідне, специфічне поєднання типових рис у конкретних історичних і соціально-економічних умовах буття нації; уявлення народу про себе, сукупність стійких, основних для національної спільності особливостей сприйняття навколишнього світу та форм реакцій на нього. Погляди науковців різняться щодо структурних компонентів національного

характеру. Так, одні дослідники, формуючи структуру національного характеру, виокремлюють такі структурні компоненти, як: особистісні самовизначення; етнічні стереотипи; уявлення етносу про вищі людські добродіяння та пороки; емоційно-психологічна сторона традицій, звичок, обрядів; структура потреб та смаків; вияв психічної енергії свідомого та безсвідомого. Інші ж наполягають, що національний характер може бути структурованим ще за такими ознаками: соціальними, культурними та власне етнічними. До типів факторів, у яких виявляється початкова детермінованість національного характеру, вони відносять такі фактори, як: техноцивілізовані, культурно-історичні, просторово-кліматичні.

Ми погоджуємося з думкою Е. Орбан-Лембрик у тому, що національний характер фіксує певні типові риси, що найчастіше виявляються в тих випадках, коли йдеться не про окремих людей, а про групи. Однак, зазначає науковець, типові риси національного характеру не варто абсолютизувати, оскільки у будь-якій групі людей уживаються національні та соціальні якості. Будь-яка риса національного характеру не може стосуватися лише конкретної нації, кожна з них є й загальнолюдською рисою.

Важливою сферою вияву національного характеру є діяльність, тому досліджуючи її, науковці враховують продукти цієї діяльності. Одним із таких продуктів є мова. Дослідження мови особливо важливе, оскільки передавання рис національного характеру здійснюється за активної її участі. Так, О. Тетерич у своєму дослідженні розглядає значення мовного аспекту як фактора формування національної самосвідомості, національного характеру, який виступає етноформуючою ознакою українського народу. Автор досліджує питання етносу, рис українського національного характеру, мовної ситуації в Україні за останні десятиліття.

Н. Ляшук, вивчаючи стереотипи національного характеру українців у прозових жанрах фольклору, зазначає той факт, що українська народна творчість має великий достовірний матеріал для вивчення стереотипів національного характеру.

Д. Чижевський зазначає, що “при визначенні психологічного типу народу дослідження народної творчості є, можливо, найдостовірнішим методом. Щоправда, він має і певні труднощі, адже народні твори нерідко є конгломератом продуктів різних епох і різних типів, які почасти зливаються між собою, а почасти лишаються незмінними й досі”.

Про феномен стереотипізації веде мову у своїх дослідженнях Л. Орбан-Лембрик. Вона зазначає той факт, що дослідження специфіки національного характеру ускладнюється багатьма обставинами. Однією з них, зазначає науковець, є властивий будь-якому сприйманню соціальних явищ феномен стереотипізації, що особливо виявляється під час вивчення представників іншої етнічної групи.

На наступних етапах історичного розвитку на національний характер мали вплив політична система суспільства, проте його ціннісно-сміслові ядро залишалося сталим, хоча і коригувалося політичним життям, режимом, системою загалом. На думку науковців, у кризових ситуаціях, в періоди загострення національних проблем і протиріч ті чи інші риси національного характеру можуть виходити на передній план, детермінуючи політичну поведінку людей. Перерахування та характеристика тих чи інших рис народу, акцентуація його переваг і недоліків багато в чому є суб’єктивними, часто розпливчастими, нерідко довільними, а також обумовленими дослідним інтересом автора.

У політичній психології, як зазначають А. Деркач і Л. Лаптев, прийнято вважати, що саме сукупність взаємозалежних і взаємообумовлених, емоційних і раціональних елементів складає психологічний склад нації або національний характер, який виявляється і заломлюється в національній культурі, способі мислення і дій, стереотипах поведінки, обумовлюючи специфічність кожної нації, її відмінність від інших.

Національний характер – досить стійке і суперечливе психічне утворення, у структурі якого поєднуються позитивні і негативні риси й особливості. Наприклад, філософ М. Бердяєв, виокремлюючи риси характеру одного з народів, звертав увагу, що в цьому характері уживаються доброта і жор-

стокість, душевна делікатність і брутальність, альтруїзм та егоїзм, велика волелюбність і деспотизм, самоприниження і національна гордість та шовінізм. Подібна поляризація притаманна кожному народові. Тому важливо знати, які історичні умови спричинили появу в національному характері народу рис, звичок, почуттів, що представники іншого етносу можуть інтерпретувати як негативні. Не менш важливо визнати вади у психічному складі власного народу, не абсолютизувати позитивні риси, не замовчувати ті, які гальмують його розвиток.

На думку сучасного вченого Б. Паригіна, національні риси психіки народу виявляються в особливостях побудови його характеру, темпераменту, традиціях, звичаях і смаках його представників. Структуру психічної побудови можливо розглядати і у плані виокремлення ролей та рівнів певних компонентів суспільної свідомості народу.

Розглядаючи зазначений термін в історії української культури, історики та культурологи під національним характером розуміють сукупність найбільш стійких для даної національної спільноти особливостей емоційно-чуттєвого сприйняття навколишнього світу і форм реакцій на нього. Висловлюючись в емоціях, почуттях, настроях, національний характер виявляється в національному темпераменті, багато в чому обумовлюючи способи емоційно-чуттєвого освоєння політичної реальності, швидкість і інтенсивність реакції політичних суб'єктів на політичні події, форми і методи презентації ними своїх політичних інтересів, способи боротьби за їх реалізацію.

Поняття “національний характер” – одне з провідних в соціальній психології, але донині існує проблема з визначенням цього терміна, тому його використання спричиняє вживання інших етнопсихологічних категорій, які часто підмінюють одна одну: психологічний склад нації, ментальність, менталітет, національний темперамент. Останнім часом у науковій літературі спостерігається витіснення поняття “національний характер” такими поняттями, як: “менталітет” і “ментальність”. Але більшість науковців розмежовують ці поняття, вважаючи це близькими по суті, але не абсолютно тотожними, не зовсім однаковими за складом.

У своїх дослідженнях І. Абрамова про українську ментальність зазначає, що це питання розглядали у своїх наукових доробках багато філософів, політологів, культурологів, соціологів, психологів: О. Кульчицький, П. Юркевич визначальною рисою української вдачі вважають її емоційно-почуттєвий характер або кордоцентричність; Б. Цимбалістий виділяє духовний клімат української родини і психологічний феномен жінки-матері в житті українців як головні культурно-антропологічні фактори. Він пропонує дефініцію поняття “національний характер”: “Після всього можна окреслити національний характер як своєрідну персоніфікацію культури даної національної спільноти. Він сам є продуктом даної культури й одночасно носієм її. Він допомагає продовжувати її і передавати з покоління в покоління в незміненому або малозміненому вигляді”.

Серед дослідників українського національного характеру можна назвати такі прізвища, як М. Костомаров, В. Липинський, Д. Чижевський та інші. Так, на думку Д. Чижевського, характеризувати національний характер можливо трьома шляхами: через дослідження народної творчості; аналіз, осмислення найбільш яскравих історичних моментів у житті народу; через аналіз діяльності видатних особистостей – представників даного народу.

У своїх дослідженнях Д. Чижевський, досліджуючи педагогічні погляди Г. Сковороди, робить висновок про національний характер його концепції через зв'язок кожної людини зі своїм народом та краєм. Народність Г. Сковороди, зазначає Д. Чижевський, має більш широке значення: вона не тільки виявляється зовнішньо, але й криється в ментальності народу, його культурі, мові.

Проведений аналіз історико-культурних та геополітичних умов формування українського характеру, нашого національного самоусвідомлення свідчить про низку відхилень, що сформувались у наших характерах під впливом цих умов. З одного боку, вони полягають у відмові від власної гідності, у байдужості до національних цінностей і бідності національних почуттів, з іншого – гіпертрофія національної психіки. Ці від-

хилення є своєрідною реакцією на той національний гніт і те зазіхання на наше національне “Я”, яке пережив український народ упродовж багатьох століть. Розкриття психологічного характеру народу – це визначення та розкриття його найбільш значущих соціально-психологічних рис. Оцінюючи особливості національного характеру українців, більшість науковців одностайні в думці, що характерними рисами українців є демократичність, любов до свободи, відчуття власної гідності, незалежності, індивідуалізм, емоційність тощо.

Сучасні дослідження щодо вивчення особливостей національного характеру засвідчують той факт, що феноменологія національного характеру охоплює різні рівні соціальної дійсності. Науковці зазначають, що він виявляється не лише в діяльності різних соціальних суб’єктів, починаючи від великих соціальних груп (нація) і закінчуючи окремим індивідом, який репрезентує дану націю, але й через домінуючі суспільні настрої, системи моральних вимог, соціальних норм, настанов, базових цінностей, форм соціалізації, принципів виховання, через характер людської взаємодії та впливів на довкілля, через своєрідність групової картини світу, через форми організації побуту, релаксації, рекреації тощо. Як зазначає Т. Потапчук, представники багатьох науково-дослідницьких установ (М. Андреева, А. Граменицький, М. Гримич, О. Донченко, Т. Стефаненко та ін.) продовжують вивчення національного характеру різних народів, але і нині є проблеми з визначенням поняттям “національний характер”, зі з’ясуванням його місця серед інших, близьких за семантикою категорій, а також із незгодженістю теоретико-методологічних засад комплексного дослідження українського національного характеру.

Отже, питання національного характеру своєю історією сягає давніх часів, розглядається багатьма науками, але незважаючи на це і на сьогодні воно є актуальним. Дослідники присвячують свої наукові праці дослідженню цього питання, виокремленню та характеристиці рис національного характеру, адже національний характер формується і може змінюватися частково, набуваючи нових рис упродовж певного часу під впливом історичних, культурних, соціальних факторів у

процесі розвитку нації. Специфічність особливостей українського національного характеру виявляється в сукупності типових рис через їх структуру та форми вираження.

ТЕМА 6. Міжетнічна взаємодія. Етноконфлікти

Усього – 7 годин,

із них:

лекція – 2 год (1);

семінар – 2 год (1);

самостійна робота – 2 год;

індивідуальне завдання – конспект (1 год).

Під час самостійного вивчення теми необхідно оволодіти такими поняттями, як: конфлікт, міжетнічна взаємодія, етноконфлікти, стратегія поведінки.

Звернути увагу також на ту обставину, що в переліку питань, які винесені на самостійну роботу, міститься тематика, яка буде розглядатися на різних заняттях із даної теми, а тому під час підготовки до наступних занять це слід урахувати. Виконання завдань, винесених на самостійне опрацювання, перевіряється викладачем на наступних заняттях з теми.

Під час самостійної роботи ведеться конспект основних положень, винесених на відпрацювання та передбачених методичними матеріалами.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст понять “міжетнічна взаємодія”, “конфлікт”.
2. Дайте соціально-психологічний аналіз міжетнічних відносин.
3. Розкрийте сутність етноконфліктів та умови їх виникнення.
4. Дайте характеристику форм, видів та стадій етноконфліктів.

5. Якими є стратегії поведінки та шляхи подолання етнічних конфліктів?

6. Якими є сучасні дослідження міжетнічної взаємодії?

Заняття 6.2. Семінарське заняття – 2 год

Заняття 2. Психологія етнічних конфліктів

Навчальні питання

1. Психологічна сутність, умови та причини виникнення етнічних конфліктів.

2. Форми, види, стадії етноконфліктів.

3. Стратегії поведінки та шляхи подолання етнічних конфліктів.

Методичні рекомендації щодо підготовки до заняття

1. Під час вивчення першого питання необхідно звернути увагу на психологічний зміст, умови та причини виникнення етнічних конфліктів.

2. Вивчаючи друге питання, потрібно розкрити форми, види та стадії етноконфліктів, уміти аналізувати причини їх виникнення та шляхи їх вирішення.

Практичні завдання

Завдання 1. Визначте правильну відповідь

1	За яким типом міжетнічної взаємодії одні етноси домінують над іншими, а останні займають нижчий статус, тобто підкоряються першим?	а) за умови відносин субординації; б) у випадку горизонтальних відносин; в) у випадку вертикальних відносин
2	Який вид системи виникає у результаті повного завоювання одним етносом іншого чи в результаті таких подій, що є тотожним до повного завоювання?	а) ранжовані системи; б) неранжовані системи; в) багатоетнічні системи

3	Відносини субординації – це	а) неранжовані багатоетнічні системи; б) ранжована, пірамідальна система; в) природна асиміляція
4	Хто з дослідників належить до другого типу міжетнічної взаємодії як системи етнічного співіснування?	а) М. Вебер; б) Дж. Беррман; в) Д. Горовіц

Завдання 2. Підберіть приклади (не менше 5) етнічних конфліктів і різні історичні часи. Проведіть їх аналіз: причини, сторони конфлікту, шляхи вирішення та наслідки.

ТЕМА 7. Релігія та церква в етнонаціональному житті

Усього – 8 годин,

із них:

лекція – 2 год (1);

семінар – 2 год (1);

самостійна робота – 2 год;

індивідуальне завдання – конспект (2 год).

Під час самостійного вивчення теми необхідно оволодіти такими поняттями, як: релігія, світова релігія, церква, релігійність.

Урахувати ту обставину, що в переліку питань, які винесені на самостійну роботу, міститься тематика, яка буде розглядатися на різних заняттях із даної теми, а тому під час підготовки до наступних занять звернути на це увагу. Виконання завдань, винесених на самостійне опрацювання, перевіряється викладачем на наступних заняттях з теми.

Під час самостійної роботи ведеться конспект основних положень, винесених на відпрацювання та передбачених методичними матеріалами.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст релігії як атрибуту етносу.
2. Охарактеризуйте зміст світових релігій.
3. Які види церков існують в Україні?
4. Яке місце посідає релігія в професійній діяльності людини?
5. Розкрийте зміст досліджень релігійності в етнопсихології.

Заняття 7.2. Семінарське заняття – 2 год

Заняття 2. Місце релігії у професійній діяльності людини

Навчальні питання

1. Місце та значення церкви в професійній діяльності людини.
2. Роль психолога в гуманізації міжрелігійних непорозумінь у суспільстві.

Методичні рекомендації щодо підготовки до заняття

1. Під час вивчення першого питання необхідно звернути увагу на особливості діяльності представників різних релігій, місце та значення релігії у професійній діяльності людини.
2. Вивчаючи друге питання, потрібно розкрити роль психолога в гуманізації міжрелігійних непорозумінь, способи вирішення конфліктів на релігійному ґрунті.

Практичні завдання

Завдання 1.

1. Зробіть підбір фактів конфліктів етносів на релігійному ґрунті. Які способи вирішення можуть бути використані психологом у допомозі клієнту (клієнтам)?

2. Охарактеризуйте стратегії поведінки в етнічних конфліктах за Дж. Скоттом.

Завдання 2.

1. Доберіть методики, які дозволять вивчити конфліктність та стратегію вирішення конфліктних ситуацій і проведіть діагностику конфліктності ваших знайомих.

2. Розробіть рекомендації, яких слід дотримуватись при прийнятті однією людиною іншої. Проаналізуйте ситуації з власного життя, виділивши головне.

ТЕМА 8. Сім'я та шлюбно-родинні стосунки в етнічних культурах

Усього – 16 годин,

із них:

лекція – 2 год (1);

семінар – 2 год (1);

практичне заняття – 2 год (1);

самостійна робота – 4 год;

індивідуальне завдання – конспект (1 год); реферат (5 год).

Під час самостійного вивчення теми необхідно оволодіти такими поняттями, як: сім'я, сімейні конфлікти, образи-символи.

Звернути увагу також на ту обставину, що в переліку питань, які винесені на самостійну роботу, міститься тематика, яка буде розглядатися на різних заняттях із даної теми, а тому під час підготовки до наступних занять це слід урахувати. Виконання завдань, винесених на самостійне опрацювання, перевіряється викладачем на наступних заняттях з теми.

Під час самостійної роботи ведеться конспект основних положень, винесених на відпрацювання та передбачених методичними матеріалами.

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику сім'ї як важливої ланки суспільства та його соціальної регуляції.
2. Визначте місце сім'ї в етнопсихологічній науці.
3. Якими є сучасні дослідження молодих українських сімей?
4. Що є основними причинами сімейних конфліктів?
5. Дайте характеристику символам віри у традиційній та сучасній культурі України.

Заняття 8.2. Практичне заняття – 2 год

Заняття 2. Дослідження проблем молоді сім'ї

Навчальні питання

1. Дослідження сумісності партнерів.
2. Психологічна допомога молодим сім'ям.

Методичні рекомендації щодо підготовки до заняття

У конспектах відобразити план практичного заняття та хід підготовки до нього. Перед основною частиною заняття проводяться тестування за основними положеннями заняття. Основну частину заняття рекомендовано провести методом мозкового штурму через обговорення почутого.

Практичні завдання

Завдання 1. Складіть список проблем, з якими можуть звертатися до психолога представники однієї родини у випадках належності одного з членів родини до іншої віри, або коли один з подружжя є громадянином іншої країни тощо. Які напрями роботи може застосовувати психолог у своїй діяльності?

Завдання 2. Підберіть методики, за допомогою яких можна діагностувати стосунки в родині, визначте ролі тощо.

Заняття 8.3. Семінарське заняття – 2 год

Заняття 3. Види сімей та причини сімейних конфліктів

Навчальні питання

1. Види сімей та розподіл обов'язків у них.
2. Основні причини сімейних конфліктів.

Методичні рекомендації щодо підготовки до заняття

1. Для вивчення першого питання необхідно звернути увагу на види сімей та розподіл у них сімейних обов'язків.
2. Під час вивчення другого питання слід дати характеристику сімейних конфліктів і розкрити їх причини.

Практичні завдання

Завдання 1. Зробіть підбір фактів про психічне здоров'я сім'ї та проблемі питання, які їм доводиться вирішувати.

Завдання 2. У конспекті опрацюйте зміст запитань і дайте відповіді:

1. Пригадайте народні пісні, наприклад, “Ой під вишнею, під черешнею”, “Чорноморець, мамо”, “Била мене мати березовим прутом”, “Їхали козаки із Дону додому”, “Горіла сосна, палала”, “Засмутились галичанки” чи інші. Дайте відповідь на запитання: що таке “гарна партія” з точки зору батьків, сусідів? Якими були шлюбні пріоритети з погляду власне молодих? З якими обмеженнями при виборі подружжя та заборонами на укладення шлюбу стикалися люди наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст.?

2. Чим народні сімейні обряди відрізнялися від радянських? Відповідь аргументуйте.

3. Яким було ставлення до міжнаціональних шлюбів у представників різних соціальних груп та поколінь? Від чого це залежало?

ТЕМА 9. Національна та світова культура як об'єкт втілення національної психології народів

Усього – 10 годин,

із них:

лекція – 2 год (1);

семінар – 2 год (1);

самостійна робота – 4 год;

індивідуальне завдання – конспект (2 год).

Під час самостійного вивчення теми необхідно оволодіти такими поняттями, як: культура, національна культура, звичаєва культура, етнічні традиції, поведінкові стереотипи.

Звернути увагу також на ту обставину, що в переліку питань, які винесені на самостійну роботу, міститься тематика, яка буде розглядатися на різних заняттях із даної теми, а тому під час підготовки до наступних занять це слід урахувати. Виконання завдань, винесених на самостійне опрацювання, перевіряється викладачем на наступних заняттях з теми.

Під час самостійної роботи ведеться конспект основних положень, винесених на відпрацювання та передбачених методичними матеріалами.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст понять “культура”, “національна культура”, “звичаєва культура”.

2. Визначте національні особливості української культури.

3. Розкрийте зміст та значення етнічних традицій у сучасному світі.

4. Якими є методи вивчення етнопсихологічних особливостей мови та жестів?

5. За допомогою яких методик психологи досліджують специфічність рис характеру окремих етносів?

Заняття 9.2. Семінарське заняття – 2 год

Заняття 2. Звичаєва культура – об’єкт і втілення національної психології

Навчальні питання

1. Поняття про звичаєвість у психологічній літературі. Уявлення про звичаї як поведінкові стереотипи, їх роль у розвитку суспільства.
2. Етнічні традиції у діловому спілкуванні.

Методичні рекомендації щодо підготовки до заняття

1. Вивчаючи перше питання, необхідно звернути увагу на зміст поняття “звичаєвість” та уявлення про звичаї як поведінкові стереотипи, визначити їх значення та місце в розвитку суспільства.
2. Під час вивчення другого питання слід розкрити особливості етнічних традицій у діловому спілкуванні.

Практичні завдання

Завдання 1. Зробіть підбір фактів про етнопсихологічні традиції українців, німців, японців, корейців, італійців, арабів та оформіть у вигляді таблиці.

Завдання 2. Опрацюйте зміст наукової статті, законспекуйте основні її ідеї.

Тетерич О. М.

Етнопсихологія українців: мовний аспект

На тлі економічних негараздів, вирішенням яких заклопотана майже вся Україна, наше суспільство час від часу збувають хвили мовних проблем. Мовна ситуація та проблема статусу мов в Україні постійно перебувають у центрі уваги і протистояння різних політичних сил. Однак, вочевидь, мова в Україні сьогодні – це щось важливіше, ніж просто засіб спілкування; справа торкається глибших пластів колективної психології. Як відомо, мова є, крім усього, ще й ознакою іден-

тичності людини чи людської спільноти. І мовні групи розрізняють, насамперед, не за тим, чи знають її представники певну мову, а за ставленням до мови як ідентифікаційної групової ознаки. Нація існує насамперед завдяки самосвідомості її людей, їх самоототожненню з культурою своєї нації. Національна самосвідомість або почуття етнічної ідентичності лежить в основі національного характеру. Чи є українці сформованою нацією? Саме етнопсихологічні особливості українців і роль мовного питання у державотворенні є темою даного дослідження. Серед факторів, що найактивніше впливають на формування національної свідомості будь-якого народу, найважливіше місце посідає культура та її окремі елементи. Пріоритет серед цих елементів належить мові. Так, практично всі етнічні українці володіють російською мовою, але це ще не робить усіх їх “російськомовними”, адже більшість із них пов’язує себе не з російською мовою, а з українською, навіть якщо доводиться жити в суціль російськомовному середовищі і цією мовою щодень спілкуватися.

Тобто визнання мови “своєю” чи “чужою” – це один із виявів людської самоідентифікації із групою. А причина ототожнення людини зі “своєю” групою, звичайно, не лише в легкості спілкування. Видатний вітчизняний філософ і філолог О. Потебня розглядав мову не тільки як етнодиференціюючу, а й як етноформуючу ознаку будь-якого народу. При цьому “етнічна специфіка полягає не в тому, що виражається, а в тому, як виражається”. О. Потебня зазначив, що однією з основних функцій мови є те, що вона творить, формує думку.

У різних народів думки утворюються по-різному, оскільки вони мають неоднакові мови. Тому мова зумовлює розвиток прийомів розумової діяльності. Мова виступає важливим чинником, що об’єднує людей у “народність”. Втрата народом своєї мови призводить до денационалізації народу, тому дуже важливо дбати про національну освіту та розвиток інтелекту в його представників. З цього положення випливає низка наслідків:

- 1) втрата народом своєї мови рівнозначна денационалізації;

2) білінгвізм у ранньому дитячому віці призводить до маргіналізації;

3) культурний та, зокрема, мовний розвиток у ранньому віці сприяє розвитку національної свідомості.

Українському національному характеру, українському менталітету, а також порівнянню їх з характером і психологічним складом інших народів присвячено чимало праць. Серед сучасних вітчизняних психологів проблеми етносу вивчали і вивчають: М. Шульга, П. Гнатенко, В. Павленко, С. Таглін, Л. Орбан, В. Хрущ, В. Москалець, М. Пірен, Л. Шкляр та ін. Крім того, видаються праці, написані українськими авторами в еміграції, які раніше були недоступні широкому українському загалу. Серед них можна назвати таких, як Г. Ващенко, І. Рибчин, О. Кульчицький, І. Мирчук, В. Янів, І. Ярема, а також Ю. Липа, О. Субтельний та ін.

Необхідно почати з розкриття поняття етносу. Етнос – від гр. плем'я, народ – це стійка сукупність людей, які мають загальні, відносно стабільні особливості культури та психіки, а також усвідомлення своєї єдності та відмінності від усіх інших схожих утворень. Грецьке слово “етнос” послужило основою назви окремої галузі психології – психології етносу, або, як це звучить у працях одного із засновників етнопсихології В. Вундта, – “психології народів”. Другим важливим поняттям є поняття “нація”. Нація – духовно-психологічна спільність, заснована на територіально-економічній та історико-культурній єдності.

Нація, зазначають дослідники, як форма етнічної спільності склалась на відносно пізньому етапі історичного розвитку людства. Виникнення націй пов'язане з періодом становлення капіталізму. Отже, хоч нації й існують у сучасних суспільствах як найпоширеніші форми етнічної спільності, але, окрім них, існують і такі різновиди етнічних спільнот, як народність, національна група та ін. На сьогодні не існує загальноприйнятого науково обґрунтованого визначення поняття “нація”. Усі існуючі визначення зводяться до перерахування її складових, таких, як спільна мова, територія та економічне й політичне життя на ній, культура та релігія, спільні расово-етнічні коре-

ні, закладені в генотипі, психологічна єдність, стрижнем якої є національна самосвідомість. Єдина складова, як вважають спеціалісти, без якої неможливе існування нації, суто психологічна. Це – національна самосвідомість, або усвідомлення етнічної ідентичності (національна ідентифікація), як вона називається в західній науці. Далі за своїм значенням для етнопсихології є поняття національний характер – це відносно стійка сукупність рис характеру, які властиві переважній більшості представників певної нації.

Стосовно психічного складу українців, то спроби дати його аналіз як етносу і як нації здійснювалися в працях Г. Ващенка, М. Костомарова, О. Кульчицького, І. Мірчука, Д. Чижевського, М. Шлемкевича, Я. Яреми. Їх спостереження та розвідки сучасних дослідників (А. Деркач, О. Донченко, П. Гнатенко, В. Крисько, Л. Орбан-Лембрик, В. Павленко, М. Пірен, В. Янів) дозволяють окреслити найбільш узагальнені риси українського національного характеру.

Майже всі дослідники виокремлюють такі типові риси українського національного характеру, як демократичність, волелюбство, емоційність, що виявляються в музичності, наближенні до природи, культурі жінки і родини, релігійності, толерантності до інших народів, гостинності тощо. Більшість дослідників вважає, що українцям властива така психологічна риса, як інтровертивність. Ця особливість виявляється в певній спрямованості людини на свій власний внутрішній світ, на проблеми, перш за все, власного соціуму, у миролюбності, зосередженості на внутрішній свободі. Українці на рубежі ХХІ ст. є складно опосередкованим “продуктом” свого історичного минулого. Навіть розуміючи те, що український етнос не є чимось застиглим і незмінним, а українці кінця ХХ ст., безумовно, відрізняються від українців ХІХ ст., ми маємо через етнопсихологічний аналіз виявити загальне і специфічне у психологічному складі та національному характері українців минулого, сучасного і майбутнього. Тим паче, що домінування західної культури в сучасному світі, згладжуючи очевидні ознаки національної специфіки, ще не означає етнічного нівелювання населення земної кулі. Навпаки, нині різко зросла

активність багатьох народів, які борються за свої національні інтереси, свою незалежність. Ще Монтеस्क'є писав про тих, хто живе в помірному поясі: “У країнах із помірним кліматом ви побачите народи непостійні у своїй поведінці та у своїх хибах і чеснотах, оскільки недостатньо визначені властивості клімату не в змозі зробити їх стійкими”.

Вважаємо, що вищенаведене твердження якнайбільше підходить до українців, особливо що стосується їх непостійності і невизначеності у поглядах. Упродовж століть українці прагнуть збудувати свою державу, і постійно їм щось чи хтось заважає, дуже часто вони знаходяться під впливом різних загарбників і ідеологій, які на свій лад намагаються маніпулювати їхньою свідомістю.

Так, у період після Другої світової війни спостерігалась тенденція звуження сфери застосування української мови, зниження національної свідомості. Наприкінці 50-х – початку 60-х років ХХ ст. майже 5 мільйонів українців (12,8 %) назвали рідною мовою російську, на початку 70-х років вже біля 6 мільйонів (14,5 %), а на початку 80-х років – 7,8 мільйона (майже 18 %). Але наприкінці 80-х років почалось прозріння національної свідомості, і під час перепису населення число українців, що назвали рідною мовою російську, значно скоротилось і мало 12 %. Але мовна ситуація в Україні серйозніша, ніж свідчить статистика. Значна частина українців, що назвали рідною мовою українську, у повсякденному житті розмовляють російською мовою.

Такому стану речей сприяв не тільки міський спосіб життя, а й певна русифікація системи освіти. За роки радянської влади українська мова стала непрестижною, “мовою села”, необов’язковою для вивчення. У 80-х роках ХХ ст. набув чинності закон, за яким батьки могли написати заяву до школи про звільнення їхньої дитини від вивчення української мови. Уже в середині 80-х років 75 % шкіл залишались україномовними, але в них навчалась лише половина всіх учнів. У вищих навчальних закладах і технікумах викладання велося в основному російською мовою. Широке використання російської мови пояснювалось не стільки зверхнім ставленням до рідної

української мови з боку українського населення переважно з інтелігентних сімей, а модою, сліпим наслідуванням.

У законодавстві України юристи виділяють чотири взаємовиключних етапи мовного законодавства. Основою першого є Закон УРСР “Про мови в УРСР” 1989 р. Згідно з цим Законом, українська мова визначена державною, російська мова має статус офіційної, усі інші мови – мови національних меншин. Другий етап базується на Конституції України, низці актів та рішенні Конституційного Суду України 1999 р. Відповідно до цих законодавчих актів українська мова визначається державною, російська мова має особливий статус (конкретно не визначений), усі інші мови представляються мовами національних меншин.

Третій етап базується на Європейській хартії регіональних мов і мов національних меншин, Законі України “Про судочинство, судоустрій і статус суддів” 2010 р. і рішенні Конституційного Суду України “Про статус суддів” 2012 р. Ці документи встановлюють, що українська мова є виключно державною, але 13 мов є регіональними в Україні, і широко можуть використовуватися у всіх сферах суспільного життя залежно від доцільності. Тобто фактично мають статус офіційної мови в цих регіонах. Разом з тим законодавством не встановлений поріг цієї доцільності, що створює зону для подальших спекуляцій.

З прийняттям Закону України “Про засади мовної політики” у 2012 році вкотре набуло актуальності питання впливу на національну самосвідомість українського народу, втрати його національної самобутності, втрати однієї з найістотніших ознак нації щодо відродження та подальшого розвитку української мови. Документ дозволяє кожному регіону країни, де як мінімум 10 % населення хотіли б спілкуватися не тільки українською, визначити для себе, яку мову, крім державної, використовувати в навчанні, діловодстві і під час звернень до держорганів. Юридично закон дає право 18 мовам, якими в Україні говорять нацменшини, отримати статус регіональних. А на практиці у 13 областях країни – на сході і півдні – регіональною стає російська, у Криму до подібного статусу мають

шанс піднятися російська та кримськотатарська, на Закарпатті – угорська, а в Чернівецькій області – румунська.

Чи не призведе прийняте рішення до етнічних конфліктів, пригнічення розвитку самосвідомості нації, чи не означає прийняте рішення, що український народ відмовляється від своєї самобутності? Зміни в українській психології значною мірою залежать також і від насильницького насадження чужої мови.

Хоча багато дослідників, переважно іноземних, далеко не завжди можуть збагнути всю глибину цієї трагедії для української нації. Про те, що мови – це глибоко відмінні системи прийомів мислення, писав відомий мовознавець Олександр Потебня. Він відверто засуджував двомовне виховання дітей у ранньому віці: “Знання двох мов у дуже ранньому віці, не є володінням двома системами зображення і повідомлення одного й того ж кола думок, але роздвоює це коло і наперед утруднює досягнення цілісності світоспоглядання, заважає науковій абстракції”.

Аналіз динаміки мовних практик між батьківським і нинішнім поколінням громадян України дозволяє зробити висновок, що за зміни поколінь в Україні головною тенденцією останніх десятиліть було скорочення частки винятково україномовних сімей та зростання частки переважно російськомовних і тих, хто розмовляє змішаною мовою (так званим суржиком).

У національній пам’яті криються глибинні риси мовного вираження всіх аспектів світосприйняття, руху національної думки. В етнопсихології досліджується таке явище, як вплив іноетнічного мовного середовища на структуру етнічної свідомості. Установлено, що проживання в чужомовному середовищі сприяє білінгвізму (вживанню двох мов) у першому поколінні. А вже в другому і особливо в третьому поколіннях відбувається повна мовна асиміляція. Чи не тому серед українців такий високий відсоток тих, хто назвав рідною мовою російську? Таке “розмивання” етнокультурних особливостей характерне здебільшого для жителів великих міст. Але в цій ситуації найстрашніше те, що ці люди живуть

не в чужому етнічному середовищі, а в чужомовному колі свого ж етносу.

Більшість людей або не усвідомлюють цього, або байдуже сприймають цей факт як щось цілком нормальне. Тим часом втрачається етнічна специфіка характеру українців, що зі свого боку призводить до збільшення певних потаємних, прихованих рис і властивостей національної психіки (наприклад, роздвоєння особистості). Внутрішній колоніалізм російської мови – не таке вже нове явище для українців (пор. засилля церковнослов'янщини як загальноприйнятої писемної мови з часів Київської Русі). Але він призводить до хибного розуміння масою справжньої культури особистості. Довгий час російська вважалася мовою високоосвіченої і культурної частини суспільства (як французька для росіян XVIII ст.). Селянин, потрапивши до великого міста, за будь-яку ціну намагався засвоїти мову “панівної” нації. Так було і залишається дотепер в більшості міст Східної України. У містах же Західної України залишається ознакою високого рівня культури особистості – досконале володіння українською літературною мовою. Оскільки в мові відображається національна психологія мислення, то і в таємниці національної душі ми можемо проникнути тільки через її мову.

Висловлюючи певну думку, людина користується словами несвідомо, концентруючи увагу тільки на змісті самої думки. Тобто “автоматичність” користування мовою має бути звичкою, як, скажімо, ходьба, жестикуляція, міміка тощо. На думку Дмитра Овсянико-Куликівського, все, що функціонує в несвідомій сфері, економить нашу енергію. Отже, мова і національність, які діють несвідомо, автоматично, виступають як особлива форма збереження і накопичення психічної енергії нації.

Думка людини, висловлена рідною мовою, виявляється логічнішою, глибшою, ніж її висловлювання з допомогою словника і форм чужої мови. На сьогодні справа захисту української мови в державі Україна не лежить тільки у юридичній площині. Навіть якщо ми забезпечимо нашій мові усі законні права і підстави для її розвитку, вона однаково може занепада-

ти через відсутність якісної моральної та емоційної складової у нашому суспільстві.

Перед Україною, як і на початку ХХ століття, стоїть етно-психологічна та культурологічна проблема “Провансу”, тобто підміни національної самосвідомості на свідомість етнографічної групи, втрати високих та героїчних реєстрів культури і самозамикання у вторинності. До цього з руйнівними стимулами додається сучасна культура постмодернізму, яка пропугує егоцентризм, девальвацію вічних цінностей (нібито для максимальної свободи особи) і вириває людину з національної органічності. Україну сьогодні розколює не мова, а політика.

Політика, яка замість вирішення проблем українців, спекулює на мовному питанні. Якщо ми не будемо відкрито і чесно осмислювати ці болючі проблеми, то й надалі утримуватимемо націю у стані напівсну, у світі декорацій самообману і реальної стагнації. Мова, хоч і дуже важлива, глибинна ознака нації, але не така, без якої нація може втратити свою етнічну специфіку. Але, втративши мову, етнос може втратити владу та державність. Тому що: мова є однією із головних складових ознак етносу; рівень розвитку національної мови відображає рівень розвитку самої нації та її культури; мова етносу тісно пов’язана з його національним характером та менталітетом; володіння рідною мовою – це засіб проти стандартизації та уніфікації; перемога культури над технократизмом; боротьба національного “Я” проти інтернаціонального знеособлення і бездуховності; кожен свідомий громадянин має рідномовні обов’язки: їх не можна ігнорувати; не можна поступатися своїми мовними правами, бо цим ми ослаблюємо свій народ, віддаємо його життєву силу на користь інших етносів; мова є одним з головних етнозберігаючих чинників.

5. ЗМІСТ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Конспект з теми

Конспект з теми 1

Зміст категоріального апарату етнопсихології.

1. Основні поняття.
2. Сучасні підходи етнопсихологів до змісту основних питань.

Конспект з теми 2

Дослідження етнічних стереотипів.

1. Дослідження етнічних стереотипів методом “підбору рис” у “вільного опису”.
2. Вивчення етнічної свідомості та етнічних стереотипів.

Конспект з теми 3

Дослідження ментальності.

1. К. Юнг про архетипи колективного несвідомого як основи психічного складу етносу.
2. Особливості колективного несвідомого українців за О. Кульчицьким.
3. Особливості українського менталітету за М. Грушевським, М. Костомаровим, В. Липинським.

Конспект з теми 4

Дослідження етнічної ідентичності.

1. Метод інтерв'ю та тестування.
2. Модель двох вимірів етнічної ідентичності (Беррі).
3. Етнопсихологічний опитувальник (О. Гуренко).

Конспект з теми 5

Дослідження національного характеру.

1. Визначення характерних рис різних етносів.
2. Визначення характерних особливостей характеру українців.

Конспект з теми 6

Дослідження міжетнічних відносин та етноконфліктів.

1. Методики дослідження міжетнічних відносин.
2. Методики дослідження етноконфліктів.

Конспект з теми 7

Дослідження релігійності в етнопсихології.

1. Методики: анкетування, тестування.
2. Історичні приклади конфліктів між етносами.

Конспект з теми 8

Психологічне здоров'я сім'ї.

1. Поняття про психічне здоров'я сім'ї, сучасні дослідження.
2. Вивчення психологічного здоров'я сім'ї.

Конспект з теми 9

Дослідження національної психології народів.

1. Методи вивчення етнопсихологічних особливостей мови та жестів.
2. Виокремлення специфічних рис характеру окремих етносів.

2. Тематика рефератів

1. Адаптація особистості до нових етнокультурних умов.
2. Психологія шовінізму.
3. Внесок Л. Гумільова у розвиток етнопсихології.
4. Внесок Г. Шпета у розвиток вітчизняної етнопсихології.
5. Етнокультурна специфіка у діловому спілкуванні.

6. Соціальні функції етнічних стереотипів.
7. Актуальні питання етнопсихології в сучасних умовах.
8. Роль засобів масової інформації у формуванні етностереотипів.
9. Шляхи формування культури міжетнічного спілкування.
10. Урахування основних положень етнопсихології у роботі практичного психолога.
11. Урахування національних смаків особистості у процесі естетичного виховання.
12. Закономірності формування етнічних особливостей.
13. Релігія як один із факторів формування та розвитку етносу.
14. Соціокультурні умови духовного відродження етносу.
15. Державність і національне визначення.
16. Національні традиції у становленні і розвитку етнічної самосвідомості українців.
17. Основні динамічні характеристики етносу.
18. Основні статичні характеристики етносу.
19. Міжетнічні конфлікти та шляхи їх подолання.
20. Методи вивчення етнопсихологічних особливостей людей та їх застосування в роботі психолога.
21. Роль психолога в гуманізації міжетнічних відносин у суспільстві.
22. Етнопсихологія українців.
23. Національна ідея та шляхи її реалізації.
24. Характеристика рис українського національного характеру.
25. Етнопсихологія та ділове спілкування.
26. Проблема етнопсихологічної ідентичності особистості в умовах взаємопроникнення культур.
27. Розвиток етнічної самосвідомості особистості в умовах міжетнічних конфліктів.
28. Етнопсихологія французів.
29. Етнопсихологія італійців.
30. Етнопсихологія японців.

6. ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1

Актуальні питання етнопсихології в сучасних умовах.

Тема 2

1. Уявлення про предмет етнопсихології та розвиток етнопсихологічних знань в Україні на сучасному етапі.

2. Сучасні методи етнопсихологічних досліджень та їх тематика.

Тема 3

1. Структура ментальності за Р. Додоновим: енергетичний рівень (поле), образний (архетипи); логічний (поняття).

2. К. Юнг про архетипи колективного несвідомого як основи психічного складу етносу.

Тема 4

1. Механізми та прийоми етнотворчості.

2. Маргінальна особистість.

Тема 5

1. Д. Чижевський про риси українського характеру.

2. Психологія маніпуляцій національними почуттями.

Тема 6

1. Психологія етноцентризму.

Тема 7

1. Релігія як один з факторів формування та розвитку етносу.

2. Особливості релігій та їх вплив на особистість.

Тема 8

1. Людський розвиток. Символи віри у традиційній та сучасній культурі України, їх ціннісно-психологічний статус.
2. Сім'я і формування українського національного характеру.

Тема 9

1. Етнопсихологія японців, корейців, італійців, арабів.
2. Етнопсихологія німців, американців, поляків.

7. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ЗА ТЕМАМИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ЗАЛІКУ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ЕТНОПСИХОЛОГІЯ”

Тема 1. Етнопсихологія як наука

1. Предмет, категоріальний апарат, завдання та функції етнопсихології.
2. Зв'язок етнопсихології з іншими науками та значення етнопсихологічних знань у діяльності психолога-офіцера.
3. Етапи розвитку етнопсихологічної науки та їх характеристика.
4. Міждисциплінарний зв'язок різних наук з етнопсихологією.

Література: [1, с. 5–20]; [3, с. 9–24].

Тема 2. Історія розвитку етнопсихології. Основні методи етнопсихології

1. Характеристика сучасних західних етнопсихологічних напрямів і шкіл.
2. Основні напрями розвитку етнопсихології у працях вітчизняних дослідників.
3. Методи дослідження етнопсихологічної науки.
4. Сучасні методи етнопсихологічних досліджень та їх тематика.

Література: [1, с. 5–20]; [3, с. 25–32].

Тема 3. Ментальність як етнопсихологічний феномен

1. Зміст, характеристика та класифікація ментальності.
2. Функції та завдання ментальності.
3. Поняття про національну ідею, шляхи її реалізації.

4. Особливості формування та розвитку української національної ідеї.

5. Структурні компоненти ментальності.

Література: [1, с. 70–82]; [3, с. 59–70].

Тема 4. Етнічна ідентичність

1. Поняття соціальної та етнічної ідентичності, їх характеристика.

2. Структура та етапи становлення етнічної ідентичності.

3. Характеристика видів етнічної ідентичності.

4. Поняття про адаптацію, акультурацію та пристосування.

5. Етапи та фактори міжкультурної адаптації.

Література: [1, с. 149–153]; [3, с. 50–58].

Тема 5. Національний характер

1. Основні підходи до визначення поняття “етнос” та формування специфічних його психологічних ознак.

2. Психологічна структура національного характеру.

3. Фактори формування специфічних психологічних ознак етносу.

4. Історичні умови та фактори-обставини розвитку національного характеру.

5. Д. Чижевський про риси українського характеру.

Література: [1, с. 56–70]; [3, с. 66–71].

Тема 6. Міжетнічна взаємодія. Етноконфлікти

1. Соціально-психологічний аналіз міжетнічних відносин.

2. Психологічна сутність етноконфліктів та умови їх виникнення.

3. Форми, види, стадії етноконфліктів.

4. Стратегії поведінки та шляхи подолання етнічних конфліктів.

5. Психологія етноцентризму та його характеристика.

Література: [1, с. 144–149; 153–169]; [3, с. 134–141].

Тема 7. Релігія та церква в етнонаціональному житті

1. Світові релігії та їх види.
 2. Церква та її види в Україні.
 3. Дослідження релігійності в етнопсихології: методи дослідження.
 4. Місце та значення церкви в професійній діяльності людини.
 5. Роль психолога в гуманізації міжрелігійних непорозумінь у суспільстві.
 6. Релігія як один з факторів формування та розвитку етносу.
 7. Історичні приклади конфліктів між етносами.
- Література: [1, с. 99–105].

Тема 8. Сім'я та шлюбно-родинні стосунки в етнічних культурах

1. Сім'я та її місце в етнопсихології.
 2. Традиційні образи-символи в психічній діяльності людини.
 3. Види сімей та розподіл обов'язків у них.
 4. Основні причини сімейних конфліктів.
 5. Сім'я та її місце у формуванні українського національного характеру.
 6. Психологічна допомога молодим сім'ям.
- Література: [1, с. 105–112].

Тема 9. Національна та світова культура як об'єкт втілення національної психології народів

1. Місце культури та національної культури в етнопсихології.
2. Культура, її види та елементи.
3. Національна культура та її особливості.
4. Поняття про звичаєвість у психологічній науці.
5. Уявлення про звичаї як поведінкові стереотипи, їх роль у розвитку суспільства.

6. Етнічні традиції у діловому спілкуванні та професійній діяльності.

7. Етнопсихологічні особливості японців, корейців, італійців та арабів.

8. Етнопсихологічні особливості українців, білорусів, поляків.

9. Національна та світова культура як об'єкт втілення національної психології народів.

Література: [1, с. 112–124]; [3, с. 94–102].

Рекомендована література

Базова література

1. Гомонюк О. М., Купчишина В. Ч., Сердюк Ю. І. Етнопсихологія (у схемах і таблицях) : навчальний посібник / за ред. О. М. Гомонюк. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. 232 с.

2. Львовочкіна А. М. Етнопсихологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2011. 144 с.

3. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія : навч. посіб. Київ : Каравела, 2011. 264 с.

Додаткова література

1. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір : монографія. Київ : САММІТ-КНИГА, 2015. 432 с.

2. Павленко В. М., Таллін С. О. Етнопсихологія : навч. посібник. Київ, 2011. 344 с.

3. Губко О. Психологія українського народу : наукове дослідження у 2 кн. Кн. 2: Психологічні особливості наших країн у міжчассі Трипілля – сучасна Україна (Олексій Губко). Київ : ТОВ “Видавництво друкарня Діло”, 2013. 400 с.

4. Психологія мас : навч. посіб. / автор-упорядник Я. Є. Кальба. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. 208 с.

5. Аддерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2015. 271 с.

Інформаційні ресурси

1. Модульне середовище навчання – 10.241.24.9.
2. <http://psychological.ucoz.ua/publ/35>
3. http://www.bronnikov.kiev.ua/book_3_0.php
4. <http://uchebnik.biz/book/320-yetnopsixologiya.html>
5. <http://psychlib.com.ua/category/etnopsychologiya.htm>
6. http://mobile.pidruchniki.ws/16760626/psihologiya/etnopsihologiya_-_savitska_ov
7. http://faculty.Washington.edu/agg/iat_materials.Htm
8. <http://implicit.harvard.edu/implicit/>
9. <http://www.hro.org/fctions/nazi/toler7.htm>
10. <http://www.salto-youth.Net>
11. <http://www.tolerance.hrworld.ru/coalition.html>
12. <http://www.youth-against-racism.net>

ПРАКТИКУМ

Проективна методика для вивчення етнічних стереотипів Т. В. Іванової

Мета: ознайомитися з проективною методикою вивчення етнічних стереотипів; навчитися здійснювати обробку й інтерпретувати отримані результати; визначити на основі отриманих результатів структуру та специфіку гетеро- та автостереотипів.

Матеріали та обладнання: аркуш паперу білого кольору, олівець, гумка.

Інструкція. Намалюйте українця, росіянина та американця. Малюнок повинен відображати найтипівіші, на вашу думку, особливості кожної нації. На виконаному малюнку вкажіть ваш вік, стать і національність.

Обробка й інтерпретація результатів

Для обробки результатів дослідження утворюють мікрогрупи з 5–8 курсантів. Курсантам пропонується уважно розглянути свої малюнки і малюнки своїх одногрупників та порівняти їх з малюнками, отриманими від викладача.

Аналіз усіх малюнків здійснюється за такою **схемою:**

Крок перший. Характеристика вибірки:

- а) відокремити роботи, що виконані представниками різних етнічних спільностей;
- б) у кожній групі розподілити малюнки за критерієм статі;
- в) у межах кожної групи виділити малюнки, що виконані особами різного віку.

Крок другий. Характеристика образів і символів на малюнках.

Розглядаючи малюнки з кожної групи, підрахувати символи та образи, які містять малюнки представників різної статі та віку.

Отримані результати необхідно подати до табл. 1 і 2.

Таблиця 1

Якісна характеристика образів і символів на малюнках

Якість образів певної категорії	Зображення українців	Зображення росіян	Зображення американців
Абстрактні			
Побутові особливості життєдіяльності			
Їжа			
Напої			
Алкоголь			
Національно-побутові символи			
Праця в побуті			
Звичаї. Традиції, дозвілля			
Економічне життя			
Елементи реклами			
Техніка			
Промисловість			
Політичне життя			
Середовище проживання			
Окремий індивід як представник етносу			
Негативна символіка			

Таблиця 2

Кількісна характеристика образів і символів на малюнках

Категорія образів	Українці				Росіяни				Американці			
	чоловіки		жінки		чоловіки		жінки		чоловіки		жінки	
	до 20 р.	від 21 р.	до 20 р.	від 21 р.	до 20 р.	від 21 р.	до 20 р.	від 21 р.	до 20 р.	від 21 р.	до 20 р.	від 21 р.
Абстрактні малюнки												
Конкретні зображення												
Побутові особливості життєдіяльності												
їжа												
напої												
алкоголь												
національно-побутові символи												
праця в побуті												
звичай, традиції, дозвілля												
Економічне життя												
елементи реклами												
техніка												
промисловість												
Політичне життя												
Середовище проживання												
Окремий індивід як представник етносу												
Негативна символіка												

Необхідно зробити такі висновки про особливості етнічних стереотипів:

а) переважання символів з певної категорії в авто- та гетеростереотипах “далеких” і “близьких” етнічних спільностей. Указати чинники цього переважання;

б) виділити групу чинників, які впливають на формування етностереотипу та викликають зміни у ньому;

в) де і з якою метою можна використовувати отримані знання про специфіку етнічних стереотипів.

Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса

Шкала соціальної дистанції була запропонована Е. Богардусом у 1925 р. Вона спрямовувалась на визначення установки індивіда, що демонструє ставлення до певної етнічної групи. У 1959 р. Е. Богардусом був запропонований спеціальний бланк шкали соціальної дистанції (за національною ознакою).

№ з/п	Категорія	Національність				
		німці	поляки	англійці	американці	...
1	До тісного споріднення через шлюб					
2	До членства в моєму клубі як особистого друга					
3	До проживання на моїй вулиці як сусіда					
4	До роботи за мою професією					
5	До громадянства в моїй країні					
6	У моїй країні тільки як інтуриста					
7	Бажав би не бачити в моїй країні					

Тому, хто досліджує, пропонувалося зробити позначку на тому рівні (із запропонованих варіантів) соціальної дистанції,

яка б його найбільше влаштувала. Вітчизняні вчені запропонували адаптований до наших умов бланк модифікованого варіанта шкали соціальної дистанції.

Модифікований варіант шкали соціальної дистанції

№ з/п	Категорія	Національність				
		українці	білоруси	росіяни	німці	...
1	Чоловік/дружина					
2	Сусід					
3	Друг					
4	Колега					
5	Територіальний керівник					
6	Керівник виробництва					
7	Житель мого мікрорайону					

Вибір етнічних груп може варіюватися залежно від регіону, у якому проводиться дослідження, та поставлених завдань. Список соціальних ролей також може бути доповнений, якщо це відповідає цілям дослідження.

Інструкція: потрібно зазначити всі соціальні ролі, що респондент згоден надати типовим представникам певної етнічної групи.

Опрацювання результатів: обчислюється сума плюсів окремо в кожній колонці. Цей показник характеризує ступінь прийняття респондентом різних етнічних груп. Величина його знаходиться в інтервалі від 0 (при найменшому доброзичливому ставленні й, відповідно, найбільшій соціальній дистанції) до 7 (що свідчить про виражене доброзичливе ставлення до представників даного етносу). Відповідно всі етнічні групи можуть бути проранговані за допомогою показника за ступенями їхньої прийнятності для респондента.

Інтерпретація. Якісний аналіз бланка дає інформацію – представники яких національних груп є найбажанішими в

певній ролі, а представники яких, навпаки, неприйнятні (порядковий аналіз). Аналіз за колонками показує, які ролі досліджуваний вважає можливим запропонувати представникам певної етнічної групи, а які – ні.

Примітка. Шкала Е. Богардуса та її чисельні модифікації рідко застосовуються для аналізу етнічних установок окремо взятого досліджуваного. Як правило, вона використовується для вивчення різних аспектів етнічної свідомості на репрезентативній вибірці певної етнічної групи.

Етнопсихологічний опитувальник (за Н. Крюковою)

1. Як добре ви володієте рідною мовою?

- а) вільно розмовляю, читаю, пишу;
- б) вільно розмовляю, але не читаю і не пишу;
- в) розумію і можу порозумітись;
- г) не володію.

2. Якою мовою ви найчастіше розмовляєте вдома?

- а) тільки рідною мовою;
- б) здебільшого рідною мовою;
- в) однаковою мірою рідною та іноземною;
- г) здебільшого іноземною;
- д) тільки іноземною.

3. Якою мовою ви розмовляєте зі своїми друзями, знайомими вашої національності в навчальному закладі та в інших місцях?

- а) тільки рідною мовою;
- б) здебільшого рідною мовою;
- в) однаковою мірою як рідною, так і іноземною;
- г) здебільшого іноземною;
- д) тільки іноземною.

4. Якщо на вулиці, у якому-небудь закладі або громадському місці вам необхідно було б звернутися до людини вашої національності, то якою б мовою ви б звернулися?

- а) тільки рідною мовою;

- б) іноземною;
- в) це залежить від конкретної ситуації.

5. Поясніть, будь ласка, вибір вашої відповіді на попереднє запитання.

6. Якою мовою вам приємно було б спілкуватися (розмовляти) в позааудиторний час з викладачами вашої національності?

- а) своєю рідною мовою;
- б) іноземною;
- в) мені байдуже.

7. Чи дратує вас, коли в колективі люди однієї національності розмовляють рідною мовою, а решта їх не розуміє?

- а) дратує, оскільки вважаю, що в багатонаціональному колективі потрібно розмовляти доступною всім мовою;
- б) дратує, хоча вважаю, що люди мають право розмовляти своєю мовою де завгодно і коли завгодно;
- в) ні, мене це не дратує, вважаю це цілком природним;
- г) мені байдуже.

8. Нижче наводиться список деяких видів діяльності. Будь ласка, поставте позначку у відповідній графі, як часто ви приділяєте час кожній з них.

Вид занять	Завжди	Дуже часто	Часто	Інколи	Рідко	Ніколи
Читання книг рідною мовою						
Читання газет, журналів рідною мовою						
Слухання народних пісень і музики						
Перегляд телепередач рідною мовою						
Похід до музеїв національного прикладного мистецтва						

9. Пригадайте і назвіть українські народні казки, пісні, танці, легенди.

10. Скажіть, будь ласка, які пісні та танці вам найбільше подобаються?

- а) національні пісні й танці;
- б) пісні й танці народів нашої країни та закордонні, але віддаю перевагу все ж своїм національним;
- в) подобаються різні пісні й танці однаковою мірою – свої;
- г) національні і закордонні;
- д) подобаються закордонні національні пісні й танці.

11. Чи вважаєте ви, що необхідно збільшити випуск книг про історичне минуле нашого народу?

- а) так, це необхідно;
- б) достатньо того, що є;
- в) мені байдуже;
- г) не знаю.

12. Як ви вважаєте, чи обов'язково отримувати згоду батьків при одруженні?

- а) так, обов'язково;
- б) мабуть, необов'язково;
- в) ні, не обов'язково;
- г) важко відповісти.

13. Як би ви поставились до того, що хто-небудь з ваших близьких родичів одружився з людиною іншої національності?

- а) вважаю такий шлюб небажаним;
- б) надав би перевагу людині своєї національності, але заперечувати не став би;
- в) національність у шлюбі не має ніякого значення;
- г) важко відповісти.

14. Якщо ви неодружені, то як би ви хотіли одягнутися на власному весіллі?

- а) у національний одяг;
- б) у національний одяг з елементами сучасного вбрання;
- в) у сучасний одяг з елементами національного вбрання;
- г) у сучасний одяг;
- д) важко відповісти.

15. Якому весіллю ви б надали перевагу?

- а) урочистому обіду;
- б) обіду з елементами національного обряду;
- в) національному обряду, але не старовинному;
- г) старовинному обряду;
- д) важко відповісти.

16. Кілька запитань щодо ваших національних особливостей. Що, на вашу думку, повинно бути головним при визначенні національності людини? Зазначте лише одну ознаку.

- а) національність батьків;
- б) національність матері;
- в) мова в сім'ї;
- г) власне побажання;
- д) місце або країна проживання;
- е) інше (вказіть).

17. Як ви вважаєте, чим відрізняються представники інших національностей у першу чергу? (Можна зазначити три ознаки.)

- а) рисами характеру, психологією;
- б) особливостями поведінки;
- в) культурними традиціями, звичаями;
- г) зовнішнім виглядом;
- д) віруванням;
- е) важко визначити;
- ж) немає різниці;
- и) важко відповісти;
- к) інше (вказіть).

18. Що, на вашу думку, зближує вас з людьми вашої національності? (Можна зазначити три ознаки.)

- а) рідна мова;
- б) народні звичаї, обряди, культура;
- в) спільне історичне минуле;
- г) релігія;
- д) зовнішній вигляд;
- е) риси характеру, психологія;
- ж) спільна поведінка;
- и) родинні зв'язки;
- к) ніщо не зближує;
- л) важко сказати;
- м) інше (вкажіть).

19. Скажіть, будь ласка, хто за національністю ваші близькі друзі?

- а) за спільним навчанням;
- б) за місцем проживання.

20. Які риси характеру ви найбільше цінуєте в:

- а) росіян;
- б) українців.

21. Які риси характеру вам не подобаються в:

- а) росіян;
- б) українців.

22. Скажіть, будь ласка, з представниками якої національності вам було б краще (приємніше, зручніше) навчатися в одній групі, підтримувати дружні стосунки?

а) навчатися і підтримувати дружні стосунки байдуже з ким за національністю;

б) байдуже з ким навчатися, але підтримувати дружні стосунки тільки з представниками своєї національності;

в) навчатися і підтримувати дружні стосунки тільки з представниками своєї національності.

23. А тепер, будь ласка, повідомте деякі відомості про себе:
- а) факультет;
 - б) відділення;
 - в) курс;
 - г) національність;
 - д) стать;
 - е) місце проживання (село, місто).

Вправи

Вправа “Як люди усвідомлюють зв’язок зі своїм народом”

Хід вправи

1 етап. Академічну групу необхідно поділити на мікрогрупи з 3–5 курсантів. Кожна мікрогрупа отримує картку із запитаннями для обговорення.

Запитання для обговорення

1. Як представник свого народу, що я повинен робити для збереження його культурних цінностей?
2. Що означає бути представником свого народу?
3. Чи пов’язані між собою етнічна ідентичність і громадянство?
4. Чи може змінюватися етнічна ідентичність?
5. Навіщо людині потрібна історична пам’ять про свій народ?

Викладач організовує обговорення у такий спосіб: кожна група зачитує запитання і відповіді на них. Курсанти з інших мікрогруп висловлюються з приводу почутого, ставлять запитання.

Після закінчення обговорення курсанти роблять висновки. “Я”-етнічне 1 2 3 ... 20.

2 етап. Кожна мікрогрупа отримує список компонентів етнічної ідентичності, аналізує його, вибирає найбільш значущі її компоненти.

Ознаки етнічної групи:

- усвідомлення себе як групи;

- усвідомлення своїх відмінностей від інших;
- мова;
- біологічні ознаки, спільне походження;
- територія проживання;
- культура, традиції;
- сімейний і побутовий устрій.

Бути представником свого народу означає:

- вживати та вміти готувати національні страви;
- знати рідну мову;
- дивитися фільми чи телевізійні програми на рідній мові або які присвячені своєму народові;
- святкувати національні свята;
- купувати чи мати вдома традиційні предмети;
- носити або мати вдома національний одяг;
- слухати, знати народну музику;
- вивчати танці свого народу;
- використовувати і вивчати методи народної медицини;
- відвідувати релігійні служби, дотримуватися релігійних обрядів;
- брати участь у політичних або соціальних подіях, які пов'язані зі своїм народом;
- належати до національно-культурної організації;
- займатися традиційним видом спорту;
- займатися традиційними мистецтвами;
- вивчати історію і культуру свого народу;
- поділяти цінності свого народу;
- мати психологічні характеристики, притаманні своєму народові;
- жити на одній території з представниками свого народу;
- жити на землі своїх предків.

Обговорення результатів роботи у мікрогрупах.

Вправа “Етнонаціональні цінності”

Хід вправи

1 етап. Тренер (викладач) пропонує курсантам записати на окремому аркуші життєві цінності, які є важливими для

них. Виділити серед них етнічно значимі. Проводиться обговорення у групі.

Запитання для обговорення

Чи можете ви назвати себе національно спрямованою особистістю? Чому? Якими рисами повинна бути наділена “етнічно-культурна” людина?

Чого вам не вистачає, щоб бути етнічно свідомою особистістю?

2 етап. Курсантам пропонується перелік життєвих цінностей, з яких вони повинні обрати тільки ті, які для них є найбільш значущими у житті.

Перелік життєвих цінностей:

1. Батьківщина	17. Спорт
2. Навчання	18. Мистецтво
3. Власне здоров'я	19. Культура
4. Здоров'я батьків	20. Людина майбутнього
5. Друзі	21. Діти
6. Майбутня робота	22. Любов
7. Вступ у ВНЗ	23. Секс
8. Здоров'я та щастя інших	24. Самоцінність життя
9. Мир у країні	25. Вольові якості особистості
10. Добробут у суспільстві	26. Віра в Бога
11. Взаємини з людьми	27. Краса
12. Самовизначення	28. Слава, влада, визнання
13. Щастя	29. Виїзд до іншої країни
14. Екологія	30. Подорожі до інших країн
15. Тварини	31. Моральні цінності
16. Матеріальний добробут	32. Успіх у житті

Після закінчення роботи, на виконання якої дається 10–15 хвилин, кожен курсант називає своє ім'я і зачитує не більше трьох виборів цінностей. Обговорення виборів.

Виконання вправи дає можливість для кожного курсанта відповісти на такі основні запитання:

1. Які цінності є домінуючими в їх житті?
2. Яка життєва сфера є найбільш значимою для курсантів?

3. У якій життєвій сфері переважають цінності, реалізовані найбільшою мірою.

4. Чи задумувались ви над тим, що це означає?

Вправа “Мое етнічне “Я”

Хід вправи

1 етап. Курсантам пропонується написати не менше 10 і не більше 20 відповідей на запитання “Хто Я?” Після закінчення роботи, на виконання якої дається 10–15 хвилин, кожен курсант називає своє ім’я і зачитує не більше трьох відповідей.

Обговорення відповідей

1. Які сторони етнічної самосвідомості виявилися найбільш значущими (зазвичай, ці відповіді записані першими)?

2. Чи були з-поміж відповідей такі поняття, які належать до національної свідомості? Якщо так, то який ранг їм було надано?

3. Чи задумувалися ви над тим, що це означає? Якщо так, то в яких ситуаціях?

2 етап. Усі ознаки усвідомлення своєї етнічності, які були зачитані курсантами, записуються викладачем на дошці. У центрі альбомного аркуша (чи ватману) курсанти малюють коло – сонце. У його центрі пишуть : “Я”-етнічне”. Потім від “Я” – центру свого етнічного Всесвіту креслять лінії – промінці, де на кожному з них записують якості, які були визначені на попередньому етапі роботи. Промінців повинно бути якнайбільше!

Вправа “Ланцюжок стереотипів” (О. Хухлаєв)

Хід вправи

Курсанти стають у коло, у центрі якого навприсядки, у незручній позі, розміщується один з них. Курсант з центра кола обирає певну етнічну групу. Після цього кожному курсанту з кола необхідно висловитися щодо цієї етнічної групи. Такими висловлюваннями можуть бути які-небудь психологічні характеристики, розповіді, анекдоти, описи літературних обра-

зів її представників. Роль у центрі виконують усі курсанти по черзі, обираючи різні етнічні групи.

Після закінчення вправи організовується її обговорення за такими питаннями:

1. Що ви відчули, перебуваючи у ролі представника етнічної меншини?

2. Що ви відчули, перебуваючи у ролі представника етнічної більшості?

3. Чи погоджуєтеся ви з висловлюваннями, які вам були адресовані?

4. Чи хотілося вам відповісти на ці висловлювання?

5. Чи хотіли б ви стати представником зіграного вами народу?

6. Що нового про цей народ ви сьогодні дізналися?

ГЛОСАРІЙ

Автостереотип етнічний (від грец. *autos* – сам, *stereos* – твердий, *typos* – відбиток) – це відносно стійкі уявлення, судження і оцінки представників певної етнокультурної спільноти щодо самої себе. Як правило, комплекс позитивних уявлень, суджень, самооцінок.

Акультурація (від англ. *acculturation*) – це результат безпосереднього, тривалого міжкультурного, міжгрупового контакту, який призводить до зміни патернів культури в одній чи кількох групах.

Архетип – це первісна вроджена психічна структура, вияв родової пам'яті, історичного минулого людства, їхнього колективного позасвідомого, що забезпечує цілісність та єдність людського сприйняття і виявляється в знакових продуктах культури у вигляді символічних образів.

Базова особистість – це схильності, уявлення, способи зв'язку з іншими людьми, тобто все те, що робить людину сприйнятливою до певної культури і забезпечує її адаптацію до фундаментальних реальностей життя в певній культурі.

Білінгвізм (від лат. *bi* – подвійний, *lingua* – мова) – стан одночасного володіння двома мовами.

Вільний асоціативний експеримент – різновид методу асоціативного експерименту, умовою проведення якого є відсутність обмежень на реакції (учасник експерименту реагує на слово-стимул першим словом, яке спадає йому на думку).

Географічний детермінізм – це науковий напрямок, основна ідея якого полягає у тому, що провідним чинником розвитку якого-небудь суспільства є географічне положення та кліматичні умови.

Гетеростереотип етнічний (від грец. *geteros* – інший) – це сукупність оцінювальних суджень про інші народи. Гетеростереотипи, на відміну від автостереотипів, можуть бути як позитивними, так і негативними залежно від історичного досвіду взаємодії конкретних народів.

Гомеостаз – це рухливий виважений стан етнічної спільності, що забезпечується засобами її протидії зовнішнім і внутрішнім чинникам, які можуть порушити цю рівновагу.

Глобалізація (від англ. *global* – всесвітній) – процес всесвітньої економічної, політичної, культурної інтеграції та уніфікації.

Діаспора – етнічні чи релігійні групи, що проживають на нових для себе територіях як національно-культурні меншини.

Експеримент (лат. *experior* – випробовую) – цілеспрямоване вивчення явища, яке дослідник здійснює в чітко визначених умовах.

Експлікатура (лат. *explicatio* – тлумачення) – результат наповнення смыслом семантичної репрезентації відповідно до наміру автора.

Етнічний архетип – це синтез колективної пам'яті минулого, закодований у психологічних структурах психіки певного культурного досвіду етносу. Етнічний архетип як проєкція глибинного неусвідомлюваного досвіду народу разом з етнонаціональною культурою перетворюється в архетип-символ.

Етнічна група – це внутрішній підрозділ етносу, що має етнічну самосвідомість. Етнічна група проживає на інших етнічних територіях і характеризується спільними з власним етносом властивостями: мовою, культурою, вірою, етнічною ідентифікацією та самосвідомістю.

Етнічна ідентичність – це результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якогось-небудь етносу, певний ступінь ототожнення себе з цим етносом і відособлення від інших етносів.

Етнічна ментальність – це система образів, уявлень, які стимулюють і регулюють поведінку людини в даних культурних та соціальних умовах.

Етнічна психологія – це галузь психологічної науки, у якій вивчаються психологічні особливості нації (етносу, народу) та її представників; закономірності, джерела і чинники національної (етнічної) свідомості та самосвідомості, національний характер, механізми національної (етнічної) ідентифікації та етностереотипізації; психологія міжнаціональних (міжетнічних) відносин.

Етнічна самоідентифікація – це процес віднесення людиною себе до певної етнічної спільності.

Етнічна свідомість – це система поглядів, уявлень, ідей етнічної групи, що виникають на основі взаємодії з іншими етнічними групами та відображають знання про них, ставлення до них, а також стан і форми самовиокремлення своєї етнічної групи.

Етнічна самосвідомість – це уявлення індивіда чи цілої групи людей про себе чи образ свого етносу, які відображають знання про власну етнічну групу та ставлення до цієї групи. Феномен етнічної самосвідомості пов'язаний з усвідомленням етновизначальних елементів матеріальної, соціальної та духовної культури власного етносу.

Етнічні стереотипи – це схематизований образ своєї або чужої етнічної спільності, який відображає спрощені знання про психологічні особливості та поведінку представників конкретного народу й на основі якого складається стійка і емоційно забарвлена думка однієї нації про іншу або про саму себе.

Етнічна упередженість – це установка упередженого чи ворожого ставлення до представників певних етнічних груп, до будь-яких фактів дійсності, що пов'язані з їх діяльністю, поведінкою та соціальним станом, без достатніх для цього підстав і знань. Значущими умовами появи етнічної і національної упередженості виступають соціально-економічні умови нерівності щодо різних спільностей, які разом співіснують.

Етнічна установка – це внутрішній стан готовності особистості або груп людей до специфічного, характерного тільки для них (представників тієї чи іншої національної спільноти) вияву почуттів, інтелектуально-пізнавальної та вольової активності, динаміки та характеру взаємодії, спілкування, які відповідають наявним національним традиціям.

Етнопсихолінгвістика (грец. *ethos* – плем'я, народ, *psyche* – душа і лат. *lingua* – мова) – це науковий напрямок мовознавства, що вивчає національно-культурну варіативність у мовленнєвих операціях та діях, актах мовленнєвої діяльності, мовній свідомості, організації процесів мовленнєвого спілкування.

Етнос (від грец. *ethnos* – народ, група, плем'я) – це усталена сукупність людей, що історично склалася на певній території та має спільні, відносно стабільні особливості мови, культури і психіки, характеризується усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших утворень (самосвідомість), що зафіксовано в її самоназві (етнонімі).

Етногенез (грец. *ethnos* – народ, *genesis* – походження, розвиток) – це сукупність процесів і явищ, що стосуються зародження і формування людських спільнот (етносів).

Етнонаціональна культура – це досвід життєдіяльності народів, який охоплює найсуттєвіші етносоціальні досягнення етнічних спільностей, людей різних національностей в освоєнні етносу спільного буття, соціуму загалом, матеріальних і духовних цінностей, з яких він складається.

Етноцентризм – це сприймання та оцінювання життєвих явищ згідно з традиціями і цінностями власної етнічної спільності, що є певним еталоном (чи оптимумом). Звичай – це основна форма регулювання поведінки, правила поведінки, які склалися внаслідок їх практичного застосування впродовж тривалого часу серед людей і уособлюють підсумок історичного досвіду та зародки майбутнього; усталений спосіб людської діяльності, який передається від покоління до покоління.

Ідентичність (від лат. *identicus* – однаковий, тотожний) – усвідомлення людиною власної належності до певної соціокуль-

турної групи, яке дає їй змогу визначити власне місце у соціокультурному просторі й орієнтуватися у навколишньому світі.

Імплікатура (лат. *implico* – тісно пов’язую) – прихований зміст.

Інкультурація – процес засвоєння індивідом традицій, звичаїв, цінностей і норм рідної культури, вивчення і передачі культури від одного покоління до іншого, що триває все життя. У процесі інкультурації індивід засвоює притаманні культурі світорозуміння і поведінку, у результаті чого у нього формується його когнітивна, емоційна та поведінкова подібність з членами даної культури і відмінність від членів іншої культури.

Інтенція (лат. *intention* – прагнення, намір) – загальний комунікативний намір.

Інтроверсія – зверненість свідомості людини до самої себе; одна з базових рис особистості, що супроводжується послабленням уваги людини до того, що відбувається навколо неї.

Кінесика (від грец. *kinesis* – рух) – напрямок досліджень невербальної комунікації, що вивчає діапазон рухів, які виконують експресивно-регуляторну функцію у спілкуванні.

Клан – рід, який походить від міфічного або легендарного предка; згуртована група людей, які вважають себе спільниками в якійсь справі.

Комунікація – це смислова взаємодія кількох її учасників, що передбачає наявність двох мовленнєвих виявів: говоріння – продуктивний вид мислення (в усній або письмовій формі) й аудіювання – рецептивний вид мовлення (сприймання й розуміння інформації на слух або під час читання).

Консолідація (внутрішньоетнічна) – вид об’єднувальних етнічних процесів, який характеризується внутрішнім згуртуванням народу, нівелюванням відмінностей між його етнографічними групами.

Конформність – некритичне сприйняття людиною чужої неправильної думки, яке супроводжується нещирою відмовою від власної думки, у правильності якої людина не впевнена.

Ксенофобія (від грец. *ksepos* – чужий, *phobos* – страх, відраз) – нав’язливий страх перед чужими; неприязнь, нетерпимість до представників іншої культури, віри, раси або до чужого, незнайомого.

Культура – це динамічна система експліцитних та імпліцитних правил, що встановлені групами з метою забезпечення власного виживання, установки, цінності, уявлення, норми і моделі поведінки, що є спільними для групи, однак реалізуються кожним специфічним об’єднанням всередині групи за допомогою різних способів, передаються від покоління до покоління та є відносно стійкими, тобто можуть незначною мірою змінюватися з часом.

“Культурні окуляри” – ситуація, коли людина розглядає власну культуру як центр і міру для інших культур. Культурний спадок – це та частина системи, яка виявилася стійкою в часі та передалася наступним поколінням. Культурна трансмісія – це процес, за допомогою якого етнічна група “передає себе у спадок” новим членам, передусім, дітям через основні механізми навчіння.

Культурний релятивізм (від лат. *relativus* – відносний) – ствердження рівноправності всіх типів культур, переконаність у тому, що оцінка окремого елемента культури (звичаю, норми, цінності) можлива тільки в межах тієї культури, з якої він походить.

Локус контролю – поняття, що суб’єктивно характеризує місце розташування причин, що пояснюють поведінку людини нею самою та спостереження нею вчинків інших. Внутрішній локус контролю являє собою локалізацію причин поведінки в самій людині; зовнішній локус контролю – розміщення їх в навколишньому середовищі.

Маргінальна (лат. *marginis* – край, межа) **особистість**: 1) особистість на межі культур; 2) особистість між поколіннями, соціальними групами, класами, ідеологічними системами тощо.

Маргінали – люди, представники різних етносів, які є відірваними від своєї колишньої соціально-культурної системи, середовища внаслідок міграційних процесів, які так і не змог-

ли включитися в нове культурне середовище, тому їхній статус носить граничний характер.

Менталітет (синонім до світорозуміння) – це інтегративна характеристика людей, які живуть у конкретній культурі, що дає змогу описати своєрідність бачення цими людьми навколишнього світу і пояснити специфіку їх реагування на нього.

Ментальність – соціально-психологічна характеристика духовного світу людини, соціальної, етнічної спільнот, етнокультури етнофорів.

Методологія – учення про принципи дослідження в науці.

Міжкультурна адаптація – це складний процес, у результаті успішного закінчення якого людина досягає відповідності (сумісності) до нового культурного середовища, приймаючи його традиції як свої власні та діючи згідно з цими традиціями.

Міжетнічна взаємодія – це різноманітні контакти між етносами, які призводять до зміни індивідуальних і соціальних характеристик кожної з етнічних груп чи їх представників, які взаємодіють між собою, а також до інтеграції їх певних якостей і властивостей.

Міжкультурна комунікація – міждисциплінарний напрямок, що вивчає особливості вербального та невербального спілкування людей, які належать до різних національних і мовно-культурних спільнот.

Мова – система об'єктивно існуючих, усталених знаків, які співвідносять поняттєвий зміст і типове звучання, а також система правил їх уживання та сполучуваності.

Мовлення – втілення, реалізація мови (коду), форма буття мови, спосіб (модус) її існування. Мова в ньому реалізується і через нього виконує своє комунікативне призначення.

Мовна форма – це особливий для певної мови спосіб об'єднання звукового матеріалу та психологічного змісту, чи спосіб пристосування звуків для вираження психологічного змісту.

Модальна особистість – це найпоширеніший тип особистості у культурі (мода – статистична величина, що вказує на найбільшу частоту повторень у групі значень).

Народний дух – це психічна схожість (самосвідомість, етнічна ідентичність) представників одного народу. Народний дух виявляється в мові, звичаях, традиціях, вдачі, вчинках і є предметом вивчення психології народів.

Національна ідентичність – це усвідомлення людиною власної належності до певної національної групи, що має свою назву, власну історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, спільну масову громадську культуру, свою мову, спільну економіку, однакові для всіх юридичні права та обов'язки.

Національна меншина – це менша за чисельністю група у порівнянні з етнічною, яка не займає панівного положення, представники якої є громадянами цієї держави, посідають за етнічними, релігійними чи мовними характеристиками такі позиції, які відрізняють їх від характеристик основної частини населення, і водночас виявляють почуття солідарності з метою збереження своєї культури, традицій, релігії чи мови.

Національна свідомість – це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, у яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів.

Національна самосвідомість – це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень представників національної спільності про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце та призначення серед інших спільнот і характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість відображає ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками нації.

Національний характер – це сукупність рис, які склалися історично у представників тієї чи іншої нації, що визначають звичну манеру їх поведінки, типовий спосіб дій, які виявляються у побутовій сфері, навколишньому світові, праці, ставленні до своєї та інших спільностей.

Національне почуття – це похідне від національної самосвідомості почуття стійкої прив'язаності до своєї нації, до її

традицій, звичаїв, культури, побуту і національних духовних цінностей.

Націоналізм (від франц. *nationalisme*) – світоглядний принцип, специфічний стан свідомості представників того чи іншого етносу; ідеологія і напрямок політики, базовим принципом яких є цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі.

Нація (лат. *Natio* – плем'я, народ) – це історично стійка спільність людей, що живуть спільним історичним життям, усвідомлюють власну єдність, мають спільні історичну пам'ять, досвід, духовні цінності, мову, поняття та уявлення про світ. Націю об'єднують територіальні, економічні, внутрішні, культурно-інформаційні зв'язки. Нація є найвищою формою існування етносу.

Обряд – це сукупність символічних, стереотипних форм масової поведінки, яка виражається у повторенні стандартизованих дій, що викликають певні колективні почуття.

Патріотизм (від грец. *patris* – Батьківщина) – це любов та відданість Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам.

Плем'я – це форма соціальної організації, яка ґрунтується на принципі родинних зв'язків і стосунків. До племені належить значна кількість родів і кланів.

Полімодальне суспільство – це суспільство, до якого належать дві чи більше самостійних етнічних груп.

Психічний склад нації – це суб'єктивний психічний досвід нації, зафіксований у відносно стійких властивостях, рисах, у національній психології, які обумовлені всім суспільно-історичним ходом становлення і розвитку нації та специфікою соціально-психологічного відображення об'єктивних умов її існування.

Самосвідомість особистості – це усвідомлення людиною себе як індивідуальності. Самосвідомість є необхідною умовою та управлінським компонентом будь-якої свідомої діяльності людини.

Саморегуляція – процес управління людиною власними психологічними і фізіологічними станами, а також вчинками.

Символізм (грец. *symbolon* – знак) – вияв взаємозв'язку між соціальною структурою суспільства та його культурою, регуляція соціальних відносин за допомогою символічних культурних засобів.

Соціалізація (лат. *socialis* – громадський) – двосторонній процес, що охоплює засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження до соціального середовища, системи соціальних зв'язків та активне відтворення цієї системи в його діяльності, що необхідний йому для виконання соціальних ролей.

Соціальна каузальна атрибуція – це інтерпретація поведінки і результатів діяльності людей за ознакою їх групової належності.

Соціальний стереотип (від грец. *stereos* – твердий, *typos* – відбиток) – відносно простий та спрощений образ соціального об'єкта (груп людей, окремої людини, події, явища та ін.), що складається в умовах дефіциту інформації як результат узагальнення особистісного досвіду й уявлень, які прийняті в суспільстві.

Соціальна психіка – це позаперсональна система, що містить не тільки реально відтворюване, але й спадкоємне, що передається прийдешнім поколінням у формі характерних рис регуляції і саморегуляції поведінки та діяльності. Вона складає своєрідну психокультуру цього соціуму.

Толерантність (від латин. *tolerare* – терпіти) етнокультурна – терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої спільноти, до відмінних культурних традицій, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей.

Традиції – це особливості ставлення людини до світу (цінності, інтереси, переконання та моральні норми), які склалися історично та передаються від покоління до покоління.

Фрустрація – психологічний стан зростання емоційно-вольового напруження, що виникає в конфліктних ситуаціях, які перешкоджають досягненню мети чи задоволенню потреб і бажань, загрожують людині або її престижу, людській гідності.

Характер (від грец. *charakter* – печатка, чеканка) – сукупність стійких індивідуальних особливостей людини, що складається та виявляється в діяльності і спілкуванні, зумовлюючи типові способи поведінки.

Ціннісні орієнтації – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, спрямована на певний аспект соціальних цінностей.

Шовінізм (франц. *chauvinism*) – крайня форма націоналізму, яка полягає у войовничій проповіді винятковості, “обраності” своєї нації щодо інших, протиставленні її інтересів інтересам інших народів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова І. Г. До проблеми української ментальності. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: філологічні науки*. 2008. № 2. С. 7–11.
2. Адрерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2015. 271 с.
3. Бичко О. В. Психологічні особливості етнічної ідентичності студентської молоді Східного та Південного регіонів України : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2004. 20 с.
4. Боднар М. Б. Етнопсихологічні особливості самоактуалізації студентської молоді : монографія. Кременець : ВЦ КОГПІ ім. Т. Г. Шевченка, 2007. 196 с.
5. Головатий М. Ф. Політична психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2006. 400 с.
6. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
7. Гомонюк О. М., Купчишина В. Ч., Сердюк Ю. І. Етнопсихологія (у схемах і таблицях) : навчальний посібник / за ред. О. М. Гомонюк. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. 232 с.
8. Губко О. Психологія українського народу: наукове дослідження у 2 кн. Кн. 2: Психологічні особливості наших краян у міжчассі Трипілля – сучасна Україна (Олексій Губко). Київ : ТОВ “Видавництво друкарня Діло” 2013. 400 с.
9. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір. Київ : САМІТ-КНИГА. 2010. 432 с.
10. Данилюк І. В. Проблема етноцентризму у сучасній етнічній психології. Проблеми сучасної психології. *Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського національного університету іме-*

ні Івана Огієнка / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 7. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. С. 168–177.

11. Данилюк І. В. Розвиток етнічної психології як науки. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. № 2(23). С. 20–29.

12. Данилюк І. В. Становлення та формування етнічної ідентичності особистості. *Наука і освіта*. Одеса, 2010. № 9. С. 47–51.

13. Деркач А. А., Лаптев Л. Г. Политическая психология. URL : https://stud.com.ua/55923/psihologiya/ponyattya_natsionalnogo_harakteru

14. Духніч О. Є. Етнокультурні чинники нарративного самоконституювання та взаємної ідентифікації слов'ян та кримських татар : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2009. 20 с.

15. Карпенко Н. Українська національна ідея і чи можливий Імідж, якщо немає Місії? *Політичний менеджмент*. 2011. № 3. С. 122–129. URL : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/karpenko_ukrainska.pdf

16. Кириленко В. Г. Етнопсихологія : навчально-методичні рекомендації з вивчення дисципліни за вибором для курсантів КНЛУ, спеціальність “Психологія” (для бакалаврів). Київ, 2019. 75 с.

17. Купчишина В. Ч., Макогончук Н. В. Психологічні підходи визначення змісту поняття “національний характер” та використання його іншими науками. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. № 1(12). С. 176–193.

18. Лозко Г. Українське народознавство. URL : https://pidruchniki.com/kulturologiya/natsionalniy_harakter_ukrayintsiv

19. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія : навч. посіб. Київ : МАУП, 2011. 144 с.

20. Ляшук Н. Стереотипи національного характеру українців у прозових жанрах фольклору. *Лінгвістичні студії*. 2016. Вип. 4. С. 123–130.

21. Мотрук Р. В. Етнічна ідентичність як чинник професійного самовизначення особистості : досвід структурно-динамічного моделювання. *Теоретичні та прикладні проблеми психології*, 2013. № 2(31). С. 173–180.

22. Національний характер : філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук та ін. ; уклад. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ : Абрис, 2002. С. 414.

23. Омельченко Л. М. Соціальна ідентичність особистості в ситуації невизначеності. *Психологічні перспективи*. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Т. 2. Проблема цілісності суспільства, групи та особистості. Київ : Вид-во ІСПП НАПН України, 2012. С. 117–124.

24. Павленко В. М., Таллін С. О. Етнопсихологія : навч. посібник. Київ, 2011. 344 с.

25. Потапчук Т. В. Національний характер українців як складова національно-культурної ідентичності. URL : https://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

26. Психологія мас : навч. посіб. / автор-упорядник Я. Є. Кальба. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. 208 с.

27. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія : навч. посіб. Київ : Каравела, 2011. 264 с.

28. Свідерська Г. М. Релігійність як аспект культури життєвого самовизначення сучасного курсантства. *Становлення культури життєвого самовизначення сучасної молоді: психологічна теорія і практика* : монографія / за ред. Г. К. Радчук. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 450–475.

29. Суділовська М. М. Філософсько-педагогічні погляди Г. Сковороди в дослідженнях Д. Чижевського. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету* : педагогічні науки : зб. наук. пр. Бердянськ : ФО-П Ткачук О. В. 2016. Вип. 1. С. 250–254.

30. Тетерич О. М. Етнопсихологія українців: мовний аспект. *Гуманітарний вісник. Серія: філософія*. 2012. № 51. С. 142–148.

31. Фурман А. В. Психокультура української ментальності : наукове видання. Тернопіль : Економічна думка, 2002. 132 с.

32. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Обереги, 1992. 273 с.

33. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології.
Київ : Знання, 2006. 342 с.

Інформаційні ресурси

1. Модульне середовище навчання – 10.241.24.9.
2. <http://psychological.ucoz.ua/publ/35>
3. http://www.bronnikov.kiev.ua/book_3_0.php
4. <http://uchebnik.biz/book/320-yetnopsixologiya.html>
5. <http://psychlib.com.ua/category/etnopsyhologiya.htm>
6. http://mobile.pidruchniki.ws/16760626/psihologiya/etnopsihologiya_-_savitska_ov
7. http://faculty.Washington.edu/agg/iat_materials.Htm
8. <http://implicit.harvard.edu/implicit/>
9. <http://www.hro.org/fctions/nazi/toler7.htm>
10. <http://www.salto-youth.Net>
11. <http://www.tolerance.hrworld.ru/coalition.html>
12. <http://www.youth-against-racism.net>

Зміст

ВСТУП	3
1. Опис навчальної дисципліни ВОК 07.1 “Етнопсихологія”	5
2. Програма навчальної дисципліни.....	8
3. Методичні рекомендації щодо роботи курсантів на аудиторних заняттях та рекомендації щодо роботи з навчально-методичним матеріалом	13
4. Плани семінарських та практичних занять з навчальної дисципліни	25
5. Зміст індивідуальної роботи	95
6. Зміст самостійної роботи	98
7. Перелік питань за темами для підготовки до диференційованого заліку з навчальної дисципліни “Етнопсихологія”	100
ПРАКТИКУМ.....	105
ГЛОСАРІЙ	120
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	131

Валентина Чеславівна Купчишина

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

Редактор Ю. О. Бабій

Коректори: О. В. Коломійчук, І. М. Бабина

Комп'ютерна верстка С. І. Мороз

Здано до набору 16.03.2021. Підписано до друку 28.12.2021

Формат 60×84/16. Гарнітура SchoolBook.

Ум. друк. арк. 7,91. Обл.-вид. арк. 8,16

Видавництво Національної академії

Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3010 від 22.10.2007